Gazdaságpolitikai kisszótár

KOSSUTH

GAZDASÁGPOLITIKAI KISSZÓTÁR

GAZDASÁGPOLITIKAI KISSZÓTÁR

SEGÉDANYAG
A GAZDASÁGIRÁNYÍTÁSI REFORM
KÉRDÉSEINEK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1966

A címszavakat összeállították és írták:

Dr. Dankovits László
Farkas István
Gyenis János
Werner Györgyné

Főszerkesztő:

Földes István

ELŐSZÓ

Nagy horderejű változások előtt áll népgazdaságunk irányításának rendszere. A párt útmutatásai szerint a szakemberek elvégezték eddigi gazdálkodási módszereink kritikai felülvizsgálatát, kidolgozták az új irányítási rendszer kiinduló irányelveit, amit az MSZMP Központi Bizottsága 1965 novemberében megtárgyalt és a további munka alapjául elfogadva felkérte a különböző társadalmi, tudományos és gazdasági szerveket az irányelvek megvitatására, észrevételeik, javaslataik megtételére.

A vita ez idáig főleg a szakemberek körében folyt, de felkeltette a közgazdasági kérdések iránt érdeklődő szélesebb közvélemény érdeklődését is. Ez teljesen érthető és indokolt, hiszen gazdaságirányítási rendszerünk reformja jelentőségét tekintve *a munkáshatalom megvédése és megszilárdítása, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése után a legutóbbi tíz esztendő sorrendben a harmadik, ezész népünk életére kiható olyan változása lesz, amely az előbbiekhez hasonlóan, ugyancsak hosszú évekre előre új és kedvezőbb feltételeket teremt népgazdaságunk fejlődése számára.*

Már az eddigi vitákból is kitűnt, hogy az új gazdasági mechanizmus újfajta gondolkodásmódot, a gazdasági kérdések korszerűbb felfogását követeli meg. A legutóbbi évek változásainak folytatásaként, de minőségileg más feltételek mellett a mennyiségi célok helyett mindenütt a gazdaságossági célok, a minőségi feladatok kerülnek előtérbe. A vállalatok és termelőegységek nagyobb önállósága, anyagi érdekeltsége, s e viszonyok között a népgazdasági tervnek,

a központi akaratnak elsősorban közgazdasági eszközökkel történő érvényrejuttatása, különösen az első időkben feltétlenül nehezebb, ám várhatóan kedvezőbb feltételeket teremt a gazdasági vezetők, a vállalati kollektívák számára, a termelés gazdaságosságának javítására, az általános fejlődés meggyorsítására.

Az irányelvekből kitűnik, hogy az új mechanizmus adta lehetőségek kibontakozása azt is megkívánja, hogy gazdálkodásunk új feltételeinek és módszereinek kérdéseivel mind szélesebb körben foglalkozzanak, váljanak ezek ismertté a gazdaság alsóbb parancsnokai, a párt és a társadalmi szervek aktivistái előtt is. A kiadó ezt kívánta elősegíteni a *Gazdaságpolitikai Kisszótár* összeállíttatásával és kiadásával.

A könyv a gazdasági mechanizmus tanulmányozásához nyújt segítséget az érdeklődőknek, az egyetemi marxista—leninista oktatás, a pártoktatás hallgatóinak. E célt követve válogattuk ki azokat a címszavakat, amelyek ismerete, magyarázata megkönnyíti gazdaságpolitikánk és gazdálkodási módszereink megértését. A könyv tehát nem tartalmazza a politikai gazdaságtan, az ágazati gazdaságtanok és a gazdaságpolitika összes fogalmát — ezt már csak terjedelme miatt sem tehetné. Hasonló okokból az egyes fogalmaknál is legfeljebb utalást talál az olvasó az illető kategória kapitalizmusbeli szerepére.

A címszavak kiválasztásánál az egyes fogalmak meghatározásánál a szerzők mindenekelőtt a magyar népgazdaság jelenlegi viszonyaira és módszereire, s az érvényben levő jogszabályainkra voltak tekintettel. Ezenkívül — ahol erre szükség és lehetőség volt — utalnak arra is, hogy az új gazdasági irányítási rendszerben milyen irányú, s milyen módosítások várhatók. Tekintve, hogy a viták még nem zárultak le, és a részletes szabályozás még hosszú időt vesz igénybe, ezek az utalások a dolog természetéből adó-

dóan nem mindenütt tartalmazhatják a végleges megoldást, esetenként vitatott álláspontot tükröznek.

Az új gazdasági mechanizmus bevezetése és teljes érvényesítése ugyan néhány évet vesz igénybe, de már 1966-ban is számos változás várható gazdálkodási módszereinkben. A szerzők mindezekre figyelemmel utalnak az ilyen új szabályozásokra is.

Úgy véljük, hogy a Gazdaságpolitikai Kisszótárt — amely a maga nemében úttörő vállalkozás — hasznos segédeszközként forgathatják mindazok, akik érdeklődnek a gazdaságpolitikai kérdések iránt, akik törekednek gazdaságpolitikánk, gazdaságirányítási rendszerünk s az új gazdálkodási módszerek jobb megismerésére, illetve a szükséges változtatások megértésére.

Budapest, 1966 március.

A kiadó

A—Á

A—B csoport, A—B szektor: az iparágak csoportosítása aszerint, hogy termelési eszközöket (A csoport) vagy fogyasztási cikkeket (B csoport) állítanak elő. Az egyes vállalatok, illetve iparágak besorolása annak alapján történik, hogy termékeik túlnyomó részben — alapvető rendeltetésük szerint — termelési eszközök, vagy fogyasztási cikkek-e. Ez a felosztás megfelel a társadalmi össztermék első (I.) és második (II.) osztályra történő marxi felosztásának, és szorosan kapcsolódik az iparnak nehéz- és könnyűiparra történő felosztásához. Az iparosítás időszakában az A szektor fejlődési üteme sokkal gyorsabb, mint a B szektoré. Hazánkban az első hároméves terv időszakában az A szektor termelése 74%-kal, a B szektoré 42%-kal, az első ötéves terv időszakában pedig 88,2, illetve 34,4%-kal emelkedett. Később ez az ütemkülönbség csökken. (*Lásd még:* első (I.) és második (II.) osztály; könnyűipar; nehézipar.)

Adminisztráció: az állami vállalatok gazdasági tevékenységének irányítására és ellenőrzésére létrehozott igazgatási szervezet. Tevékenységi körébe tartozik a tervezés és a termelés előfeltételeinek a biztosítása, a gyártás műszaki előkészítése és irányítása (műszaki ~), pénzügyi, elszámolási és nyilvántartási feladatok, az általános igazgatási és ellenőrzési funkciók.

Adminisztratív költségek: a vállalatok általános igazgatását végző adminisztratív jellegű osztályok költségei. Ezek közé tartoznak a vállalat általános igazgatásával kapcsolatos különféle költségek (posta, telefon, nyomtatvány), az üzemi személy-

zet fenntartásának kiadásai és a vállalatvezetés adminisztratív-igazgatási személyzetének munkabére, az egyéb juttatások, adók, illetékek. A szocialista társadalomnak alapvető érdeke az adminisztratív jellegű költségek csökkentése. Az MSZMP KB 1964. december 10-i határozata is felhívta a figyelmet az adminisztratív dolgozók létszámának csökkentésére.

Adó: a szocializmusban a tervgazdálkodó állam kiadásaihoz való hozzájárulás, amit törvényes alapon fizetnek az állami költségvetés javára. Az ~ a nemzeti jövedelem újraelosztásának egyik legfontosabb formája, kötelező jellegű szolgáltatás, melyet az adóalany fizet rendszeres időben és meghatározott mértékben. Az ~ lehet egyenes és közvetett: az egyenes ~ esetében az egyének vagy vállalatok jövedelme után kell az ~-t befizetni — a közvetett ~ az áru vagy szolgáltatás árában kalkuláltan jelentkezik. Az egyenes ~-k lehetnek arányosak — összegük csak az ~ alapját jelentő jövedelemmel egyenes arányban változik, és lehetnek progresszívek. Progresszív módon való adóztatás elsősorban a jövedelemadó keretében indokolt. A magasabb jövedelemből nagyobb mértékű ~-t vonnak el, mint a kisebből. Szocialista gazdaságban az állami vállalatok befizetéseiből származik a költségvetési bevételek jelentős része. Ezeknek a befizetéseknek egy része nevükben ugyan ~-k, de jellegüket tekintve nem azok (pl. forgalmi ~), mert az állam a saját tulajdonában levő vállalatainak bevételeiből eredeti jövedelemként részesül. A szocialista állam, adópolitikájával előmozdítja a szocialista iparosítást, az ipar és a mezőgazdasági termelés fejlesztését, lényeges a szerepe — az átmeneti gazdaságban — a kizsákmányoló osztályok korlátozásában és kiszorításában. Elősegíti egyes gazdaságpolitikai célok elérését, illetve egyes nem kívánatos jelenségek visszaszorítását, befolyásolja, szabályozza a külön-

böző népgazdasági ágak, vállalatok, társadalmi osztályok és rétegek jövedelmét. Hazánkban jelenleg a főbb egyenes adónemek: általános jövedelmi ~, mezőgazdasági lakosság jövedelmi ~-ja, föld~, kisipari szövetkezetek jövedelem ~-ja, termelőszövetkezetek ~-ja, ház~, gépkocsi~ stb. Adójellegű bevételt jelent az állami költségvetés számára az 1966. február 1-én bevezetett progresszíven növekvő nyugdíjjárulék is. Az általánosan előírt adókötelezettség alól a jogszabály kivételesen felmentést adhat — ez az adómentesség. Kapcsolódhat személyhez, tárgyhoz — lehet ideiglenes vagy állandó jellegű. (*Lásd még:* átmeneti korszak; eredeti jövedelem; forgalmi adó; nemzeti jövedelem.)

Adóalany: az a természetes vagy jogi személy, akinek, illetve, amelynek a jogszabályban meghatározott időben és mértékben adófizetési kötelezettségét teljesítenie kell.

Adóalap: az a pénzben, vagy más mutatóban kifejezett mennyiség, amelynek alapulvételével kell kiszámítani a fizetendő adó összegét. Az ~ lehet bruttó vagy nettó. Így pl. a jövedelemadókkal kapcsolatban rendszerint a tiszta jövedelem, a bruttó bevételből levont ráfordítások után fennmaradó rész az ~

Adókulcs, adóláb: az az arányszám, amely az adókötelezettség összegszerű megállapítására szolgál. Lehet az adóalap meghatározott százaléka, vagy fix adótétel, amelyet az adóalap értékhatárai szerint állapítanak meg. Az adóbevétel összege az ~ által meghatározott összeg felett tartalmazhatja a különböző adópótlékokat, pl. az adótartozás utáni késedelmi kamatot.

Ágazati gazdaságtanok: a népgazdaság egyes ágai speciális gazdasági törvényeinek feltárásával, azok felhasználásával foglalkozó konkrét közgazdaságtudományi ágak gyűjtőneve. A politikai gazdaságtan elméleti és gyakorlati tételeire támaszkodva a gyakorlati szükségleteknek megfelelően

alakultak ki a közgazdaságtudomány különböző ágai, az ~. Fő feladatuk a maguk területén — az érvényesülő gazdasági törvények alapján — kidolgozni a gazdasági tervezés, szervezés, vezetés, az új gazdasági irányítási rendszer helyes módszereit és eszközeit a gazdaságpolitika számára. (*Lásd még:* politikai gazdaságtan.)

Ágazati kapcsolatok mérlege, társadalmi termék-mérleg: a népgazdasági mérlegrendszer egyik legfontosabb mérlege; az összes népgazdasági ág által, adott időszakban (pl. egy év alatt) megtermelt termékek mozgását tükröző kimutatás a termeléstől a felhasználásig. A bővített újratermelés teljes folyamatát tükrözi, formája miatt sakktábla-mérlegnek is hívják. A mérleget táblázatban készítik el, egy-egy sora mutatja egy-egy népgazdasági ág (pl. ipar, építőipar, mezőgazdaság stb.) teljes termelését, azt is feltüntetve, hogy az egyes ágazatok termeléséből melyik ágazatban mennyi kerül felhasználásra. Készítése során figyelembe veszik mind az exportot, mind az importot. Lehetőséget nyújt a termelőágazatok közötti termelési kapcsolatok tervezési és statisztikai elemzésére, a termelés és a felhasználás közötti összefüggések vizsgálatára. A mérleg — annak ellenére, hogy a használati értékek mozgását tükrözi — nem természetes mértékegységben, hanem az értékmutatók felhasználásával készül. (*Lásd még:* mérleg; mérlegmódszer.)

Agrárgazdaságtan: ágazati gazdaságtudomány, amely a mezőgazdaságban kialakult termelési viszonyok törvényszerűségeit, az ott végbemenő gazdasági folyamatokat tanulmányozza elsősorban. Feltárja, vizsgálja valamennyi mezőgazdasági ágazat fejlődési törvényszerűségeit, a mezőgazdaság helyét és szerepét az egész népgazdaságban, általánosítja a mezőgazdasági üzemek tapasztalatait és tudományosan megalapozza a termelés bővítésének, a szocialista termelési viszonyok megszilárdulásának és to-

vábbfejlődésének, a gazdasági irányításnak a feltételeit, eszközeit és módszereit a mezőgazdaságban. Az ~ elméleti alaptudománya: a politikai gazdaságtan. A politikai gazdaságtan által feltárt gazdasági törvényszerűségekből indul ki és ezeket vizsgálja a mezőgazdaság gazdasági-társadalmi jelenségeiben.

Agrárpolitika: a gazdaságpolitika része, amely a mezőgazdasággal — annak céltudatos szabályozásával — foglalkozik. Kiterjed a mezőgazdasági termelés, értékesítés, ár, hitel, beruházás és a falusi áruellátás kérdéseire, a birtokviszonyok alakítására, általában minden tevékenységre, amely hatással van a mezőgazdasági termelésre, a mezőgazdasági lakosság helyzetére, a falusi osztályviszonyok alakulására. Agrárpolitikánk jelenlegi fő feladata, a munkásparaszt szövetség erősítése, a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek gazdaságos termelésének, áruértékesítésének, a parasztság anyagi helyzetének, kulturális színvonala állandó javításának, az egységes szocialista szövetkezeti parasztosztály kialakulásának elősegítése.

Agrotechnika: tágabb értelemben mindazoknak az eljárásoknak, módszereknek az összessége, amelyek a növénytermesztés és az állattenyésztés fejlesztéséhez szükségesek: a talajművelés, trágyázás, vetés, növényápolás, betakarítás, állattenyésztés, állatgondozás, takarmányozás stb. technikája; szűkebb értelemben minden olyan eljárás, módszer és munka, amely a növénytermesztéssel kapcsolatos — a vetésforgó összeállításától a termés betakarításáig. A fogalom szűkebb értelemben történő használata esetén az állatok tenyésztésével, tartásával, takarmányozásával, hasznosításával stb. kapcsolatos tevékenységet a zootechnika fogalmába soroljuk.

Akkumuláció: *Lásd* felhalmozás.

Aktív keresők: a tervezési és statisztikai gyakorlatban azokat a dolgozókat sorolják ide, akik állami vállala-

tok, intézmények, szövetkezetek vagy önálló foglalkozásúak alkalmazottai, az ipari és mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjai, vagy akik egyéb önálló keresettel rendelkeznek (pl. önálló iparosok, egyénileg gazdálkodók, kereskedők, szabad foglalkozásúak). Nem tartoznak az ~ közé az ipari és mezőgazdasági tanulók — még akkor sem, ha egyébként az intézmény vagy a vállalat állományában szerepelnek —, valamint a járadékosok és a nyugdíjasok (*Lásd még:* inaktív keresők.)

Alapanyag: a munkatárgyak egyik csoportja. Ide tartoznak azok az anyagok, termékek, amelyek alapvető anyagi bázisát képezik az előállított termékeknek. Ilyen pl. az alumíniumgyártásban a timföld, az acélgyártásban a nyersvas és az ócskavas, a fonalkikészítésben a pamut. Szűkebb értelemben az ~-ok közé tartoznak a népgazdaság szempontjából alapvető nyersanyagok, a szén, az olaj, a vasérc stb. (*Lásd még:* nyersanyag.)

Alapbér: az a bér, amelyet a munkák kategorizálása és az ehhez kapcsolódó, az egyes munkakörökhöz tartozó tarifarendszer alapján határoznak meg. A munkák kategorizálásánál a szellemi és fizikai igénybevételt, a munkakör ellátásával járó felelősséget és a munkakörülmények hatását veszik alapul. (*Lásd még:* munkabér.)

Alapberuházás: a teljes beruházási összegnek az a része, amely a beruházási cél megvalósítását elsődlegesen szolgálja (pl. erőmű építése, lakótelep építése, termelési eszköz, gép, berendezés, a mezőgazdaságban pl. traktor, forrólevegős lucernaszárító, istállóépület stb.). (*Lásd még:* járulékos beruházás, kiegészítő beruházás.)

Alapjövedelmezőség: az a jövedelmezőségi mutató, amelyet a vállalat előző évi eredményei alapján állapítanak meg és a felügyeleti szervek jóváhagyása után a nyereségrészesedés alapjául szolgál. A vállalat alapjöve-

delmezőségét általában a bázisidőszak helyesbített eredményei és a helyesbített nettó árbevétel egybevetésével állapítják meg minden év elején, az előző évi mérleg jóváhagyását követően. Az ~ azt fejezi ki, hogy a vállalat nettó árbevételéből hány százalék a nyereség.

Alapképzés: a szocialista vállalatok önálló gazdálkodásának egyik alapvető anyagi feltétele. A szocialista állam vállalatai számára központilag juttat alapokat, eszközöket a termelés folytatásához, bővítéséhez. A termelés szempontjából a legnagyobb jelentőségűek a termelőalapok. Az egyéb (szociális, kulturális stb.) alapok a termelésben nem közvetlenül vesznek részt, de segítik a termelés zavartalanságát. A termelőalapok — felhasználásuk módjától függően — állóalapokból és forgóalapokból tevődnek össze. A vállalatok ezen kívül rendelkeznek a forgalom lebonyolításához szükséges készáru- és pénzkészletekkel is, amelyek együttesen a forgalmi alapok. A forgóalapokat és a forgalmi alapokat együttesen forgóeszközként tartják nyilván. (*Lásd még:* állóalap; forgalmi alap; forgóalap; forgóeszköz.)

Alapmunkaegység, alapmunkadíj: a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben használatos fogalom. Magában foglalja azoknak a munkaegységeknek a számát vagy a munkadíjnak azt az összegét, amelyet többek között az állatgondozóknak a gondozott állatok száma, a a kifejt tej literje után; a gépkocsi- és vontatóvezetőknek a szállított termények és anyagok mázsája után, valamint a jármű karbantartásáért; a termelőszövetkezeti vezetőknek a 16/1964. FM. sz. rendeletben közzétett javaslat tól—ig-os bérrendszer szerint járó alapjavadalmazás címén, vagy a munkaegységkönyv ajánlása (a közös földterület nagysága, a közös állatállomány darabszáma és a pénzbevételek után) elszámolnak.

Alapszabály, alapszabályminta: az 1959. évi 7. sz. és az ezt kiegészítő 1960. évi

18. sz. tvr. tartalmazza a termelőszövetkezetek működésével, gazdálkodásával és szervezetével összefüggő szabályokat. Ennek végrehajtási utasításaként jelent meg a 19/1959. (XII. 12.) FM. sz. rendelet, amelynek mellékletét képezi az „alapszabályminta". A termelőszövetkezetek az alapszabályminta alapján készítik el saját alapszabályukat. Az alapszabály a termelőszövetkezet működését szabályozza, irányt mutat a gazdálkodás és a szövetkezeti élet kérdéseiben, tartalmazza a kölcsönös jogokat és kötelezettségeket, s a közös gazdálkodás alapelveit. Meghatározza a közös vagyon kezelésének és védelmének módszereit, a jövedelemelosztás szabályait, a termelőszövetkezet vezetőinek feladatait és a háztáji gazdálkodással kapcsolatos elveket. Az ~-t a közgyűlés hagyja jóvá és a megyei tanács végrehajtó bizottsága erősíti meg.

Alkalmazottak a termelőszövetkezetben: olyan dolgozók — nagyrészt különböző szakemberek, traktorosok, gépészek, iparosok, adminisztrátorok, agronómusok stb. —, akik nem tagsági, hanem alkalmazotti viszonyban állnak a termelőszövetkezettel. Az alkalmazotti viszony, amely munkaszerződéssel jön létre — rendszerint előre garantált munkadíjazással —, vonatkozhat határozott vagy határozatlan időre. A termelőszövetkezet alkalmazottaira a Munka Törvénykönyve szabályai az irányadók. Az igazgató (vezető) jogkörét a termelőszövetkezet vezetősége gyakorolja. Elvileg nem rendelkeznek a tsz-tagokat megillető jogokkal, de a gyakorlatban felruházhatják őket egy-egy olyan jog gyakorlásával, amely egyébként a tagsági viszonyhoz tapad. Termelőszövetkezeteinkben jelenleg nő az alkalmazottak száma. (1961-ben a termelőszövetkezetekben kiosztott jövedelem 2,4, 1964-ben pedig 10 százalékát az alkalmazottak kapták. A termelőszövetkezetekben 1961-ben 12 000, 1964-ben 121 000 alkalma-

zott dolgozott.) Az a cél, hogy a termelőszövetkezettel az alkalmazottak is tagsági viszonyt létesítsenek. Ennek fontos feltétele a munkadíjazás, a szociális ellátás, a társadalombiztosítás színvonalának emelése a termelőszövetkezetekben.

Állami földkönyv: a földterület tulajdonjogi viszonyaira, a művelési ágakra a földek minőségére vonatkozó adatokat tartalmazó nyilvántartás, elsősorban a mezőgazdasági termelés tervszerűségét szolgálja. Adatain alapul a mezőgazdasági termelés tervezése és a földrendezés végrehajtása. Nyilvántartási rendszere kiterjed: *a)* jogi adatokra (a tulajdonos, a haszonélvező, illetőleg a tényleges földhasználó neve és lakcíme, nem a telekkönyvi állapot, hanem a tényleges helyzet szerint); *b)* termelési adatokra (a földterület térmértéke négyszögölben, kat. holdban, m^2-ben és hektárban, az ingatlan művelési ága, minősége stb.); *c)* pénzügyi adatokra (a kataszteri tiszta jövedelem).

Állami gazdaság: a termelési eszközök, a megtermelt termények és termékek állami (össznépi) tulajdonán alapuló szocialista mezőgazdasági nagyüzem. Kötelező állami tervek szerint, fejlett üzem- és munkaszervezéssel, magas fokú gépesítettséggel dolgoznak, vezetésüket az állam által kinevezett igazgató látja el, dolgozóikat garantált béralapból rendszeresen pénzben (munkabér) fizetik. Jelenlegi fő feladatuk, hogy növekvő mennyiségben jó minőségű vetőmagvakat, szaporító anyagokat, tenyészállatokat és egyéb árut adjanak a népgazdaságnak. Feladatuk továbbá, hogy példát mutassanak a termelőszövetkezeteknek a gazdálkodási fegyelem megszilárdításában, az üzem- és munkaszervezés tökéletesítésében, a legfejlettebb termelési és tenyésztési eljárások alkalmazásában, az önköltség csökkentésében, a munkatermelékenység emelésében. Növekvő szerepet kell vállalniuk a szakemberek gyakorlati képzésében, a gyengén gazdál-

kodó termelőszövetkezetek megszilárdításában és a mezőgazdasági szaktanácsadás ellátásában. Az ~-ok döntő többségének irányítását a megyénként működő Állami Gazdasági Termelési Igazgatóságok, a felsőszintű irányítást pedig a Földművelésügyi Minisztérium Állami Gazdaságok Főigazgatósága látja el. Néhány ~ (bábolnai, mezőhegyesi stb.) irányítása közvetlenül az Állami Gazdaságok Főigazgatóságához tartozik. Hazánkban 216 ~ van, a mezőgazdasági terület 13,1%-án gazdálkodnak. Az egy ~-ra jutó földterület átlagos nagysága 8500 kat. hold. A mezőgazdaságban előállított összes termelési érték 28,2%-a az ~-okból származik (1964. évi adatok).

Állami költségvetés: *Lásd* költségvetés.

Állami támogatás — dotáció: az állami vállalatok, illetve a termelőszövetkezetek megsegítésének egyik formája. Általában akkor alkalmazzák, ha a termelőüzemek, szövetkezetek a saját bevételeikből nem tudják fedezni kiadásaikat. Ilyenkor az állam a költségvetésből fedezi a veszteségeket, illetve segíti az üzemeket. Gyengíti az önálló gazdálkodás teljes értékű kibontakozását, az üzemek gazdaságos működését. A gazdasági irányítás átfogó reformja ezért olyan árrendszer kialakítását irányozza elő 1968-ig, amelyben az árak tükrözik a valóságos ráfordításokat, biztosítják a vállalatok gazdasági önállóságát és elősegítik a dotáció megszüntetését. A mezőgazdasági felvásárlási árak emelése is abba az irányba hat, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek többségükben saját bevételeikből teremtsék meg a bővített újratermelés anyagi feltételeit és ezáltal megváltozzon a mezőgazdasági termelés támogatásának eddigi rendszere is. (*Lásd még:* költségvetés.)

Állami tulajdon: *Lásd* tulajdonformák.

Állatsűrűség: a mezőgazdasági nagyüzem területének és a számosállatokra átszámított állatállományának

a viszonyát kifejező mutatószám. Kifejezhető a 100 kat. hold mezőgazdasági területre jutó számosállatok számában és azok állatfajok szerinti megoszlásában és úgy is, hogy egy számosállatra mennyi mezőgazdasági terület jut. (*Lásd még:* számosállat.)

Állattenyésztés: a mezőgazdasági termelés egyik fő ágazata. Az állatok szaporítását, felnevelését, tartását (állattartás: állatok gondozása és hasznosítása) foglalja magában. A népélelmezés és a mezőgazdasági kivitel egyik fő forrása, a könnyűipar és élelmiszeripar egyik nyersanyagszállítója. Bár csökkenő mértékben, de hazánkban még hozzájárul a vonóerő-szükséglet kielégítéséhez is. Nélkülözhetetlen a szerepe a talajerő visszapótlásában (istállótrágyatermelés). A növénytermesztésben termelt termények és termékek jelentős része az ~-ben, illetve azon keresztül értékesül. A magyar mezőgazdaság 1964. évi összes termelésének értékéből az ~ 41%-ban részesedett. A hús-, élő állat- és hústermék-exportunk az összes mezőgazdasági exportnak mintegy 20—25%-át alkotja.

Állóalap—állóeszköz: általában beruházási tevékenység útján létrehozott olyan eszközök — gépek, felszerelések, épületek, szállítóeszközök —, amelyek több termelési periódusban megtartják eredeti alakjukat és értékük elhasználódásuk arányában fokozatosan megy át az új termék értékébe. Megkülönböztetünk termelő és nem termelő ~-okat, ezek együttesen alkotják az állóeszközöket. Tágabb értelemben a termelő állóeszközök közé tartoznak az utak, csatornák, energiahálózat stb. Az ~-ok a szocialista társadalom termelőapparátusának legfontosabb részét képezik, a velük való helyes, takarékos gazdálkodás, hatékonyságuk növelése alapvető társadalmi érdek. A második hároméves terv időszakában 1% nemzeti jövedelem-növekedésre 2,12% ~-növekedés jutott, a második ötéves terv időszakában ezt az arányt 3,9%-ra

terveztük, és a tervnek megfelelően teljesítettük. A második ötéves terv keretében nemzeti jövedelmünk 20%-át — mintegy 205 milliárd forintot — a népgazdaság állóeszközeinek bővítésére fordítottuk. A nem termelő ∼-ok — lakóházak, szociális intézmények, kulturális épületek — bár közvetlenül nem szolgálják a termelést, de a társadalom számára nélkülözhetetlenek.

Állóeszköz-fenntartás: az állóeszközök felújítása és karbantartása. Korábban e két egymással szorosan egybefonódó tevékenységet külön tartották nyilván, s az előbbit a felújítási alapból finanszírozva termelési értékként, az utóbbit a termelési költségek terhére számolták el. Ez gyakran népgazdaságilag káros gyakorlathoz vezetett. Ezért 1966. január 1-től a két említett tevékenység ∼-ként egyaránt a termelési költségek között számolandó el.

Állóeszköz-fenntartási mutató: az a viszonyszám, amely a tervidőszakban képződő beruházási hányad százalékában fejezi ki a vállalat éves termelési (teljesítményi, forgalmi) költségei között fenntartás címén elszámolandó költségek alsó határát. Amennyiben a tényszámok a tervezettet nem érik el, a vállalat akkor is köteles elszámolni az ∼-nak megfelelő összeget, a különbözetet azonban tartalékként átvive a következő évre, az akkor esedékes fenntartási munkák fedezetére fordíthatja.

Amortizáció: az állóalapok értékének az a része, amely a termelés során átmegy az új termék értékébe és pénzben kifejezve megfelel az állóeszközök kopásának. Az ∼ az értékcsökkenési leírás útján kerül a termékek önköltségébe. (*Lásd még:* értékcsökkenési leírás.)

Amortizációs alap: az amortizációból felhalmozódó, az elhasznált állóeszközök újratermeléséhez, másrészt a felújításhoz szükséges pénzügyi fedezet. Az állóeszközök pótlása általában együtt jár a korszerűsítéssel is, s így a technikai

színvonal emelkedését eredményezi. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben ez ideig nem volt kötelező az értékcsökkenési leírás, az amortizációs alap képzése. Ennek objektív okai voltak, tekintve, hogy a mezőgazdasági felvásárlási árszínvonal a tsz-ek jelentős részében nem biztosította még az egyszerű újratermelés anyagi feltételeit sem. A kormány 1966 januári árintézkedései felemelték néhány mezőgazdasági termék felvásárlási árát, s így kedvezőbb lehetőség nyílt arra, hogy a tsz-ekben is ~-ot létesíthessenek. Az ily módon juttatott évi 2,4 milliárd forintból 1,7 milliárd forintot fordítanak erre a célra. (*Lásd még:* termelőszövetkezet; értékcsökkenési leírás; árszínvonal; újratermelés.)

Amortizációs kulcs: a szocialista állam által központilag szabályozott értékcsökkenési leírás nagysága, amit százalékban adnak meg. Ha pl. egy gép 20 év alatt kopik el teljesen, akkor — minden más tényezőtől eltekintve — az értékcsökkenési leírás éves kulcsa 5% lesz. Meghatározásánál az az elv, hogy az amortizációnak fedezetet kell nyújtania a felújításokra és a rendelkezésre álló termelési kapacitás újratermelésére. Az erkölcsi kopás következtében az állóeszközök általában már a teljes fizikai elkopás előtt kiválnak a termelésből, ezért az elhasználódás időtartamát ezt figyelembe véve állapítják meg. (*Lásd még:* értékcsökkenési leírás.)

Anyaggazdálkodás: a szocialista vállalatok olyan műszaki szervezési, ügyviteli és gazdálkodási tevékenysége, amellyel biztosítják a termelés zavartalanságához szükséges anyagok beszerzését, elosztását, szakszerű tárolását, megőrzését és takarékos felhasználását. Az ~ jó megszervezésétől nagymértékben függ a vállalati tevékenység eredményessége, a termelés ütemessége, tervszerűsége, a termékek minősége.

Anyaghányad: a termékegységre jutó anyagfelhasz-

nálás forintértékének a termelési költségek százalékában kifejezett aránya. Iparunk termelési költségének átlagosan 70%-át teszik ki jelenleg az anyagköltségek. Ez a tény, valamint az a körülmény, hogy az alapanyagok jelentős részét importból kell fedeznünk, különösen kiemeli a kevésbé anyagigényes (tehát inkább a munkaigényes) gyártási ágak fejlesztésének fontosságát és az anyagtakarékosság jelentőségét. Az anyagtakarékosság csökkenti az önköltséget és hozzájárul a társadalmi munka termelékenységének növeléséhez. Egyik legjelentősebb forrása, a műszaki fejlesztés, az új, jobb minőségű anyagok felhasználása, új technológiai eljárások bevezetése, amelyek révén csökken a hulladékveszteség, javul a minőség stb. (*Lásd még:* anyagnorma; behozatal, munkaigényesség, műszaki fejlesztés.)

Anyagi érdekeltség: érvényesítése a szocialista társadalom gazdálkodásának alapelve. Kifejezi, hogy a szocialista társadalom dolgozóinak jóléte elsősorban az általuk végzett munka eredményességétől függ. A szocialista állam — az erkölcsi ösztönzőkkel együtt — tudatosan felhasználja az ∼ fokozásában rejlő társadalmi hajtóerőt. Az ∼ elvének legáltalánosabb és legjellegzetesebb alkalmazási formája a szocializmusban a munka szerinti elosztás. A társadalmi munkamegosztás adott színvonalán az egyes emberek munkáját nagymértékben befolyásolja, meghatározza az egész kollektíva együttműködése. Éppen ezért az anyagi ösztönzés közvetlen személyes forrásai mellett rendkívül fontos a termelés alapbázisait képező gazdasági egységek, kollektívák anyagi ösztönzése is. (*Lásd még:* erkölcsi ösztönzés, kollektív érdekeltség.)

Anyagi felelősség: olyan alapelv, amely kimondja, hogy a dolgozó, a vezető a rá bízott társadalmi tulajdon megőrzéséért, gazdaságos felhasználásáért, illetve kezeléséért anyagilag is fe-

lelős. A társadalmi tulajdonban bekövetkezett minden károsodásért — pl. a selejtgyártásért — felelőssége arányában, a törvény által meghatározott módon és mértékben kártérítésre kötelezhető.

Anyagköltség: a termeléshez felhasznált anyagok ára pénzben kifejezve. (*Lásd még:* anyaghányad.)

Anyagnorma: műszakilag megalapozott mennyiségi mutató, mely meghatározza, hogy egységnyi, jó minőségű termék előállításához, illetve egységnyi munka vagy szolgáltatás elvégzéséhez — a konkrét műszaki és szervezési feltételek figyelembevételével — adott anyagfajtából, milyen mennyiség használható fel. Pontos kidolgozásuk fontos feltétele a takarékos anyaggazdálkodásnak, az anyagfelhasználás ellenőrzésének, az anyagelszámoltatásnak. A műszakilag megalapozott anyagnorma ösztönöz a technológiai folyamatok korszerűsítésére, az anyagtakarékosságra és lehetővé teszi az önköltség pontosabb megtervezését. (*Lásd még:* anyaghányad.)

Ár: az áru értéke pénzben kifejezve. Az ~ eltérhet az értéktől, szabad ~-alakulás esetén spontán módon, a kereslet és kínálat hatására, vagy tudatosan, gazdaságpolitikai elgondolások következtében. A Szovjetunióban és a többi szocializmust építő országban az eddigi gyakorlat szerint az ~-ak zömét az állam állapította meg. A kereslet-kínálat hatására kialakuló szabad ~-ak csak a szabadpiacon érvényesültek, de az állam ezeket is tervszerűen befolyásolta. Az állam gazdaságpolitikai és szociális meggondolások alapján tudatosan eltérítette az ~-akat az értéktől. A gyakorlat bebizonyította, hogy az ~-ak elszakítása az értéktől akadályozza a gazdasági tisztánlátást, torzítóan hat a fogyasztás struktúrájára, fékezi a népgazdaság egyes ágainak fejlődését, a szocialista elosztás elveinek érvényesítését. Az 1959. évi termelői árrendezés után is nagy aránytalanság maradt

egyrészt az ipari és mezőgazdasági árak között — az utóbbiak rovására —, másrészt a fogyasztói árak és a szolgáltatások területén. Az ~-hatóság (Árhivatal) által központilag — általában ~-rögzítés formájában — megállapított árak rendszere merev volt, gyakran nem követte az érték változását, nem ösztönzött a technika fejlesztésére. Ugyanakkor az ~-stabilitás nem biztosított népgazdasági szinten egységes ~-rendszert — már az ~-képzés elvei is eltértek a termelés és a fogyasztás szférájában, az állami és szövetkezeti, valamint a magánszektorban. A közgazdászok — a közöttük csaknem tíz éve folyó ~-vita alapján — megállapították ~-rendszerünk átdolgozásának szükségességét. Természetesen ennek keretei nem választhatók el egész gazdaságirányítási rendszerünktől. Az eddiginél hatékonyabb gazdaságirányítási rendszer feltételezi a rugalmasabb ~-mechanizmus megvalósulását. Az új ~-rendszerben a javaslatok szerint megmarad az ~-ak kétszintűsége (a termelői és fogyasztói ~-ak rendszere), azonban a termelői árakat termelési ártípus szerint kívánják képezni; az árban foglalt felhalmozási rátában — a társadalom tiszta jövedelmében — nagyobb mértékben tükröződik a felhasznált, illetve lekötött termelési eszközök értéke. A javasolt új ~-rendszer szaporítia a társadalmi tiszta jövedelem elvonásának csatornáit. A hagyományos forgalmiadón és a vállalati nyereségen kívül tartalmazza az eszközlekötési járulékot, az illetményadót, az árarányt tartó forgalmi adót, egyes esetekben a járadékot (pl. a különböző minőségű szénnél). A fogyasztói ~-rendszer javasolt változtatásainak két fő szempontja: a ráfordítási arányok megközelítése és a piaci követelményeknek jobban megfelelő rugalmas fogyasztói ~-rendszer kialakítása. A fogyasztói ~-ak több típusát kívánják bevezetni: *a*) a hatóságilag rögzített cikkelem mélységű fix árakat (az

alapvető termelési eszközökre, az alapvető élelmiszerekre és a tömegigényeket kielégítő fogyasztási termékekre — pl. tüzelő- és építőanyag); *b)* a támpont vagy megállapodásos árakat, a lakosság ellátásában jelentős szerepet betöltő termékekre, amelyek választéka nem túl széles és kereslete viszonylag lassan változik. Ennek formája lehet a maximált ár, alsó- (minimális), felső (maximális) árhatár, vezér vagy alaptípus ár stb. (A megállapodásos ∼-ak bevezetésre kerülnek a termelői árak egyes csoportjainál is.); *c)* az árucsoport árszintjének közvetett módszerekkel történő meghatározása az olyan termékeknél, amelyek a piac, a divat változásaira érzékenyen reagálnak; *d)* szabad ∼-alakulás a lakosság pénzkiadásaiban csekély összeggel szereplő, választékigényes cikkeknél, ahol ettől a mennyiség emelkedése, illetve a minőség javulása várható. Itt nincs rögzített kereskedelmi árrés. Az új ∼-rendszerben mind a termelői, mind a fogyasztói árak kialakításában alapvető szerepe van a helyes árcentrum eldöntésének. (*Lásd még:* Árcentrum, árhivatal; eszközlekötési járulék; érték; forgalmi adó; illetményadó; kereslet, kínálat.)

Aranykorona: a földminősítés értékszáma, a földadó és jelenleg a tsz-tagoknak járó földjáradék fizetés alapja, amely a területegység tiszta jövedelmét fejezi ki az 1875. évi pénzértékben. Az ∼-érték kifejezi a föld termőképességét, fekvését, művelhetőségét, általában a földek minőségi különbözőségeit. A múlt század második felétől jelentősen megváltoztak a mezőgazdaság művelési ágai, a termőföldek minősége és fekvése. Ezért az ∼ alapján megállapított kataszteri holdanként számított tiszta jövedelem is már elavult, de jobb híján ma még ezt a mutatót használjuk. (A kataszteri aranykorona országos átlagértéke: 11 aranykorona.)

Arányosság: a társadalmi újratermelés meghatározott állapotát kifejező közgazda-

sági kategória; azt tükrözi, hogy a társadalom rendelkezésére álló összes elevenés holtmunka-mennyiség elosztása a társadalom effektív szükségleteinek megfelelően történt, vagyis azt és annyit termelt a társadalom, amire és amennyire adott időpontban szükség van. A társadalmi újratermelés mindig meghatározott arányok között valósul meg. Az újratermelés mindenkori mennyiségi és minőségi arányai tükrözhetnek aránytalanságot és ∼-ot. Az ∼ a tervszerű fejlődés elidegeníthetetlen része — s az ∼-ot állandóan, tudatosan biztosítani csakis szocialista termelési viszonyok — a tervgazdálkodás keretei — között lehet.

Arcentrum: az érték módosulása, amelytől szocialista gazdaságban az ipari termelői árakat — szükség esetén — eltérítik. Az árképzés fontos kategóriája; az ∼ ad feleletet arra, hogy milyen elvek szerint realizálják az árak (a meghatározott ártípusok) a termékek előállítása során létrehozott társadalmi tiszta jövedelmet. Az árképzésnek többfajta centruma lehet. Legáltalánosabban beszélhetünk: *a)* önköltség típusú ∼-ról (a társadalmi önköltséget azonos százalékú tiszta jövedelemmel pótlékolják, — hibája, hogy az anyagigényes termékek termelésére ösztönöz); *b)* érték típusú ∼-ról (a társadalmi tiszta jövedelmet úgy képezik, hogy az eleven munkaráfordításokkal arányos tiszta jövedelmet számítanak. Hibája, hogy nem tükrözi a termelés gépi nagyipari jellegét, s a termelésben lekötött eszközök különbözőségét.); *c)* termelési ár típusú ∼-ról (a lekötött eszközökkel arányosan kívánja a társadalmi tiszta jövedelmet a társadalmi önköltségre szétosztani. Hibája, hogy túlságosan megnöveli az eszközigény súlyát a folyó ráfordításokhoz képest). A javasolt új ármechanizmusban a termelői árképzés ∼-a termelési ár típusú lenne — bár nem tisztán, hanem az értéktípusú ∼-mal kombinálva, ugyan-

is a társadalmi tiszta jövedelemnek csak egy részét osztják szét a lekötött eszközökkel arányosan a társadalmi önköltségre. (*Lásd még:* eszközlekötési járulék.)

Árellenőrzés: az árak alakulásának rendszeres felülvizsgálata; szocialista gazdaságban az árhatóságok egyik fontos feladata. A gazdaságirányítás jelenlegi rendszerében magában foglalja a központilag megállapított (rögzített) áraknak a végrehajtás során történő ellenőrzését, valamint a szabadpiaci árak tervszerű befolyásolását, s alakulásuk ezen keresztül történő rendszeres ellenőrzését. Az új gazdaságirányítási rendszerben az ~ szerepe megnő, mert az árak nagyobb körénél nem lesznek rögzített (fix) árak. (*Lásd még:* ár.)

Árhivatal, Országos: az árszabályozás központi irányításának szerve. Jelenlegi gazdaságirányítási rendszerünkben fő feladata: megállapítani a népgazdasági szempontból központi fontosságú termékek árát és szolgáltatások díját, javaslatot tenni a kormány által megállapításra kerülő termékek árára, s a központi ármegállapítás alá nem vont termékek irányárára. Előírja a helyi árhatóságok árszabályozási hatáskörét. Minden szerv felett (pl. SZÖVOSZ, OKISZ stb.) — amely ármegállapítási jogkörrel rendelkezik — felügyeletet gyakorol. Az ~ közvetlen felügyeleti szerve a pénzügyminiszter. Elnökét a kormány nevezi ki. Az ~ hatásköre az új irányítási rendszerben megváltozik.

Ármaximum: a javasolt új árrendszerben az áraknak az a felső határa, amit a lakosság életszínvonalának védelme érdekében központilag állapítanak meg, s amelytől a termelők csak lefelé térhetnek el. (*Lásd még:* ár.)

Árpolitika: a szocialista állam gazdaságpolitikájának fontos része, a népgazdaság irányításának és az egyes gazdasági ágak tervszerű befolyásolásának egyik legfontosabb eszköze. Arra épül, hogy az állami szer-

vek az árszínvonalat és az árarányokat a szocialista gazdaság fejlődésének feltételei alapján, az áru- és pénzviszonyok felhasználásával központilag irányítják. Az ~ fő funkciói: *a)* olyan árrendszer kialakítása, amely a társadalmi munkaráfordítások figyelembevételére épül; *b)* amely kellően ösztönzi a termelőket a helyes gazdálkodásra és az egyéni és társadalmi érdekeket összehangolva alakítja a fogyasztói keresletet; *c)* a jövedelemelosztás szabályozása azáltal, hogy a nomináljövedelmek az árak alakulásán keresztül, meghatározott módon váljanak reáljövedelmekké. E tekintetben különösen nagy szerepe van a szövetkezeti és kisárutermelő szektorban. Az árak emelése vagy csökkentése befolyásolja a különböző osztályok és rétegek, a különböző jövedelmű kategóriák keresletének szerkezetét, s az életszínvonal alakulásának fontos tényezője. A tervszerű szocialista gazdaságirányítási rendszer elképzelhetetlen központi ~ nélkül — ez természetesen nem teszi szükségessé a központilag rögzített árrendszert a fogyasztói árak teljes körében. (*Lásd még:* ár.)

Árrendszer: a szocialista gazdaság fontos kategóriája; magában foglalja az érvényben levő árcentrum alapján képzett termelői és fogyasztói árak típusrendszerét, valamint az árak kialakításának, szabályozásának és érvényesülésének mechanizmusát. Az ~ elválaszthatatlan a gazdasági irányítás általános rendszerétől, módszereitől, annak szerves része. Hazánkban az eddigi ~ a központi hatósági árrögzítés elvére épült, ami szükségszerűen bizonyos merevségre vezetett, mert a társadalmi munkaráfordítás arányainak változását folyamatosan nem tudta követni. Ezért rugalmasabb, megfelelő korlátok között szabadabb, a piaci mechanizmusokat jobban figyelembe vevő ~ kialakítása vált szükségessé. (*Lásd még:* ár; árcentrum; árpolitika.)

Árrés: a kereskedelmi tevékenység díja; szocialista gazdaságban a bruttó termelői ár és a fogyasztói ár közötti különbözet. A kereskedelmi szervek forgalmi költségeit és tiszta jövedelmét foglalja magába. Az új gazdasági irányítás rendszerében a kereskedelem ~-ébe az iparhoz hasonlóan, be kell építeni a kereskedelem eszközlekötési járulékát, az illetményadót, s a kockázatvállalást haszonkulcsonként és cikkenként. A nyereségfedezeti résznek biztosítania kell a kereskedelmi vállalatnál az egyéni és kollektív ösztönzést, tartalékalapokat (például kockázati alapot), alapot a forgóalap feltöltésére, s alapot az eszközfejlesztésre. Az ~ az új ármechanizmusban az egyik fontos eszköz, amelynek terhére vagy javára az árak változhatnak. A nagykereskedelmi és termelői ár különbözete a nagykereskedelmi ~; a fogyasztói ár és a nagykereskedelmi ár különbözete a kiskereskedelmi ~. (*Lásd még:* fogyasztói ár; termelői ár.)

Árrugalmasság: *Lásd:* kereslet rugalmasság.

Árszabályozás: szocialista gazdaságban az árszínvonal és az ararányok központi irányítása, illetve kialakítása. Magában foglalja a központi árhatóság árszabályozó tevékenységét, valamint a minisztériumok, a SZÖVOSZ és egyéb szervek (pl. az illetékes tanácsok végrehajtó bizottságai szakigazgatási szerveinek) ~-i tevékenységét — s az új gazdaságirányítási rendszerben az árak állami befolyásolását is. Eszerint az ~ — a központi utasítás mellett — megvalósulhat az árelőírások különböző eszközeivel, melyek a szükségesnek tartott mértékben szabályozzák az árak alakulását. Szűkebb területen a közvetett ~ módszerét is meg lehet valósítani. (*Lásd még:* Árhivatal.)

Ártípus: szocialista gazdaságban a különböző árcentrumok alapján kialakított termelői ár, illetve fogyasztói ár. (*Lásd még:* árcentrum; fogyasztói ár; termelői ár.)

Áru: olyan munkatermék, amely valamely emberi szükséglet kielégítésére alkalmas, nem saját fogyasztásra, hanem csere céljából termelik, csere útján jut el a fogyasztóhoz. Kettős jellegű: egyrészt használati érték (valamely emberi szükségletet elégít ki), másrészt érték. Az ~-k cseréje az érték alapján történik. Az ~ ára az ~ értékének pénzbeni kifejeződése. A termékek ~-vá válásának előfeltételei: *a)* társadalmi munkamegosztás (a különféle munkák elkülönülése); *b)* elkülönült tulajdonformák. Az ~-termelés történelmi kategória, s a mindenkori termelési viszonyoktól függően jelentősége különböző. Az ~-termelés a kapitalizmusban uralkodóvá válik (a kapitalizmusban a munkaerő is áru), a magántulajdon következtében anarchikus. Szocializmusban az ~-termelés a termelési eszközök szocialista tulajdonára épül, s így megszűnik a magántulajdonon alapuló ~-termelés alapvető ellentmondása (a magánmunka és a társadalmi munka ellentmondása), de még létezik az az ellentmondás, hogy az ~-termelő munka *egyfelől* társadalmi jellegű — az egész társadalom számára végzett munka —, *másfelől* gazdaságilag bizonyos mértékig elkülönült — különálló termelőegységekben kifejtett — munka. Ez az ellentmondás — amely szocialista viszonyok között már nem antagonisztikus jellegű — jut kifejezésre a használati érték és érték ellentmondásában, amely abban jelentkezik, hogy a vállalatok esetenként nem a szükségleteknek megfelelő termékféléket állítják elő, s így bizonyos elfekvő készletek, illetve kielégítetlen szükségletek keletkeznek. Az ~-termelés fennmaradása a szocializmusban feltételezi az ezzel kapcsolatos gazdasági kategóriák (pl.: ár, érték, pénz, csereérték, jövedelmezőség stb.) fennmaradását és az ~-termelés objektív gazdasági törvényeinek — így elsősorban az értéktörvénynek az érvénye-

sülését. A szocialista gazdaság új irányítási rendszerében az ∼-termelés szerepe és az ∼-termeléssel kapcsolatos gazdasági törvények tudatos felhasználásának szerepe megnő. Fokozott hangsúlyt kapnak a gazdasági életben a közgazdasági emelők — amelyek elsősorban nem a közvetlen tervutasítás módszerére épülnek, hanem az ∼-termelés kategóriáinak piacon keresztüli érvényesülésével biztosítják a népgazdasági tervbe foglalt központi népgazdasági feladatok megvalósulását. (*Lásd még:* ár; érték; értéktörvény; munkamegosztás; tulajdonformák.)

Árualap: azoknak a fogyasztási cikkeknek az összessége, amelyet a társadalom a lakosság rendelkezésére bocsát egy meghatározott időszakban. Össztársadalmi méretekben megegyezik a fogyasztási cikkek kínálatával. Az ∼ és a vásárlóerő (vásárlási alap) egyensúlyát központilag kell biztosítani. Az egyensúly megteremthető az árumennyiség, az árak, illetve a jövedelmek változtatásával. Akkor keletkezik tényleges egyensúly, ha a termelés és a termékek iránti társadalmi szükséglet megegyezik. (*Lásd még:* vásárlóerő.)

Áruértékesítési terv: a termelési tervre épül a termelőszövetkezetben. A termény- és termékfelhasználási tervből indul ki és a termelőszövetkezetekből kikerülő árutermékek eladási előirányzatait tartalmazza. Az ∼ hármas csoportosításban tünteti fel az értékesítési előirányzatokat: üzemáganként (terményenként), felvásárlók szerint (állami, szövetkezeti felvásárlás, közületek, szabadpiac) és évszakonként, időszakonként.

Átfutási idő (gyártási ciklus): a termékek munkábavétele és elkészülte közötti időtartam. A munkadarab amíg kész termékké lesz, több gyártási műveleten megy át. Az ∼-t tömegtermelés esetén — befolyásolja a gyártmányok mennyisége, munkaidő-igénye, a gyártási folyamat sorrendje, időrendi szervezése, a termelőberendezések térbeli elhelye-

zése. Az ~ csökkentése jelentősen hat a gyártás gazdaságosságára.

Átlagbér: a központi szervek által a tervévre vonatkozó és minisztériumonként, illetve vállalatonként meghatározott munkás- és alkalmazotti átlagkereset. Az ~ színvonalának központi előírása azt célozta, hogy a béreket a tervben megállapított szinten tartsák. Az ~-színvonalon belül az egyéni keresetek alakulását befolyásoló tényezők tekintetében (bérformák, besorolás, tarifa) viszont nagy önállósággal rendelkeznek a vállalatok. A bérszabályozásnak ez a rendszere megakadályozta ugyan a nominálbérek spontán emelkedését, azonban a személyi jövedelmek függetlenné váltak a vállalati munka eredményességétől, az átlagbér fékezte a termelékenység emelését, akadályozta a helyes létszámgazdálkodást. Ma már lehetőség nyílik arra, hogy a létszám-megtakarításból fakadó béralap-megtakarítás nagyobb részét a vállalatok az ~-ek emelésére, vagy a dolgozók külön jutalmazására fordíthassák. A gazdaságirányítás reformja az átlagbérellenőrzés feloldását irányozza elő, olyan irányba fejleszti a személyi jövedelmek képzését, hogy azokban az egyes ember munkáján túl az egész vállalati kollektíva eredményes munkája, a vállalat nyeresége is tükröződjön. Ez lehetővé teszi, hogy a vállalat eredményességétől függően a bér, illetve a jövedelem színvonala bizonyos határok között, más vállalatokhoz képest gyorsabban emelkedjen.

Átlagtermelés: az átlaghozam és a területi hozam mutatójában fejeződik ki. Az átlaghozam-mutató azt fejezi ki, hogy egy-egy termény vagy állati termék hozama hogyan viszonylik a vetésterülethez, illetve a termelő állategységhez, tehát az egységnyi területre vagy az egy állatra jutó hozamot jelzi. (Például: a búza átlaghozama országosan, kat. holdanként 1965-ben 12,5 q, az egy tehénre jutó tejtermelés 1964-ben 2290 liter.) A te-

rületi hozam azt jelenti, hogy egy gazdaság vagy igazgatási egység (község, járás, megye, ország) egész területének egy egységére (100 kat. holdra) bizonyos termékekből mennyi jut egy esztendőben.

Átmeneti korszak; átmeneti gazdaság: történelmi korszak a proletárforradalom győzelme után. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszaka. Fő célkitűzése a proletárdiktatúra megteremtése után a szocializmus alapjainak lerakása, majd a szocializmus teljes felépítése. Mindez magában foglalja a szocialista termelési viszonyok kialakítását a népgazdaság egész területén, a szocializmus termelőerőinek megteremtését, a kizsákmányolás minden formájának megszüntetését s a kultúrforradalom végrehajtását. Két szakaszát szokás megkülönböztetni: az első szakasz a szocializmus alapjainak lerakása, mely a mezőgazdaság szocialista átszervezésével fejeződik be; a második szakasz a szocializmus teljes felépítésének időszaka. Az ∼-ban viszonylag hosszú ideig többféle gazdasági szektor létezik egymás mellett, az uralkodó szocialista szektor mellett létezik a kisárutermelő és a magánkapitalista szektor is. A mindenkori társadalmi, történelmi körülményeknek megfelelően lehetnek egyéb gazdasági szektorok is (pl. államkapitalista szektor, patriarchális parasztgazdaság stb.). Az ∼-ban a proletárdiktatúra állama a szocializmus alapjainak lerakása céljából megvalósítja *a)* a NEP-et (új gazdaságpolitikát), amely a munkásosztály és a parasztság — a nagyipar és a kisárutermelő parasztság közötti gazdasági együttműködés különleges formája; *b)* a szocialista iparosítást; *c)* a mezőgazdaság szocialista átszervezését. E gazdaságpolitika keretében megvalósul a népgazdaság tervezése, a szocialista gazdasági formák vezető szerepe az egész népgazdaságban. Az ∼ első szakasza mindaddig tart, amíg az egész népgazdaságban megvalósulnak a szocializmus

termelési viszonyai. Magyarországon ez a folyamat lényegében 1961 végére befejeződött. (*Lásd még:* iparosítás; mezőgazdaság szocialista átszervezése.)

Átutalás: készpénz nélküli fizetés (elszámolás), bankszámlák közötti átírás. A fizető (adós) megbízást ad a számláját vezető pénzintézetnek, hogy bankszámlája terhére meghatározott összeget térítsen a kedvezményezett (hitelező) bankszámlája javára. Ez a legegyszerűbb fizetési mód. Az ~ általában az érdekeltek megállapodása alapján történik, de bizonyos esetekben — pl. az állami költségvetéssel szemben fennálló tartozások kiegyenlítése, a társadalombiztosítási járulékok, a beruházási és felújítási hányad befizetése — kötelező fizetési mód.

Autarchia, önellátás: valamely ország sajátos gazdaságpolitikája, amely gazdasági elkülönülésre, önellátásra irányul. Akadályozza az ésszerű nemzetközi munkamegosztás kialakulását, a gazdasági élet fejlődését helytelen irányba tereli, a szocializmus viszonyai között gátolja a szocialista országok gazdasági együttműködését.

Automatizálás: a termelési folyamatok gépesítésének legfejlettebb formája. Az ~ azt jelenti, hogy a termelésben a munkafolyamatok irányításának és a folyamatból kikerülő termékek ellenőrzésének zömét már nem az ember, hanem a műszerek, gépek végzik. Az automata gépsorok jellemző tulajdonsága, hogy nemcsak elvégzik a munkát, hanem azt is jelzik, ha a munkafolyamatban rendellenesség keletkezik. Az ~ hatására ugrásszerűen emelkedik a munka termelékenysége. Az ~ széles körű elterjesztése magasfokúan képzett dolgozókat feltételez, könnyebbé teszi az emberek munkáját és megteremti a feltételét a fizikai és szellemi munka közti lényeges különbség megszüntetésének.

Automatizmusok: a gazdasági élet közgazdasági emelői a gazdaságirányítási rendszeren belül. (*Lásd még:*

gazdasági mechanizmus, gazdaságirányítási rendszer.)

Avulás: az állóalapok erkölcsi kopása. Az állóalapok erkölcsi vagy gazdasági kopása azt jelenti, hogy az állóalapok akkor is elértéktelenednek, ha nem vesznek részt a termelésben, vagyis ha fizikailag nem kopnak. Az ~ objektív technikai-gazdasági jelenség. Korunk tudományos-technikai forradalma állandóan új anyagokat, korszerűbb gépeket teremt, amelyek meggyorsítják a régiek elértéktelenedését, elavulását. Minél gyorsabb ütemű a műszaki-technikai fejlődés, annál gyorsabb és nagyobb mérvű a termelőberendezések erkölcsi kopása. Ez azt jelenti, hogy maga a műszaki fejlődés idézi elő az ~-ból származó társadalmi veszteséget. (*Lásd még:* állóalapok; erkölcsi kopás.)

B

Bank: a szocialista társadalom állami szakosított pénzintézetei, melyek a különböző hitelműveleteket bonyolítják le. A ~-tevékenység is alá van rendelve a népgazdasági tervnek, tehát ez a munka is az ipar, mezőgazdaság stb. fejlesztésére, a lakosság igényeinek kielégítésére irányul. A ~ feladatai: bankjegyek kibocsátása a forgalom szükségleteinek megfelelően; az állam, állami szervek, vállalatok, szövetkezetek részére kizárólagos jogú számlavezetés, melyek révén a fizetéseket lebonyolítja és így ellátja a számlatulajdonosok gazdálkodásának pénzügyi ellenőrzését; hiteleket nyújt; a nemzetközi fizetések céljára aranyból és devizából készleteket gyűjt, őrködik a valuta értékállandósága felett; ellátja a tervszerű devizagazdálkodással kapcsolatos teendőket. A pénzforgalom és hitelgazdálkodás technikai lebonyolításának rendjét utasításokkal szabályozza. (*Lásd még:* átutalás; deviza; hitel; népgazdasági terv; valuta.)

Bankellenőrzés: a bankszervezet végzi. A folyamatos bankszerű ellenőrzésen

túl ellenőrzik a pénzforgalmat, a hitelgazdálkodást, a beruházások és felújítások tervezését, megvalósítását és lebonyolítását, illetve az ezekre vonatkozó rendelkezések végrehajtását. ~ folytatható mindazoknál az egységeknél, melyek az ún. egyszámlarendszerbe tartoznak (valamennyi államigazgatási szerv, vállalat, gépállomás, intézet, intézmény, költségvetésből gazdálkodó, vagy a költségvetésből támogatásban részesülő állami szerv, valamint az olyan földművesszövetkezetek, mezőgazdasági termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti csoportok, kisipari termelőszövetkezetek stb., amelyek részére a Magyar Nemzeti Bank (MNB) számlát vezet). A bankszervezet, bár nem vesz részt közvetlenül az anyagi termelés irányításában, hanem az újratermelést közvetítő pénzmozgást ellenőrzi, ellenőrzési lehetősége mély és széles körű, mivel a hiteleken és a pénzforgalmon keresztül valamennyi állami vállalat, szövetkezet és intézmény hitel- és pénzügyi helyzetét áttekintheti. A ~ kiterjed a gazdálkodás hibáit előidéző okok vizsgálatára is, tehát a termelés ütemtelenségére, a készletgazdálkodásra, az önköltség alakulására, a gazdasági egység tevékenységének komplex vizsgálatára. A gazdasági irányítás új rendszerében a vállalati önállóság bővítésével az áru- és a pénzviszonyok széles körű felhasználásával a bankok szerepe növekszik.

Bankjegy: az adott állam területén törvényes elfogadott fizetési eszköz. Eredetileg hitelpénz volt, később a ~ és a papírpénz között a különbség elmosódott, s ~-nek nevezzük a forgalomban levő aranyat helyettesítő papírpénzt is. Hazánkban a Magyar Nemzeti Bank bocsátja ki, a kibocsátás állami monopólium. Az MNB ~-ek kibocsátásával gondoskodik arról, hogy a forgalom igényeihez mért készpénzfizetési eszköz rendelkezésre álljon. A ~ fedezete az arany, a termelési tervek realitása, a szilárd árakon

forgalomba hozott állami árukészlet. Szocializmusban a ∼-kibocsátást is meg kell tervezni, ez a népgazdaság tervszerű fejlődésének követelményei alapján kidolgozott pénztári tervben történik meg.

Befejezetlen termék: az a termék, amelynek a megmunkálása az adott termelőegységben még nem fejeződött be, illetve az utolsó termelőegységet már elhagyta, de a Minőségi Ellenőrzési Osztály még nem vette át. A befejezetlen termék, készültségi fokát tekintve, vagy az anyag és a félkésztermék, vagy a félkésztermék és a kész termék között helyezkedik el.

Befejezetlen termelés: az a termékmennyiség, amelyre a vállalatoknak az egyenletes termelés, illetve minden munkahely állandó foglalkoztatása érdekében szüksége van a gyártási folyamat különböző fázisaiban. ∼-állománnyal az év kezdetén is rendelkezik a vállalat, amit a termelés egyenletessége érdekében reális, a szükséges szinten kell tartani.

Befejezett termelés: az a termékmennyiség, amely magában foglalja a készárutermelést és az ipari szolgáltatásokat. A vállalat készárutermelésébe számít az a termék, amely a vállalatnál további megmunkálást, szerelést már nem igényel, más vállalat számára értékesíthető, a vállalaton belül saját beruházásra és felújításra felhasználható. Ipari szolgáltatás az idegen vállalat részére végzett javítás, bérmunka, a saját beruházásnál vagy felújításnál végzett alapozási, szerelési, generáljavítási és a vállalat nem ipari jellegű létesítményei részére végzett javítási, szerelési munka.

Behozatal, import: külkereskedelmi tevékenység, az országban nem, vagy nem elegendő mértékben termelt — vagy előnyösen nem termelhető — termékek, anyagok külföldről történő beszerzése. Hazánk számára — mivel nyersanyagban szegény ország vagyunk s így a népgazdaság fejlesztésé-

hez, a lakosság ellátásához szükséges valamennyi eszközt belföldön előállítani nem tudjuk — rendkívül nagy jelentőségű az ~. A ~ a külkereskedelmi tevékenység egyik oldala, az exporttal együtt jól mutatja az ország bekapcsolódását a nemzetközi munkamegosztásba. Hazánk a ~ zömét a szocialista országokkal, a KGST keretében bonyolítja le. (*Lásd még:* kivitel; Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa.)

Belkereskedelem: a belső áruforgalom lebonyolításával foglalkozó ágazat. Ide tartozik a szorosan vett áruforgalom lebonyolításán kívül az ún. anyagi-műszaki ellátás is, amely a nyersanyagok, gépek, általában termelési eszközök készletezésével, forgalombahozatalával, a vállalatok ilyen igényű szükségleteinek a kielégítésével foglalkozik. A szocialista kereskedelem az anyagi termelés ágazatai közé tartozik, mert tevékenységének zömét a tárolás, szortírozás, csomagolás. árumozgatás stb. alkotják, amelyek növelik a társadalmi termékek értékét.

Belterjes gazdálkodás: a termelés növelése a már megművelt területeken az eleven- és holtmunka-ráfordítások fokozásával és nem az eddig művelés alá nem vont területek hasznosításával. A területegységre jutó ráfordítások fokozásának az a célja, hogy egységnyi területről minél kisebb ráfordítással minél nagyobb hozamot érjünk el. A termelés belterjes bővítésének gyakorlatilag két egymással összefüggő és kölcsönhatásban levő módszere: 1. megváltoztatni a termelés szerkezetét úgy, hogy növekedjen az egységnyi területre jutó termelési érték, tehát nagyobb arányt képviseljen az értékesebb termékek termelése; 2. az egyes termékek termelési területének — vagy állatoknak — egy egységére számítva növelni a hozamokat. A ~ foka a hozamok nagyságában, a területegységre jutó eleven- és holtmunka-ráfordítások mennyiségében, illetve a hozamok és a ráfordítások ösz-

szefüggésében fejeződik ki. A ~ fokozását jelenti a termelés gépesítése és kemizálása, a nagyhozamú növény- és állatfajták kinemesítése, illetve kitenyésztése, az öntözött területek bővítése, a talajjavítás stb. A ~ fokozásával nő a munka termelékenysége. A szocialista mezőgazdaság belterjes fejlesztése tervszerűen, az állam segítségével valósul meg. A ~ tágabb értelemben valamely ország gazdaságának fejlettségére használt fogalom. (*Lásd még:* intenzív fejlődés; külterjes gazdálkodás.)

Bér (munkabér): szocializmusban a munkások és alkalmazottak részesedése a nemzeti jövedelemnek a lakosság személyes fogyasztására szolgáló részéből a végzett munka mennyisége és minősége alapján. Nagyságát a termelőerők adott színvonala határozza meg. A szocializmusban alkalmazott bérrendszer — a munka szerinti elosztás követelményeinek megfelelően — összeegyezteti a dolgozók egyéni érdekeit az egész társadalom érdekeivel. Mivel a szocializmusban is léteznek áru- és pénzviszonyok, így a munkabér itt is pénzformát ölt. A szocializmusban a munkabérek (reálbérek) emelkedése törvényszerű, de növekedésük üteme mindig alacsonyabb, mint a munkatermelékenység emelkedése. Hazánkban a második ötéves terv időszakában a reálbérek mintegy 9%-kal, a reáljövedelmek pedig 20%-kal emelkedtek. A harmadik ötéves (1966—1970) tervben a gazdasági-politikai célkitűzéseinknek megfelelően nagyobb szerephez jut a reálbér, amelynek növelése az anyagi ösztönzés egyik fő eszköze. (*Lásd még:* munkatermelékenység; reálbér; reáljövedelem.)

Béralap — munkabéralap: a bérből és fizetésből élők részére kifizethető bérek összessége, a nemzeti jövedelem egyéni fogyasztási alapjának része. A vállalatok ~-ja magában foglalja a munkások és alkalmazottak munkabérének teljes összegét, amelyet egy meg-

határozott időszakra tervszerűen állapítanak meg. A ~ körébe a bérjellegű fizetések, a törzsbérek, prémiumok, pótlékok, kiegészítő fizetések, és az állományon kívüliek ~-ja tartozik. Nem tartoznak a ~-ba a társadalombiztosítási járulékok és a hivatalos kiküldetési díjak. A ~ tervezése során a vállalatok külön tervezik meg a különböző állománycsoportok — a munkások, műszaki alkalmazottak, adminisztratív alkalmazottak stb. — ~-ját. (*Lásd még:* bér.)

Béren felüli juttatás: a munkából származó jövedelmen felüli társadalmi juttatás a szocialista társadalom tagjai számára. A társadalmi juttatásokkal a szocialista állam igazságosabbá teszi a társadalmi fogyasztású javak elosztását, segíti a nagyobb létszámú családok nem kereső tagjainak az ellátását, a gyermekek felnevelését. A társadalom tagjainak ugyanakkor vannak olyan szükségletei, amelyeknek kielégítése társadalmi feladat — pl. a kulturális és egészségügyi ellátás —, s ezek nem tehetők függővé a végzett munkától, tehát ez is ~. Társadalmi juttatás a társadalombiztosítás, az oktatás, a kulturális juttatás, az üdülés, a gyermekek eltartásához való hozzájárulás stb. Hazánkban a társadalmi juttatások gyors ütemben növekedtek. A lakosság jövedelmének csaknem 30%-a származik társadalmi juttatásokból. A természetbeni szolgáltatások — egészségügy, oktatás stb. — az ország egy lakosára kb. évi 2200, egy családra számítva pedig 7—8000 forintot jelentenek. Ez többszöröse annak, amit a legfejlettebb tőkésországok juttatnak dolgozóiknak. Az új gazdaságirányítási rendszerben a társadalmi juttatások meghatározott körét, elsősorban azokat, amelyek nem a végzett munkához kapcsolódnak, s nem a gyereknevelést, az egészségügyi ellátást szolgálják, fokozatosan csökkenteni szándékoznak. Az irányelvek szerint az ilyen juttatások, szolgál-

tatások díjait a tényleges társadalmi költségekhez kell igazítani, hogy akik igénybe veszik, azok ne mások rovására jussanak előnyhöz. Az így felszabaduló eszközöket, a munka szerinti elosztás elvének megfelelően a bérek növelésére lehet fordítani.

Bérezési rendszer: rendelkezések összessége, amelyek alapján az állam biztosítja a szocialista elosztás elvének érvényesülését az egész népgazdaságban, meghatározva a munkadíjazás konkrét formáit, amelyek az adott körülmények között helyes irányban és mértékben ösztönöznek. A munkásbérrendszer elemeit egymással szoros kapcsolatban az alapbér, a besorolási és tarifarendszer, a bérezési formák — időbér, darabbér, teljesítmény-követelmény: a norma — alkotják. Ide tartoznak a kollektív érdekeltség különböző formái. (*Lásd még: bérpolitika.*)

Bérgazdálkodás: a vállalatok azon tevékenysége, mely a rendelkezésre álló béralappal — a központilag megállapított, alapvető bérarányokat alapul véve —, a dolgozók képességei, szorgalma szerint differenciálja az alapbéreket és olyan bérformákat alkalmaz, melyek nagyobb teljesítményre ösztönöznek és alkalmasak arra, hogy a keresetek a teljesítményeknek megfelelően alakuljanak.

Bérhányad: a bérköltségeknek a termelési értékhez viszonyított aránya. Az egyes iparágakra a különböző költségtényezők eltérő aránya a jellemző. A ~ általában munkaigényes iparágakban — pl. a szénbányászatban és a kitermelő ipar többi ágában — magas.

Bérpolitika: a szocialista állam arra irányuló politikája, hogy a megfelelő szabályozási és ellenőrzési rendszerek segítségével tervszerűen, a munka szerinti elosztás elvének, a népgazdaság alapvető érdekeinek megfelelően alakítsa ki a kereseti arányokat és a keresetek mozgását. A bér- és prémium-rendszer, a bérezés központi irányításának a rendszere fontos része a

gazdasági irányításnak, az életszínvonallal kapcsolatos politikának. A ~ feladata olyan bérrendszer megvalósítása, amely csak gazdaságilag alátámasztott bérek kifizetését teszi lehetővé. A ~ akkor helyes, ha megvalósul a munka szerinti elosztás elve, s ha a bérek a lehető legnagyobb mértékben ösztönöznek a jobb gazdasági eredmények elérésére.

Bértarifa-rendszer: a bérrendszer fontos eleme, segítségével állapítják meg, hogy a különböző minősítési fokozatokba — kategóriákba — tartozó munkakörökben dolgozókat milyen alapbérrel kell elszámolni. Ez egyben azt is jelenti, hogy meghatározza a különböző minősítésű munkát végzők nagyobb csoportjai közötti kereseti arányokat. A ~ a különböző munkaköri kategóriákhoz bértételeket állapít meg. Az állam a központilag kialakított bérarányokat részleteiben a besorolási és tarifarendszer segítségével valósítja meg.

Beruházás: az új állóeszközök létesítésére, a meglevők bővítésére és korszerűsítésére, valamint a kiselejtezett állóeszközök pótlására irányuló gazdasági tevékenységek összessége. A szocialista állam a termelés szakadatlan növelését és tökéletesítését alapvetően ~-okkal éri el. A ~-oknál figyelemmel kell lenni a legkorszerűbb technika alkalmazásának lehetőségeire. A ~ fogalmát a gyakorlatban, az ilyen tevékenységre fordított pénzkiadások összegeként határozzák meg. Ezek közé tartoznak a ~-okkal kapcsolatos járulékos költségek is. A szocialista gazdaságban ~-ok forrása a szocialista felhalmozás. A szocializmus építésének első időszakában a ~-ok zöme új létesítményekre irányult. A szocialista ipar megteremtésével, a fejlődés későbbi szakaszában a népgazdasági és kommunális ~-ok mellett a termelési célokat szolgáló beruházási összegek zömét nem új üzemek létesítésére, hanem a meglevők korszerűsítésére, bővítésére fordítjuk. A második ötéves tervben a be-

ruházásra előirányzott 180—190 milliárd forinttal szemben 205 milliárd forint volt a népgazdasági beruházás.

Beruházási alap: a vállalatok saját pénzügyi forrásaikból önállóan is valósíthatnak meg beruházásokat. Erre a célra a következő fontosabb pénzügyi források állnak a vállalat rendelkezésére: a beruházási hányadnak a vállalati beruházásra felhasználható része, az irányító hatóság által értékhatár alatti beruházásokra lebontott előirányzat (bizonyos kivételekkel), a selejtezett és értékesített állóeszközök maradványának értéke, az állóeszközök értékesítéséből származó nyereség, a beruházások során visszanyert, beépítésre nem került anyagok értéke és egyéb pénzügyi forrásokból (vállalatfejlesztési alap, exportfejlesztési alap, községfejlesztési alap, az igazgatói alap jóléti beruházásokra előirányzott összege stb.) beruházási célra befizetett összeg.

Beruházási hányad: az amortizáció része, amit a vállalat részben saját pótlási alapjaként kezel, részben a központi alapba fizet be. A ~ részbeni elvonásának alapvető célja a beruházási döntések centralizáltságának a biztosítása. A vállalati önállóság növelése és egyidejűleg a beruházási döntések decentralizálása a jövőben felveti a ~ elvonása mértékének a felülvizsgálatát.

Beruházási terv: a népgazdasági terv részeként készítik a távlati ~-et, amely tartalmazza a beruházási kereteket, a jelentősebb beruházások üzembehelyezésének határidejét, a létesítendő kapacitásokat. A távlati ~-ek az éves ~-ekben konkretizálódnak. Magyarországon jelenleg az állóeszközfejlesztési tervben összevontan készül a ~ és a felújítási terv. Az egyes beruházások konkrét tervezésének és ellenőrzésének alapja a beruházási program. Beruházási programot kell készíteni minden építéssel összefüggő, értékhatár feletti, valamint az egymillió forintot meghaladó építési vagy

technológiai előirányzatú beruházásokra. A beruházási program tartalmazza a beruházás célját, a beruházás részletes ismertetését, szükségességének, telepítésének, költségelőirányzatának, gazdaságosságának, anyagi-műszaki megalapozottságának adatait és azok indoklását. A beruházási programot a beruházási kódexben megjelölt irányító hatóság hagyja jóvá és ez egyben a beruházás engedélyezése is. A beruházás jóváhagyása után kerül sor a beruházás kivitelezési tervdokumentációjának elkészítésére. Az ipari vállalatok beruházásait a Beruházási Bank finanszírozza.

Beruházások megtérülése: rendkívül fontos, átfogó jellegű gazdaságossági kategória, azt az időt fejezi ki, amely alatt az új beruházás nyereségéből az adott beruházási költségek megtérülnek. Általában úgy számítják ki, hogy a beruházásokra fordított költségeket elosztják az üzembehelyezés után elért évi nyereség összegével. Hazánkban a megtérülés kiszámítására az ún. „Ge"-mutatót alkalmazzák, amely az 1 Ft eszközlekötésre jutó nyereséget fejezi ki.

Beruházott vagyon: a termelőszövetkezeti állóeszközök összessége pénzben kifejezve. Ide tartozik a termelésben már részt vevő épületek, építmények, ültetvények, fásítások, telkesítések, erő- és munkagépek, gépi és egyéb berendezések, felszerelések, járművek, szállítóeszközök, tenyész- és igásállatok, a befejezetlen beruházások, az állóeszközök létesítésére beszerzett, beruházási célt szolgáló anyagok, valamint az ilyen célra tartalékolt pénzeszközök összessége. (*Lásd még:* állóalap—állóeszközök.)

Besorolási rendszer: a bérrendszer fontos eleme, a munkaköröket (munkákat) minősíti, rangsorolja, kategorizálja. A munkák kategorizálásánál a szellemi és fizikai igénybevételt, a munkakör ellátásával járó felelősséget és végül a munkakörülmények hatását veszik alapul. Hazánkban az

ún. keresetbesorolási rendszer van érvényben, amely a munkással szemben nagyobb követelményt támasztó (tanulást, adottságot, felelősséget, fizikai erőkifejtést stb.) munkaköröket magasabbra értékeli és így alakítja ki a munkakörök rangsorát.

Bevételi-kiadási költségvetés: a termelőszövetkezet éves tervének része, a termelési terv szerint várható pénzügyi helyzetet mutatja. A különböző termelési ágak bevételeinek és kiadásainak alakulását, továbbá a pénzjövedelem felosztásának tervszámait tartalmazza.

Bizonylat: a gazdasági eseményekről készült írásbeli feljegyzés, amely minden további elszámolás, intézkedés kiindulópontjául szolgál. A ~-nak rendkívül nagy a szerepe a könyvviteli- és a számviteli munkában. A gazdasági életben általánosan megkövetelt szabály, hogy a számviteli feljegyzéseket — statisztikai jelentést, tervjelentést stb. — bizonylatokkal kell alátámasztani. Ez az általános követelmény az ún. bizonylati elv. A vállalatok gazdálkodásának ellenőrzése, a jelenségek okainak feltárása, a felelősség megállapítása csakis a bizonylati elv következetes betartásával lehetséges.

Bizottságok a termelőszövetkezetben: a termelőszövetkezet önigazgatási szervei, a kollektív vezetésnek, a szövetkezeti demokráciának, a tsz-tagság nevelésének fontos eszközei. Jelenleg állandó jelleggel ellenőrző, szociális, kulturális, háztáji és fegyelmi bizottságok működnek a termelőszövetkezetben. Alkalomszerűen, szükség szerint szervezhetnek a termelőszövetkezetekben különböző szakés társadalmi jellegű bizottságokat is, például zárszámadást előkészítő, tervkészítő, a munkadíjazás módját kidolgozó, egyes termelési ágak problémáit felmérő, a fiatalok, öregek, alkalmazottak, szakemberek helyzetét megvizsgáló stb. bizottságokat.

Biztosítás: a biztosított vagyonát érő elemi csapás

vagy véletlen okozta kár megtérítésére, illetve a biztosított halála vagy munkaképessége elvesztése esetén kifizetésre kerülő szervezett pénztartalékképzés. Két fő formája a vagyon~ és a személy~. A biztosító alapját a biztosítottak táplálják rendszeres befizetéseikkel a biztosítási szerződés alapján. A ~ lehet önkéntes és kötelező. A ~-i díj a biztosító vállalat költségein túl fedezi a valószínűségszámítással kiszámított, előrelátható kifizetésre kerülő összegeket is. Hazánkban a ~ állami monopólium, az Állami Biztosító az egyetlen intézmény, amely ~-ok kötésére jogosult.

A vagyon- ~-ok fajtái: tűz, jégverés, betöréses lopás esetére szóló általános háztartási, szavatossági, szállítmány, állat, üveg, gépjármű stb. ~. A személy ~ lehet élet- és baleset~. Az Állami Biztosító a lakosság és a szövetkezetek ~-ait bonyolítja le, az állami tulajdonban bekövetkezett károkat a költségvetés terhére kell megtéríteni.

Bruttó jövedelem: azonos az egy év alatt létrehozott nettó termelési értékkel, illetve a termelés során egy év alatt előállított új értékkel. Az ipari vállalatokban létrehozott bruttó jövedelmet — új értéket — úgy számítják ki, hogy a bruttó termelési értékből levonják a holtmunka-ráfordításokat (a felhasznált termelési eszközök értékét). A vállalati nettó termelési érték mutatószámának előnye az, hogy a holtmunka-ráfordítások arányának változásai nem torzítják az eredményt, a nettó termelési értékek összegezése pedig nem okoz halmozódást a végső eredményben. (*Lásd még:* gazdálkodási eredmény.)

Bruttó (teljes) termelési érték: az ipari termelés fontos mutatószáma, az iparban megtermelt termékek és az elvégzett szolgáltatások teljes értéke. Az ipari vállalatok ~-ét a legelterjedtebben a vállalati teljes termelés mutatószámával fejezik ki. A ~ sajátossága, hogy a termeléshez felhasznált termelési eszközök értékét is

tartalmazza, s hogy az egymástól elkülönített termelési szakaszok bruttó jellegű termelési értékeit összegezi és ezzel halmozza. Ezért minden változás, amely a termeléshez felhasznált holtmunka-ráfordítás nagyságát, vagy értékét, illetve az üzem vertikalitását érinti, befolyásolja a ~ mutatóját. (Például nagyobbfokú vertikalitás, a kooperáció növekedése, vagy a nyersanyagárak emelkedése a ~-et növeli, holott nem végeztek több munkát.)

Bürokrácia: valamely államapparátus szervezeti felépítése, hivatalnoki karának ügyintézési módszere —, melyet a merev formákhoz való ragaszkodás, a néptől való elszakadás, és az emberek valóságos érdekeinek háttérbeszorítása jellemez. A proletárforradalom után a tőkés államgépezet szétzúzásával megteremtődnek a ~-mentes államigazgatás feltételei, azonban még hosszú ideig léteznek a bürokratizmus káros maradványai, sőt új formái is kialakulnak. A szocialista államhatalom szívós harcot folytat a ~ minden megnyilvánulása ellen. A harc legfontosabb eszköze: a dolgozók, a lakosság bevonása az államigazgatás feladatainak ellátásába, a szocialista demokrácia fejlesztése, a kritikai szellem erősítése, a szocialista államapparátus működésének egyszerűsítése, az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése stb.

C

Célcsoportos beruházás: általában egyedileg kisebb, területileg szétszórt beruházások, amelyek egy ágazathoz tartoznak, s így nagyságukat (keretüket), együttesen állapítják meg. Például a Belkereskedelmi Minisztérium területén a raktárberuházások, a Földművelésügyi Minisztérium területén az istállók, öntözőberendezések stb. létesítése.

Célhitel: az ipari vállalatok alaptevékenységének ellátásához és meghatározott időszakban — általában negyedév — folyamatosan szükséges normalizált kész-

letektől minőségileg eltérő, vagy azokat mennyiségileg meghaladó készletek beszerzésének pénzügyi forrása. A ~ engedélyezésének, illetve igénybevételének előfeltétele — az alapszerűen használt üzemviteli hitellel szemben — a hitel közelebbi gazdasági céljának meghatározása. Gazdasági tartalmát tekintve a ~ lehet normalizált jellegű hitel, átmeneti készlethitel és ún. mobilizálási készlethitel.

Célprémium: előre meghatározott célfeladatok elvégzéséért fizetett jutalom az alapbéren felül. A ~-os feladatok elvégzése átlagon felüli teljesítést kíván, vagy olyan feladat megoldását, amely a vállalat vagy a termelőszövetkezet számára különösen fontos. A premizálás ilyen módja az egyik leghatékonyabb ösztönzési forma. Különösen nagy a szerepe bizonyos műszaki fejlesztési, gyártás- és gyártmányfejlesztési feladatok megvalósításában. (*Lásd még:* prémium.)

Centralizáció: *Lásd* központosítás.

Cs

Családi művelés: a termelőszövetkezetekben alkalmazott egyszerű munkaszervezeti forma, amelynek keretében általában a kapásnövények területét vállalások alapján családokra vagy egyénekre osztják fel. Általában írásban állapodnak meg a művelésre kiadott illetve elvállalt terület nagyságában, elhelyezkedésében, a munkadíjazásban, a premizálásban és az alkalmazható szankciókban.

Családi pótlék: munkaviszonyban álló dolgozóknak, szociális juttatásként fizetett összeg saját, örökbefogadott, mostoha vagy nevelt gyermek — gyermekek — után, kikkel közös háztartásban él, vagy saját költségén intézetben nevelteti őket. A dolgozó 2 vagy több gyermek után, az egyedülálló dolgozó nő 1 vagy több gyermek után is kap ~-ot mindaddig, míg a gyermek 16. életévét be nem töltötte. Az iskolai tanulmányt folytató gyermek után — míg tanulmányait be nem fejezi —,

legkésőbb 19. évének betöltéséig fizetnek ~-ot. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a két vagy több gyermekes családok kapnak ~-ot, amennyiben a gyermekek 14 éven aluliak. (*Lásd még:* társadalmi juttatás.)

Családi tervezés: a közös gazdaság és a termelőszövetkezeti családok kétoldalú megállapodása a termelőszövetkezet előzetes terveinek családokra történő lebontása alapján. Tartalmazza a család igényeit, azt, hogy az adott gazdasági évben mikor, mennyi pénzbeni és természetbeni jövedelmet akar kapni a közösből; s hogy ennek ellenében mikor, milyen és mennyi munkát teljesít a család a közösben. A családi tervek alapját képezik a termelőszövetkezet végleges tervének. Munkaegységrendszerben a családi tervezés fontos feltétele, hogy a munkaegység értékét vagy értékének nagyobb hányadát garantálják.

Családtagok a termelőszövetkezetben: általában a családi munkaszervezet keretén belül, egyébként a termelőszövetkezet vezetőségének engedélyével vehetnek részt a közös munkában. Munkateljesítményeik értékelése, nyilvántartása és elszámolása a tsz-tagokéval azonos. A közgyűlésen felszólalási és tanácskozási joggal vehetnek részt. Fegyelmi eljárás alá nem vonhatók. A közös gazdaság és a családtagok közötti viták eldöntésére a termelőszövetkezeti jogviszony alapján a vezetőség, illetve a közgyűlés illetékes.

D

Darabbér: a teljesítménybér legelterjedtebb, legismertebb formája. **A** ~-rendszer a munkák kategorizálására épül. A munkás keresete a termelés mennyiségének növekedésével arányosan nő. Főként a mennyiség növelésére ösztönöz. A ~-ezés lehetősége a különféle iparcsoportokban eltérő. Attól függ, hogy mennyire bontható a mun-

kafolyamat egyénekre, hogyan lehet a részfolyamatokat normázni, a normateljesítést ellenőrizni. Nyilvánvaló, hogy csak ott domborodik ki a darabbérezési rendszer előnye, ahol ezek a feltételek megvannak. (*Lásd még:* norma.)

Decentralizáció: az államigazgatásban és a gazdasági élet irányításában olyan szervezeti forma megvalósítása, amelyben az ügyek egy részében a döntés jogát az alsóbb, a helyi szerveknek adják át; általában a helyi szervek jogkörének bővítése. Szocialista gazdaságban nem zárja ki, sőt feltételezi a felsőbb szervek felügyeleti, irányítói és ellenőrzési tevékenységét, amely a demokratikus centralizmus keretében valósul meg. A szocializmus építésével ellentétes minden olyan ∼, amely az állami irányítás egységének megbontására, a központi államhatalom gyengítésére irányul. Az új gazdaságirányítási rendszer a gazdálkodó egységek jogkörének szélesítését, gazdasági önállóságuk fokozását — vagyis a gazdasági élet irányításában bizonyos mértékű ∼-t jelent, ugyanakkor a központi szervek számára megtartja a legfontosabb, az alapvető népgazdasági kérdésekben a döntés, a központi tervezés, az irányítás és ellenőrzés jogát.

Defláció: a forgalom szükségleteit meghaladó papírpénz-, illetve bankjegymennyiség egy részének kivonása a forgalomból — az infláció megszüntetésének egyik módja. (*Lásd még:* infláció; stabilizáció.)

Degresszív bérrendszer: személyi béren alapuló bérforma. A bérek kisebb mértékben nőnek, mint a teljesítmények. A degresszív bérrendszer célja a munka minőségének fokozottabb figyelembevétele a mennyiség hajszolásával szemben. Figyelemmel van a minőség mellett a gazdaságosságra, az egészséges kereseti arányokra is. (*Lásd még:* bér; munkabér.)

Devalváció: a pénzegység hivatalos aranytartalmának csökkentése. Általában azt jelenti, hogy a pénzegységet

az inflációban kialakult tényleges vásárlóerőre csökkentik. Megvalósulhat úgy, hogy a forgalomban levő papírpénz marad, csak az aranyhoz való arányát a régi aranyparitásnál alacsonyabban állapítják meg, vagy az elértéktelenedett papírpénzegység valamely sokszorosát veszik az új papírpénz egységének, esetleg az új pénznek más nevet is adnak. (*Lásd még:* infláció; stabilizáció.)

Deviza: külföldi pénznemre szóló és külföldön fizetendő követelés vagy tartozás — a nemzetközi elszámolások lebonyolításának eszköze. A költséges és kockázatos valutaküldés (külföldi országok törvényes fizetési eszköze) helyett ~-val fizetnek. Lehet: váltó, utalvány, csekk vagy könyvkövetelés, illetve könyvtartozás, utazási csekk, hitellevél stb. Szocialista gazdaságban a ~-gazdálkodás állami monopólium. Nálunk a Magyar Nemzeti Bank kezeli az ország ~-készleteit, lebonyolítja a nemzetközi elszámolásokat. Forintot külföldre kivinni, kiajánlani ugyancsak az MNB engedélyével lehet, s ~-bejelentési kötelezettség van. A ~-gazdálkodást szabályozza az 1950-ben kiadott ~-rendelet.

Devizaárfolyam: külföldi fizetési eszközök meghatározott időpontban kialakult ára, amely „nominális" értékétől (paritásától) lefelé vagy felfelé eltérhet. Valamely fizetési eszköz paritását színaranytartalma határozza meg (1 egység mennyi aranyat képvisel). Vásárlóerejét más országok valutáival történő összehasonlításban árfolyamnak nevezzük. A ~ a belföldi és a külföldi pénzegységek egymáshoz való viszonyát mutatja. (Például 100 rubelt képviselő deviza hány belföldi pénzegységbe kerül.) Nálunk a ~-okat hivatalosan a Magyar Nemzeti Bank jegyzi s a „Magyar Közlöny"-ben rendszeresen közli. (*Lásd még:* deviza.)

Devizaforint: az exportáruk eladásából származó, illetve az importáruk megvásárlását szolgáló külföldi

fizetési eszközöknek (devizáknak) az MNB hivatalos középárfolyamán • átszámított forintértéke. Az MNB a hivatalos árfolyamot az egyes pénzegységek törvényesen rögzített aranytartalmának (aranyparitásának) alapján állapítja meg. Ily módon két pénznem egymáshoz viszonyított értéke egyben választ ad arra is, hogy egyenként mennyi aranyat képviselnek. A külkereskedelmi forgalom az egyéb nemzetközi fizetések, turistaforgalom stb. ∼-ban történő értékelése lehetővé teszi, hogy a sokféle pénznemben lebonyolódó ügyleteket közös nevezőre hozzák. Mivel a ∼-ot hivatalos középárfolyamon számítják ki, az MNB a külkereskedelmi vállalatoknak más árat számol fel forintban, amikor ellátja őket devizával, mint amikor vásárol tőlük. A vételi és eladási ár számtani középarányosa a középárfolyam. A két árfolyam különbsége a Magyar Nemzeti Bank kezelési költsége és haszna.

Diszpécser-szolgálat: (termelési — diszpécser osztály): az ipari vállalatok igazgatási szervezetéhez tartozó, általában a főmérnök irányítása alatt működő szervezet. Felelős a tervek időbeli és területi lebontásáért, az operatív tervek kidolgozásáért. Megszervezi a gyártás ügyviteli előkészítését, irányítja a vállalaton belüli szállítást, felügyel a félkésztermék-raktárakra. Állandóan figyelemmel kíséri az üzemek, a műhelyek termelőtevékenységét, intézkedik a termelés esetleges akadályainak elhárításáról, folyamatosságának biztosításáról és operatívan ellenőrzi a tervteljesítést. (*Lásd még:* félkésztermék; ügyvitel.)

E—É

Egyenes adó: *Lásd* adó.

Egyszámla: betéti jellegű elszámolási számla, amelyen tartozás csak minimális összegben és rövid ideig állhat fenn. Az ∼ a vállalati pénzeszközök összpontosítását és kezelését megvalósító számlarendszer alapja. Az

~ fogalma ma már nem egyetlen számlát, hanem összefüggő számlarendszert jelent. A bank a tulajdonképpeni ~ mellett a vállalati pénzgazdálkodásnak és pénzügyi kapcsolataiknak — a hitelrendszer követelményeinek megfelelően — különböző hitelszámlákat és betéti számlákat vezet. A vállalatok a vonatkozó jogszabályok értelmében kötelesek pénzforgalmukat bankszámlán keresztül lebonyolítani és ennek érdekében a kijelölt pénzintézettel bankszámla-szerződést kötni. A termelőszövetkezetekben: elszámolási számla.

Egyszemélyi felelős vezetés: az intézmény, a vállalat, a gazdálkodó szerv vezetése egyetlen vezető kezében összpontosul, aki a rábízott terület egészéért felel. Az ~ eredményes megvalósításának alapvető követelménye a hatáskörök és a feladatok elhatárolása, szabályozása, az, hogy a vezetők ismerjék a rájuk bízott területet, megfelelő szakmai képzettséggel és vezetői készséggel rendelkezzenek, helyesen válasszák meg munkatársaikat és ellenőrizzék munkájukat. Szocialista vállalatoknál az ~ nem zárja ki, sőt, feltételezi a dolgozók bevonását a vezetésbe, s fontos kérdéseknél a helyi párt- és mozgalmi szervek véleményének meghallgatását.

Egyszerűbb szövetkezeti társulások: szerves részét képezik a mezőgazdaság szocialista átalakításának. A kisárutermelő paraszti gazdaságokból jönnek létre, hogy elősegítsék a termelőszövetkezetbe tömörülést. Mivel a földbevitellel teljes egészében nem szűnik meg a tagok egyéni gazdálkodásának földalapja, így nem érvényesül a háztáji gazdálkodás rendszere sem, illetve csak ott érvényesül, ahol a tagok nem folytatnak magánjellegű egyéni gazdálkodást, csak közös tevékenységet. Az ~ közé sorolhatjuk a következő átmeneti típusokat: mezőgazdasági termelőszövetkezeti csoport; termelői szakszövetkezet; általános jelleggel; szőlő- és gyümölcstermelői szakszö-

vetkezet; termelői szakcsoport általános jelleggel; szőlő- és gyümölcstermelői szakcsoport; mezőgazdasági társulás; hegyközség; iskolában működő Falusi Ifjúsági Szövetkezet; iskolán kívüli Falusi Ifjúsági Szövetkezet stb. Ilyen társulások általában a gyengébb termőképességű, homokos, szikes, a gépi munkára kevésbé alkalmas, erősen dombos területeken, illetve speciális termelési ágakban jöttek létre és működnek még napjainkban is. Az ~ földterületének nagysága mintegy 375 000 kat. hold, tagjaik száma 65—66 ezer fő. A szőlő- és gyümölcstermelő szakcsoportok és szakszövetkezetek több mint 30 ezer taggal, 20—24 ezer kat. hold szőlő- és gyümölcsös területen gazdálkodnak, ami az ország szőlő- és gyümölcsterületének 10—11 százaléka. Hazánkban 600 méhész szakszövetkezet és szakcsoport, továbbá 180 prémesállat-tenyésztő szakcsoport is működik. Az ~ alapszabály szerint gazdálkodnak.

Elaszticitás: a rugalmasság gyakran használt elnevezése a közgazdaságtanban. (*Lásd még:* keresletrugalmasság.)

Élelmiszeripar: az ipar egyik fontos, önálló területe. Magában foglalja az ipari úton előállított, élelmiszerek gyártásával foglalkozó iparágakat. Hazánkban ide soroljuk a konzerv, a paprika, a tej-, hűtő-, cukor- és édesipart, a kávé-, a malom- és tésztaipart, a szeszipart, a keményítőgyártást, a sör- és dohányipart, a sütőipart, és a szikvízgyártást; a vágóhidakat, az állati melléktermékek feldolgozását, a zsiradék, a bél, a baromfi és a toll feldolgozását; a növényolajipart, a háztartási vegyipart stb.

Életszínvonal: a társadalom tagjainak anyagi és kulturális helyzete. Az ~ alakulása mindig a termelési mód függvénye. Nagyságát számos tényező határozza meg, ezek egy része menynyiségileg mérhető, más része nem, ennek ellenére az ~ része. Azokat a tényezőket soroljuk az ~-at meghatározó tényezők közé,

amelyek valóban hatással vannak az élet- és munkakörülményekre. Csoportosításuk: 1. a fogyasztásra kerülő anyagi javak mennyisége és a szolgáltatások mértéke — ezek nagyságát a reálbér illetve reáljövedelem határozza meg; 2. a dolgozók általános társadalmi helyzete (pl. munkafeltételek, munkaintenzitás alakulása, a munka és a munkahelyek kulturáltsági foka, a foglalkoztatottság mérve, a rendelkezésre álló szabad idő stb.); 3. a kulturális, egészségügyi és szociális viszonyok alakulása (pl. lakásellátottság, kommunális ellátottság, közlekedés, egészségügyi ellátottság, orvos, kórház, bölcsődék napközik, üdülők száma stb.) Szocialista gazdaságban a társadalmi fejlődéssel együtt jár a dolgozók ~-ának rendszeres emelkedése. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy minden évben, minden társadalmi osztály, csoport és réteg ~-a állandóan emelkedik. (*Lásd még:* reálbér; reáljövedelem.)

Elosztás: a termelés, fogyasztás és forgalom mellett a gazdasági élet egyik alapmozzanata. E gazdasági folyamatban alakul ki a tulajdonviszonyok által meghatározott arány, amely alapján a társadalom tagjai a megtermelt termékekből — mind a termelési eszközökből, mind a fogyasztási cikkekből — részesednek. Összekötő kapocs a termelés és fogyasztás között. Az ~ a mindenkori termelési viszonyok része és meghatározza a jövedelmi arányokat. Az ~-i viszonyokkal szemben a termelés elsődleges (a termelés adja az elosztás tárgyát, az osztályok termelésben elfoglalt helyzete hat az ~ formáira stb.), ugyanakkor az ~ visszahat a termelésre, elősegítheti vagy gátolhatja a termelés mennyiségi alakulását.

Előlegfizetés a termelőszövetkezetekben: a munkaegységrendszerrel összefüggő anyagi ösztönzők alkalmazásának egyik leghatékonyabb eszköze a garantált s havonként rendszeresen kifizetett pénzbeli elő-

leg, ami egyben a garantált pénzbeli munkadíjazás előkészítője, mintegy „előiskolája". A teljesített munkaegységekre garantált és havonként kifizetett (8—20 forint) előleg ösztönöz a közös munkára, s a fiatalok számára is vonzóbbá teszi a termelőszövetkezetben végzendő munkát. A pénzelőlegen kívül egyes termények betakarítása után — a szükségleteknek megfelelően — természetbeni előleget is fizetnek tagjaiknak a termelőszövetkezetek. (*Lásd még:* garantált munkadíjazás.)

Első (I.) és második (II.) osztály: a társadalmi összterméknek használati érték szerinti felosztása; a társadalmi újratermelés arányainak elemzésére, vizsgálatának megkönnyítésére szolgál. A társadalmi összterméket két nagy csoportra, termelési eszközökre (I. osztály) és fogyasztási cikkekre (II. osztály) oszthatjuk fel. A két osztály között a termelésben meghatározott arányoknak kell lenni, hogy az újratermelés zavartalan legyen. Amennyiben a társadalmi termelésben megvalósul az arányosság, annyiban a két osztály között is zavartalan az újratermelés. Kapitalizmusban az ~ közötti arányok spontán módon, aránytalanságokon keresztül, szocialista gazdaságban tudatosan, a tervgazdálkodás keretében alakulnak ki. Szocialista gazdaságban a népgazdasági mérlegekben, valamint az ágazati kapcsolatok mérlegében előre megtervezzük a népgazdaság legfontosabb arányait. Az ~ közötti arány közelebbi vizsgálata azt mutatja, hogy az I. osztály termelésének gyorsabb ütemben kell növekednie, mint a II. osztály termelésének, amennyiben a technika fejlődésére épülő bővített újratermelés valósul meg. Az I. osztály elsődleges fejlődésének e fenti törvényére támaszkodva a szocializmust építő országok az iparosítás során megteremtik a fogyasztási cikkeket gyártó népgazdasági ágak gyors fejlesztésének lehetőségeit is. (*Lásd még:* ágazati kapcsolatok; arányosság; iparo-

sítás; népgazdasági mérleg; társadalmi össztermék.)

Elszámoló ár: a termelőszövetkezetben a saját termelésű anyagok (vetőmagvak, takarmányok) elszámolására, s a számviteli munka, a könyvelés egységesítése céljából alkalmazott, központilag meghatározott ár, amely általában megegyezik az éves felvásárlási árakkal. Az önköltség kiszámításánál közgazdasági szempontból helyesebb, ha az adott termelőszövetkezet önköltségén számolják el a saját termelésű anyagokat, mivel ez jobban tükrözi az üzem tényleges viszonyait. A fejlődés jelenlegi szakaszában azonban az elszámolási árak alkalmazása a reális, mert számítási módja egyszerűbb, s így alkalmazásukkal az önköltségszámítás könnyebben megvalósítható.

Építőipar: új építmények létrehozásával, a meglevők karbantartásával, javításával, helyreállításával, bővítésével, átalakításával — esetleg lebontásával — foglalkozó népgazdasági ág. Az ~-hoz tartoznak az építési, szerelési munkák is (pl. víz-, gáz-, elektromos vezetékek, központi fűtés, szellőzés stb. munkálatai).

A ~-t felosztható magas ~-ra (ide tartoznak az épületekkel kapcsolatos építési munkák) és mély ~-ra (ide tartoznak az út, híd, vasútépítés munkálatai). Hazánkban ~-i tevékenységet állami, szövetkezeti ~-i vállalatok, illetve iparigazolvánnyal rendelkező ~-i kisiparosok végezhetnek. Jogszabályokban meghatározott keretek között az egyéb állami vállalatok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek is végezhetnek saját rezsiben ~-i tevékenységet.

Erdőgazdaság: erdők felhasználásával, létesítésével és felújításával foglalkozó termelési ágazat. Az erdők lehetnek: fatermelő rendes üzemi erdők, védelmi célt (véderdő) és természetvédelmi célt (legelő vagy vadgazdaságra berendezett erdő) szolgáló erdők. Az erdőgazdálkodás keretében gondoskodni kell a faállomány fenntartásáról, a talaj ter-

mőerejének fokozásáról, a faállomány ápolásáról, az emberek, állatok, rovarok, élősködő és gyomnövények pusztításaival szembeni védelméről, új erdők létesítéséről, fásításról, az erdei főtermés hasznosításáról, a többi erdei mellékhasználat kiaknázásáról (gyanta és cserzőanyag termelése, feldolgoztatása; gomba, gyümölcs és gyógynövények gyűjtése, vadászati jog gyakorlása stb.). Az erdőgazdálkodás feladata biztosítani, hogy a lakosság számára szabaddá tett erdőt pihenésre, üdülésre, közlekedésre zavartalanul használhassák.

Az állami tulajdonban levő erdők az állami erdőalap részét képezik: az állami erdőalap pedig része az egységes állami földalapnak. A tervszerű erdőgazdálkodás szervezésének, az erdővédelmi rendszabályok megtartásának országos hatáskörű szerve, a Minisztertanács felügyelete alatt működő Országos Erdészeti Főigazgatóság. (*Lásd még:* földalap.)

Eredeti jövedelem: *Lásd* jövedelem.

Eredményességi munkaegység (részesedés): munkadíjazási és jövedelemrészesedési forma a termelőszövetkezetekben. A tsz tagjainak nem a végzett munka mennyisége és minősége, hanem a megtermelt termékek mennyisége vagy értéke alapján írják jóvá a munkaegységet, illetve díjazzák a termelőket. Az eredményességi munkaegység jóváírásának a gyakorlatban három változata alakult ki: 1. munkaegység-jóváírás a megtermelt mennyiség után (főleg a kapásnövényeknél és az állattenyésztésben); 2. munkaegység-jóváírás a bruttó termelési érték szerint (kertészetben, szőlészetben 100 forint bruttó termelési érték után 0,8—1,2 munkaegység); 3. munkaegység-jóváírás a nettó termelési érték után (kertészetben, szőlészetben). Eredményességi részesedésnek tekinthető a százalékos — részes — művelés alapján megvalósított munkadíjazás is. Pénzbeli munkadíjazás

alkalmazásakor a munkaegységet pénzértékkel helyettesítik az eredményességi részesedésnél.

Érték: az áru tulajdonsága, a csere alapja, az árutermelők által kifejtett s az árukban megjelenő (testet öltött) társadalmi munka (absztrakt munka) eredménye. Nagyságát valamely termék újraelőállításához társadalmilag szükséges munkamennyiség határozza meg. Az ~ nagyságát tehát a társadalom átlagos termelési feltételei (átlagos ügyesség, intenzitás, gyakorlottság, technikai színvonal stb.) határozzák meg. Az egy termékre jutó ~ nagysága a társadalmi termelés fejlődésével, a technika fejlődésével, a munkatermelékenység emelkedésével csökken. Az ~ megjelenési formája a csereérték, az a mennyiségi viszony. amely alapján két termék cserélődik egymással a piacon. Fejlett árutermelési viszonyok között az ~ pénzben jelenik meg, s a csereérték az ár.

Magántulajdonon alapuló árutermelés viszonyai között az áru ~-e és használati értéke ellentmondásba kerül egymással — kifejezésre jut ebben az ellentmondásban az árutermelő munka kettős jellege és az árutermelés alapvető ellentmondása. Szocialista gazdaságban az árutermelés fennmaradásával az ~ kategóriája is fennmarad, azonban a fent említett ellentmondások már nem antagonisztikus jellegűek. Az ~ létezésének helyes figyelembevétele, felhasználása az egész szocialista gazdaságirányítási rendszerben rendkívül fontos gazdaságpolitikai feladat. Az emberi munka csak meghatározott történelmi viszonyok között hoz létre ~-et, mint ilyen történelmi kategória, s az árutermelés megszűnésével megszűnik.

Értékalkotó munka: *Lásd* produktív munka.

Értékesítési eredmény: a vállalat által értékesített saját termelésű termékek nettó árbevételének és önköltségének különbözete. A vállalat szempontjából elsődleges jelentőségű az eladásra szánt termékek árbevételé-

nek és önköltségének az alakulása, mert a vállalat eredményét döntően az alaptevékenysége keretében előállított termékek értékesítési árbevételeiben realizálódó eredmény határozza meg. (*Lásd még:* árbevétel; önköltség.)

Értékesítési szerződés: a termelőszövetkezetet (termelőt) meghatározott mennyiségű és minőségű saját termelésű áru átadására, a felvásárlót pedig ennek átvételére és az ellenérték megfizetésére kötelezi. Az ∼-sel nem jár együtt a termelési jellegű juttatás (pl. vetőmag), támogatás. ∼-t kötnek különböző állatokra, állati termékekre, friss zöldség- és gyümölcsfélékre, és egyéb terményekre (búza, sörárpa, napraforgó, kukorica, must, bor, tej, tojás, toll stb.) (*Lásd még:* termeltetési szerződés.)

Értéktörvény: az árutermelés objektív gazdasági törvénye, fő követelménye, hogy az áruk árarányai megközelítően megfeleljenek az értékarányoknak — vagyis az áruk cseréje az előállításukra fordított, társadalmilag szükséges munkamennyiség alapján valósuljon meg. Magántulajdonon alapuló árutermelés viszonyai között spontán módon, utólag, a konkurrenciaharc viszonyai között érvényesül a termelés szabályozója. Szocialista gazdaságban az állam tudatos gazdaságpolitikával, az értéket, az ∼-t felhasználja a társadalmi újratermelési folyamatban. Az ∼ érvényesülési köre szűkebb, mert az áruk köre szűkebb: a munkaerő és a föld már nem áru. Az új gazdaságirányítási rendszerben a piaci kategóriák (ár, áru, érték, pénz) s ezen keresztül az ∼ felhasználása a bővített újratermelésben nagyobb szerepet kap, de ez nem jelenti azt, hogy pl. a beruházásokban, a népgazdaság tervszerű fejlődésében a piaci viszonyok szerepe az egyedül meghatározó. Az ∼ tudatos felhasználása többek között az árpolitikában jut kifejezésre, de magába foglalja a termelési színvonal ösztönzését, a vállalati ön-

állóság, a jövedelmezőség fokozását, a termelés és a fizetőképes szükségletek kiegyensúlyozását stb. (*Lásd még:* árpolitika.)

Eszközigényesség: a termelési célt szolgáló eszközöknek a termelési értékhez (forgalmi adó nélküli termelői árakhoz) viszonyított aránya. Azt fejezi ki, hogy a folyamatos ráfordítások mellett mekkora eszközlekötés szükséges az egyes termelési feladatok megoldásához. A népgazdasági célkitűzések a rendelkezésre álló erőforrások lehető leghatékonyabb felhasználását követelik meg. Ebből következik, hogy a hatékonyabb felhasználást elősegítő kalkuláció ne csak a termékek előállításával kapcsolatos eleven- és holtmunka-ráfordításokat, hanem a lekötött eszközök (álló- és forgóeszközök) nagyságát is vegye figyelembe. Ez különösen azért fontos, mert nemcsak a munkaráfordítások összessége, hanem a lekötött eszközök mennyisége és bővítésének lehetősége is korlátozott.

Eszközlekötési járulék: a vállalatoknál realizálódott jövedelem egy részének a lekötött álló- és forgóeszközök arányában történő elvonása. Az ~ ösztönöz az észszerűbb eszközgazdálkodásra, megszünteti a beruházott eszközök ingyenes használatát, s ugyanakkor meggyorsítja az erkölcsileg már elavult vagy használhatatlanná vált gépek, berendezések kiselejtezését, a meglevő eszközök kapacitásának jobb kihasználását, a készletek csökkentését. Az ~ a vállalat összköltségén belül növeli a fix költségek súlyát, ezáltal a kapacitások jobb kihasználása és a forgóeszközök forgási sebességének a meggyorsítása a korábbinál nagyobb mértékben hat a vállalat anyagi érdekeltségére. A vállalatok a termeléssel összefüggő álló- és forgóeszközeik után fizetik az ~-ot. A járulék mértéke általában a járulékalap évi 5%-a.

Export: *Lásd* kivitel.

Extenzív fejlődés: tágabb értelemben azt jelenti, hogy a termelés fejlesztése leg-

nagyobbrészt a foglalkoztatottság növekedéséből származik. (Mezőgazdasági értelemben lásd még: külterjes gazdálkodás.) Magyarország fejlődésére a felszabadulástól a 60-as évek elejéig ez volt a jellemző; nagy számú új munkaerő áramlott be az iparba, kereskedelembe, s a népgazdaság egyéb ágaiba. (A foglalkoztatottak száma csaknem kétszerese az 1949. évinek.) Ezt az extenzív fejlődési szakaszt azóta az intenzív fejlődés szakasza váltotta fel. (*Lásd még:* intenzív fejlődés.)

F

Fajlagos anyagfelhasználás: a gazdaságos anyagfelhasználás vizsgálatához használt mutató, amely azt fejezi ki, hogy valamely termék vagy teljesítmény (szolgáltatás) egységének előállítására az adott anyagféleségből mennyit használtak fel.

Fedezetigazolás: a termelőszövetkezet által a szállító vállalat részére az áru megrendelése előtt megküldött olyan igazolás, amely az ellenérték kiegyenlítését garantálja. A ∼-t az MNB illetékes fiókja bocsátja ki, a termelőszövetkezet írásbeli kérelmére. A bank a kiadott ∼ összegével megterheli a termelőszövetkezet elszámolási, illetve beruházási betétszámláját és jóváírja a ∼-i zárolt számlán. Amikor a ∼-t hitel terhére eszközlik, a bank a megfelelő összegű hitelkeretet zárolja. A ∼ a benne megjelölt időpontig érvényes. Jelentősége a termelőszövetkezetek pénzügyi helyzetének megszilárdulásával csökken.

Feldolgozó ipar: az anyagi termelésnek, az általános ipari tevékenységnek az az ága, amelyik a kitermelő ipar, valamint a mezőgazdaságból származó növényi és állati eredetű nyersanyagok feldolgozását végzi. A ∼ körébe tartoznak még az ún. ipari szolgáltatások is.

Felhalmozás, akkumuláció: a nemzeti jövedelemnek az a része, amelyet a bővített újratermelés folyamatában a termelés bővíté-

sére, tartalékok képzésére, valamint a szociális és kulturális kiadások alapjainak növelésére fordítanak. Szocialista gazdaságban a társadalmi tiszta jövedelem egy részének felhasználását jelenti az egész társadalom érdekében. Részben a vállalat tiszta jövedelméből vállalati felhasználásra kerül, más része a jövedelemelvonás különböző csatornáin keresztül kerül be az állami költségvetésbe — s így központi felhasználásra kerül. Az új gazdasági irányítási rendszer a vállalati saját akkumulációs eszközök növelését irányozza elő. Összegszerűen magában foglalja a felhalmozási alapot, amely tartalmazza az állóalap, a forgóalap és a tartalékváltozás együttes összegét. Eredményeként a társadalmi össztermék gyors ütemben fejlődik, — s nő a szocialista társadalom nemzeti vagyona. (*Lásd még:* felhalmozási alap; nemzeti jövedelem.)

Felhalmozási alap: a nemzeti jövedelemnek az a része, amelyet a termelés bővítésére, ipari, mezőgazdasági, közlekedési, szociális és kulturális beruházásokra, felújításokra és tartalékok képzésére fordítanak. A ~ egy része az állóalapok bővítésére szolgál (ezen belül termelői és nem termelői állóalapok bővítésére). Termelői állóalaphoz tartoznak a termelés bővítésére szolgáló beruházások, új üzemek építése, a meglevők bővítése. Nem termelői állóalapokhoz tartoznak: a szociális és kulturális beruházások. Magyarország évi nemzeti jövedelmének 22—24%-a a ~.

Félkésztermék: a vállalat szempontjából az a termék, amelyen a vállalat egyik uzeme a munkát már befejezte, de a vállalaton belül még további feldolgozásra kerül.

Fel nem osztható szövetkezeti alap: a termelőszövetkezet beruházott vagyontárgyai és beruházási tartalékeszközei értékének tehermentes része — saját forrása —, amely a tsz-tagok között nem osztható fel. A tiszta vagyonnak az a része, amely beruházási eszköz-

ként áll a közös gazdaság rendelkezésére. Növelése a termelőszövetkezet megszilárdulásának és fejlődésének alapja. Minden termelőszövetkezet köteles ilyen alapot létesíteni, és a tsz-tagok részesedésének legalább 10%-ával minden esztendőben gyarapítani a gazdálkodás színvonalának, a tsz-tagok jólétének emelése érdekében. A ~-nak az összes beruházott vagyonhoz való aránya, illetve az egy kat. hold közös gazdálkodásba vont területre vetített nagysága kifejezi, hogy a termelőszövetkezet mennyiben támaszkodott belső erőforrásaira. Éppen ezért a felvásárlási árak növelésével a termelőszövetkezetekben megvalósuló, saját erőből történő felhalmozás fokozásával a ~ gyarapításának a jelentősége és lehetősége is nő.

Felújítás: a rendszeres használat következtében időszakonként visszatérő vagy elemi kár folytán szükségessé váló, az állóeszközök újratermelési értékéhez képest jelentős költségekkel járó általános — egyes esetekben közepes — javítás, amely az állóeszköz eredeti műszaki állapotát megközelítően, vagy teljesen visszaállítja, illetőleg eredeti használhatóságát, üzembiztonságát, gazdaságosságát, vagy teljesítőképességét a korszerű technika alkalmazásával, az állóeszköz egyes részeinek kicserélésével, vagy az eredetitől eltérő megoldással növeli. ~-i tevékenységgel kell a népgazdaság állóeszköz-állományának megóvását biztosítani. Tekintve, hogy a ~-i és karbantartási költségek között éles határvonal nem húzható, s az előbbit a vállalatok termelési értékként elszámolhatták, az utóbbi pedig a termelési költségeket terhelte, ez alkalmat adhatott visszaélésekre. Az 1966. január 1-én életbeléptetett rendelet éppen ezért — megszüntetve a különbséget — előírja, hogy mind a ~-t, mind a karbantartást állóeszköz-fenntartásként mint termelési költséget kell elszámolni. (*Lásd még:* állóalap — állóeszköz; állóesz-

köz-fenntartás; felújítási alap.)

Felújítási alap: a vállalat felújításainak pénzügyi forrása volt 1966. január 1-ig. Forrása: az értékcsökkenési leírás felújítási hányada a tervévet megelőző évi ~ maradványa, a vállalati felújítási célra engedélyezett költségvetési juttatás, a községfejlesztési alap a tanácsok irányítása alá tartozó vállalatoknál, az értékesített állóeszközökből származó bevétel, a kiselejtezett állóeszközök maradék értéke, a felújítási munkák során visszanyert anyagok értéke, a vállalatfejlesztési alap. Ez az alap 1966. január 1-vel megszűnt. A felújítás és a karbantartás mint állóeszköz karbantartás, a termelési költségek között számolandó el. (*Lásd még:* állóeszköz-fenntartás; állóeszköz-fenntartási mutató.)

Felújítási hányad: az értékcsökkenési leírásnak az a része, amelyből a vállalat korábban felújítási alapot képezett, felújításai finanszírozására. Ez 1966. január 1-től kezdődően megszűnt. A felújítások állóeszközfenntartásként a termelési költségek terhére számolandók el. (*Lásd még:* állóeszköz-fenntartás; állóeszközfenntartási mutató.)

Felügyelő bizottság: az igazgatók munkájának hatékonyabb felügyelete és a vállalati teljesítmény komplex értékelése céljából a nagy vállalatoknál — vagy több kis vállalatra kiterjedő hatáskörrel — az új gazdaságirányítási rendszer keretében megalakítandó szervezet. A ~-oknak komplexen kell képviselniük az össztársadalmi érdekeket. A ~ munkájában képviseletet nyernek választás útján a vállalat dolgozói, delegálással a párt- és tanácsi szervek, kinevezéssel a bankok, s a felhasználó vállalatok képviselői.

Felvásárlás: mezőgazdasági termények, állatok és állati termékek beszerzése központi készletezés céljából. A mezőgazdasági termelésnek mintegy 43—45%-ára terjed ki. A ~ három formája: 1. biztosított ~, az állami gazdaságok és me-

zőgazdasági vállalatok termékeinek tervben előírt átadása, földadó, vámok, valamint kölcsönök, cseretermények visszaadása; 2. a szerződéses ∼, termeltetési és értékesítési szerződések útján. Ez az állami készletgyűjtés fő formája; 3. a szabad ∼, a szerződéssel le nem kötött áruk napi áron, előzetes kötelezettség nélkül történő ∼-a. A ∼-t állami és szövetkezeti felvásárló szervek és vállalatok végzik. A jelenlegi ∼-i rendszer a begyűjtési rendszer eltörlését követően — 1957-ben — lépett érvénybe.

Felvásárlási ár: az állami és a szövetkezeti felvásárló szervek állami ármegállapítás alapján a mezőgazdasági termékekért az áru minőségétől függően, differenciáltan fizetik. Azonos termékekre területenként, időszakonként és aszerint, hogy szerződéses vagy szabadfelvásárlás-e a ∼ különböző lehet. A ∼-akat úgy helyes megállapítani, hogy fedezzék a termékek előállítására fordított — társadalmilag indokolt — költségeket, tiszta (többlet) jövedelmet biztosítsanak, teremtsenek helyes jövedelmi arányokat a bérből és fizetésből élők, illetve a parasztság között s hatást gyakoroljanak a szabadpiaci árak színvonalára. A ∼-ak színvonala eddig nem volt összhangban a társadalmilag indokolt ráfordításokkal és az ipari árak szintjével, s a termelőszövetkezetek jelentős részében nem tette lehetővé a saját erőből történő bővített újratermelést. Hazánkban 1966. január 1-i hatállyal felemeltük több olyan mezőgazdasági termék ∼-át, amelyeknek alacsony árszínvonala fékezte a mezőgazdasági termelés fejlődését, a helyes termelési arányok kialakulását, a termelőszövetkezetekben a saját erőből történő felhalmozást és az önálló gazdálkodást. A ∼-ak emelése mintegy 2,4 milliárd forint többletbevételt jelent a mezőgazdaságnak, amelyből 1,2 milliárd forint jut a termelőszövetkezeteknek. A termelőszövetkezetek az így szerzett többletbevétel na-

gyobb részéből amortizációs alapot képeznek.

Finanszírozás: a termelési és forgalmi szükségletek kielégítéséhez, az újratermelés bővítéséhez és általában a gazdasági tevékenységek folytatásához szükséges pénzügyi eszközök biztosításának és lebonyolításának rendje. A ~ tervszerűen folyik. Meg kell állapítani a vállalat feladatainak ellátásához szükséges kiadásokat és az ennek fedezetére szolgáló bevételeket. Meg kell határozni a vállalat kötelezettségeit a költségvetéssel szemben (forgalmi adó, nyereség), a forgóeszközök nagyságát; a vállalati beruházások kereteit és pénzügyi forrásait stb.; végeredményben a vállalat és a költségvetés kölcsönös kapcsolatát. A ~ általános alapelve, hogy a bank csak az elvégzett munka, a teljesített szolgáltatás, a leszállított termékek ellenértékét fizeti ki. (*Lásd még:* beruházás; költségvetés; forgóeszköz.)

Fix (stabil) ár: az állam által megállapított rögzített ár. Az árstabilitás fontos politikai és társadalmi kérdés. Elengedhetetlen feltétele az állam hatékony áruforgalom- és jövedelem-szabályozó tevékenységének. A szocialista állam nem a spontán piaci irányzatok, hanem túlnyomóan a rögzített árak alapján teremti meg az ár-, bér- és jövedelmi viszonyok összhangját. Az árstabilitás elve azt jelenti, hogy a piacon szilárd árak, szilárd árviszonyok és stabil árszínvonal érvényesül. A ~-ak rendszerének eltúlzása esetén azonban az árak túlságosan merevvé válnak és alkalmatlanok a kereslet és kínálat összhangjának kialakítására. A rendkívül széles körű, számtalan termékre kiterjedő központosított ármegállapítás akadályozza a helyes ararányok kialakulását. A gazdasági irányítás reformja a ~-ak körének szűkítését irányozza elő, lehetővé kívánja tenni felárak és árengedmények nyújtását, s az állami árak rövidebb időszakonként történő módosítását, az áraknak a

kereslethez való rugalmasabb igazodását.

Fizetési mérleg: valamely ország meghatározott időszakra vonatkozó valamennyi külföldi bevételeinek és kiadásainak szembeállítása. A bevételek és kiadások arányának alakulása szerint lehet aktív és passzív. Fő tétele — a kereskedelmi mérlegben is szereplő — a külföldi áruforgalomból származó bevételek, illetve kiadások, valamint az ezen áruk szállításából, raktározásából stb. eredő bevételek és kiadások. A fentieken kívül a ~ tartalmazza az ún. láthatatlan export- és importtételeket. Ezek pl. a pénzeszközök mozgásából származó kamat- és osztalék-szolgáltatások, a jóvátételi fizetések, ajándékokkal, örökségekkel, az idegenforgalommal, a diplomáciai testületekkel kapcsolatos bevételek, illetve kiadások. A ~ egyenlegének kiegyenlítése arannyal, devizával, esetleg áruszállítással történik. (*Lásd még:* kereskedelmi mérleg.)

Fizetéskiegészítés: a termelőszövetkezetek megszilárdítása, a szakmai és politikai vezetés megjavítása érdekében a gazdaságilag még nem erős — indokolt esetben a közepesen gazdálkodó — termelőszövetkezetekben dolgozó szakemberek jövedelmének állami kiegészítése, a termelőszövetkezeteknek nyújtott állami segítés egyik formája. A termelőszovetkezetekbe 1964. január 1-e után átirányított szakemberek részére az átirányítást megelőző utolsó hónap átlagkeresetének 80%-át fizeti az állam. Ha a dolgozó előzőleg már mint tsz-tag tevékenykedett, akkor az utolsó évi közös gazdaságból származó teljes jövedelme havi átlagának 80%-át, de legalább 800 forintot ~-ként nyújtja az állam. Azok a szakemberek, akik nem átirányítással kerülnek a gyengén gazdálkodó termelőszövetkezetbe, egész évben havonta 800—1500 forint jövedelemkiegészítésben részesülnek. A termelőszövetkezetekbe irányított szakemberek ezenkívül még indokolt esetben beren-

dezési és lakáshelyreállítási segélyt, valamint különélési díjat és utazási költségtérítést is kaphatnak. A legújabb rendelkezések szerint, az összes jövedelemnek csak egy differenciált felső határáig terjedhet a termelőszövetkezeti szakemberek ~-e.

Fizetőképes kereslet, fizetőképes szükséglet: annak az árumennyiségnek pénzbeni kifejezése, amelyet valamely társadalomban a lakosság — adott időpontban — meghatározott áron meg tud vásárolni. Általában egybeesik a fizetéssel, illetve jövedelemmel lefedezett szükséglettel, az ún. effektív (a termelőerők adott színvonalán kielégíthető) szükséglettel. Amennyiben a kettő egybeesik, azt tükrözi, hogy a társadalmi összmunkát a maga sokféle konkrét formájában az effektív szükséglet szerkezetének megfelelően osztották el a társadalom s a termelés különböző területei között. (*Lásd még:* kereslet.)

Foglalkoztatottság: azt fejezi ki, hogy a munkaképes korú lakosság hány százaléka dolgozik a népgazdaság különböző területein. A szocializmus építése során hazánkban is nagymértékben nőtt a foglalkoztatottak száma. A népgazdaság fejlődésének egyik legjelentősebb tényezője volt a ~ növekedésének gyors üteme. A ~ alakulása egyik fokmérője az egyes országok gazdasági fejlődésének. Hazánkban a munkaképes korú férfiak csaknem 100%-a, a munkaképes korú nőknek pedig több mint 50%-a vesz részt a társadalmilag szervezett munkában. (*Lásd még:* munkaképes korú lakosság.)

Fogyasztás: a termelés, az elosztás és a forgalom mellett a gazdasági élet, a gazdasági tevékenység egyik alapmozzanata. Tágabb értelemben magában foglalja a személyes ~ mellett (a fogyasztási cikkek elhasználása egyéni vagy közös szükségletek kielégítése céljából) a termelő ~-t is (a termelési eszközöknek a termelésben történő elhasználódása). A termelés és a ~ kölcsönös kapcsolatban vannak egymással. A termelés

szabja meg a ~ tárgyát, módját, mennyiségét és minőségét. A ~ visszahat a termelésre, növekedése elősegíti annak emelkedését. Szocialista gazdaságban a társadalmi újratermelés, s ezen belül a ~ tervszerűen fejlődik. (*Lásd még:* elosztás; forgalom; termelés.)

Fogyasztási adó: a közvetett adók fő formája; a fogyasztási cikkek árát terheli, s mint ilyen, a fogyasztás mértékében minden fogyasztót terhel. A ~ különböző mértékben terheli a különböző jövedelmű rétegeket. (*Lásd még:* adók.)

Fogyasztási alap: a nemzeti jövedelemnek az a része, amelyet meghatározott időszakban a társadalom fogyasztási cikkekből elfogyaszt. A ~ ezek szerint tehát magába foglalja a személyes fogyasztást is. Ide tartozik az egyéni ~ (a társadalom tagjainak egyéni szükségletei) és a társadalmi ~ (a társadalom közös szükségletei). A ~ elosztása: *a)* lakosság fogyasztása (ide tartoznak a bérből és jövedelemből történő áruvásárlások, a természetbeni juttatások [iparban és mezőgazdaságban], étkezési költségekhez hozzájárulás, a vállalatokat terhelő szociális sport, kulturális kiadások stb.); *b)* közületek anyagfogyasztása (ide tartoznak a költségvetési szervek anyagi kiadásai, felújításai, ruházatra, gyógyszerre stb.-re költött anyagfogyasztása stb.); *c)* szolgáltatók (a nem termelő tevékenységet folytató vállalatok) anyagfogyasztása. A ~ az életszínvonal alakulásának fontos mutatója. Magyarország évi nemzeti jövedelmének 76—78%-a ~. (*Lásd még:* nemzeti jövedelem.)

Fogyasztói ár: a kiskereskedelemben a fogyasztási cikkek érvényben levő ára; magában foglalja a termelői áron kívül a kereskedelem költségeit, valamint a nagy- és kiskereskedelmi árrést. Jelenlegi árrendszerünkben a ~-ak — és a szolgáltatások árai is — eleve eltérően tartalmaznak társadalmi tiszta jövedelmet. Számos áru ~- a csak dotációval tartható fenn,

másoké pedig aránytalanul nagyobb mint a társadalmi ráfordítás. Az új gazdaságirányítási rendszer az értékhez közelebb kerülő termelői árrendszert — és így értékarányosabb ∼-rendszert kíván kialakítani. A ∼-ak megállapításánál, illetve alakulásuk befolyásolásánál rendkívül fontos szem előtt tartani, hogy a ∼-ak megváltozásával változik a fogyasztói árszínvonal (s ha minden egyéb tényezőt állandónak feltételezünk), ennek emelkedése vagy csökkenése arányában változik. a pénz vásárlóértéke, s a dolgozók életszínvonala. Éppen ezért az árváltozásokat kiegyensúlyozottan, vagy jövedelem növelő intézkedésekkel ellensúlyozva kell végrehajtani. A ∼-arányok, s azok változtatása fontos eszköze a nemzeti jövedelem újraelosztásának (pl. a munkásság és a parasztság reáljövedelme módosításának). (*Lásd még:* ár; árrés; árualap; termelői ár; vásárlóerő.)

Folyószámla: olyan betéti jellegű számla, amelyet a bankok vagy a takarékpénztárak nyitnak a betétekkel rendelkezők számára. A ∼-át a számlatulajdonosok különböző bankműveletek lebonyolítására tartják fenn. A betétek névre szólnak és kifizetés csak a számlatulajdonos — illetve meghatalmazottja — rendelkezésére teljesíthető. A betéttel rendelkezőnek joga, hogy bármikor csökkentse (kivéttel), vagy újabb összeggel növelje betétállományát. Magyarországon az Országos Takarékpénztár fiókjai vezetik a társadalmi szervezetek, sportegyesületek, adóközösségek, a külföldi államok külképviseletei csekkszámláit, amelyek elvileg azonosak a folyószámlával, és ezen a számlán gyűjtik be a községfejlesztési alap pénzeszközeit is. (*Lásd még:* bank; községfejlesztési alap.)

Forgalmi adó: a vállalatoknál képződő társadalmi tiszta jövedelem egy részének elvonási formája. Kötelező vállalati befizetés, amelyet a költségvetés javára előírt mértékben és határidőben

kell teljesíteni. A vállalatoknál az értékesített termékek — termelési költségen felüli — árbevétele képezi a realizálódó társadalmi tiszta jövedelmet, amit nyereségként és ∼-ként vonnak el. A ∼ útján a termelési tervek mennyiségi, a nyereségbefizetésen keresztül pedig minőségi teljesítése ellenőrizhető. A ∼ az állam állandó bevételi forrása, független a termékek önköltségének alakulásától. A ∼ címén elvont összeg csak akkor változik, ha a nettó, illetve bruttó termelői ár változik; vagy ha az illetékes állami szervek elrendelik. ∼-t fizetnek a vállalatok, áruszállításaik, teljesített szolgáltatás vagy munkateljesítés után. Jelenleg a ∼ három fajtáját különböztetik meg: termelői ∼, árkiegyenlítési ∼, szolgáltatások ∼-ja.

Forgalmi alapok: a vállalatoknak a forgalomban lekötött és funkcionáló eszközei. A vállalat tevékenysége a termelés mellett kiterjed a forgalomra is. Ahhoz, hogy a termelés folyamata állandó legyen, biztosítani kell a megtermelt késztermékek és az eladásra szánt félkésztermékek értékesítését. A forgalom területén mozgó eszközök — pénz, árukészlet, követelés stb. — alkotják a vállalat forgalmi alapját, kiegészítik és biztosítják az újratermelés zavartalanságát.

Forgalmi költség: a kereskedelmi vállalatok és szervezetek költségei, amelyek az áruforgalom lebonyolítása során merülnek fel. Kétfajta ∼ van. Az egyik az áru adásvételével, a másik az áru raktározásával, szállításával, vagyis a termelési folyamatnak az áruforgalom területén való folytatásával kapcsolatos. Az áru adásvételét lebonyolító munka nem teremt sem új értéket, sem új használati értéket, ezért az áru értékét sem növeli. Az áru megóvására, rendeltetési helyére történő eljuttatására társadalmilag szükséges méretekben ráfordított munka viszont termelőmunka, amely növeli az áru értékét. A szocializmusban a ∼ túl-

nyomó része a termelési folyamatnak a forgalom területén való folytatásával kapcsolatos, ezért a kereskedelem az anyagi termelés ágai közé tartozik.

Forgalom: árutermelés viszonyai között a termelés, elosztás és fogyasztás mellett a gazdasági élet egyik alapmozzanata, magában foglalja a pénz közvetítésével végbemenő cserék összességét. Ide tartozik a tényleges árumozgáson (áruforgalmon) kívül az újratermelésnek az értékesítéssel kapcsolatos minden mozzanata (pl. raktározás, szállítás, csomagolás stb.), valamint az árukategóriák mozgása (pl. a pénzforgalom is). A termelés és a ~ szoros kapcsolatban áll egymással. A termelés határozza meg nagyságát, jellegét stb., ugyanakkor a ~ visszahat a termelésre, volumenének változása hat a termelés változására. (*Lásd még:* elosztás; fogyasztás; termelés.)

Forgóalap: a vállalat rendelkezésére álló, a termelés folyamatához szükséges termelési eszközök, amelyeknek mozgását az jellemzi, hogy egy termelési periódusban elhasználódnak és értékük teljes egészében átkerül az új termék értékébe. A vállalat ~-jába tartoznak az anyagok, a termelési készletek, a befejezetlen termelés, a félkésztermékek. A vállalati gazdálkodás eredményességét nagymértékben befolyásolja, hogy milyen a ~ nagysága és a termelési periódus hossza. A felesleges raktárkészletek felszámolása pl. csökkenti a ~ nagyságát és javítja a vállalati eredményt. (*Lásd még:* befejezetlen termelés; félkésztermék; termelési eszköz.)

Forgóeszköz: a vállalat rendelkezésére álló forgó és forgalmi alapok együttesen képezik a ~-állományt. A ~-ök a termelés során állandó körforgásban vannak. Egyrészt a forgalom területéről (pl. anyagok) áramlanak a termelésbe, másrészt a termelés területéről (késztermékek) a forgalomba. A vállalati gazdálkodás akkor kiegyensúlyozott, ha a

∼-ök, pénzkészletek, anyagkészletek, termelési készletek, árukészletek egy időben és helyes arányban rendelkezésre állnak. A ∼-menynyiség függ a termelés terjedelmétől, a termelés költségeitől és a forgási sebességtől. A helyes készletgazdálkodás és a forgási sebesség növelése fontos feltétele a vállalat eredményes gazdálkodásának. (*Lásd még:* forgalmi alapok; forgási sebesség; forgóalap.)

Forgóeszközök forgási sebessége: a forgóeszközök kihasználásának hatékonyságát jellemző gazdasági mutató. A ∼ mutatószáma arra utal, hogy egy bizonyos időszakban (egy év = 360 nap, negyedév = 90 nap) a forgóeszközök a körforgás szakaszaiban hányszor haladnak keresztül. Ha a vállalat növeli a forgási sebességet, akkor a forgóeszközök átlagos emelése nélkül nagyobb termelési feladatot vállalhat, illetve, ha a feladat nem változik meg, ugyanazt a feladatot kevesebb forgóeszköz igénybevételével teljesítheti. (Forgóeszközök átlagos állománya = egy időszak [év vagy negyedév] átlagos forgóeszköze, azaz az időperiódus elején és végén mutatkozó készlet összegének átlaga.) A termelés és az áruforgalom növekedésével a forgóeszközök mennyisége is nő. A forgóeszközök növekedése az adott időszakban azt jelenti, hogy a nemzeti jövedelem egy részét kell felhasználni ilyen célra. Ezért alapvető népgazdasági érdek, hogy a vállalatok a gazdasági tevékenységükhöz minél kevesebb forgóeszközt használjanak fel.

Forintellenőrzés: a szocialista vállalatok, intézmények gazdasági tevékenységének — a termelés, az értékesítés, a jövedelmezőség, az önköltség alakulásának — a pénzviszonyok alapján, a pénzügyi rendszeren keresztül történő ellenőrzése. Az összefoglaló pénzügyi mérlegek — a költségvetés is — alkalmasak az egész népgazdasági terv bírálatára, egyben a népgazdasági terv fő arányainak az ellenőrzését is szolgálják. A pénz-

ügyi szervek tevékenységük során ellenőrzik a vállalatoknak juttatott eszközök felhasználását, a költségvetési és egyéb befizetési kötelezettségeik teljesítését; a kapott hitelek felhasználását és visszafizetését, a fizetési fegyelem betartását. Ellenőrzésük kiterjed a termelési és az értékesítési tervek, valamint a minőségi mutatók teljesítésére.

Forintterv: a vállalati termelési, értékesítési, jövedelmezőségi stb. terveinek értékben, pénzformában történő előírása. A tervezés nem képes a gazdasági folyamatok minden részletét, összefüggését természetes mértékegységben és mennyiségben kifejezni, illetve összegezni, ezért a természetbeni mutatók mellett szükség van az értékmutatókra is. A pénzügyi mutatók alkalmasak arra, hogy a vállalatok gazdálkodását összefoglalóan tükrözzék, a pénzgazdálkodás rendszerén keresztül a tervnek megfelelő gazdálkodásra ösztönözzenek, illetve megkönnyítsék a gazdasági folyamatok ellenőrzését.

Földadó: fizetésére a föld használója köteles (az egyénileg gazdálkodók, termelőszövetkezetek és háztáji gazdaságaik után a tsz-tagok). A ∼ általában természetben fizetendő. Búzában fizeti pl. a ∼-t az, akinek használatában 4 kat. hold — vagy azt meghaladó — földterület van, vagy aki egy kat. hold, vagy azt meghaladó szőlőterületet használ. A 400 négyszögölnél nagyobb, de 4 kat. holdnál kisebb földterület után a ∼ pénzben fizethető. A ∼-nak pénzben történő megfizetése esetén a búza helyett fizetendő pénzösszeget (átszámítást) a pénzügyminiszter határozza meg. Évenként rendelettel előírhatók azok a termények, amelyekkel az adózó búza helyett — amennyiben vetőmagon és személyes szükségletén felül búzával nem rendelkezik —, más terménnyel teljesítheti adófizetési kötelezettségét. A ∼ mértéke: a kataszteri tiszta jövedelem minden aranykoronája után 4 kg búza. A ∼

jelentősége a mezőgazdaság szocialista átszervezésével csökkent, a ∼-nak nevezett termelőszövetkezeti adók lényegében jövedelemadók.

Földalap (állami), földalapi juttatás: része mindaz a föld, amely bármilyen jogcímen az állam tulajdonában vagy kezelésében van, függetlenül a fekvésétől, vagy gazdasági rendeltetésétől. Nem a földek juttatása, hanem államilag irányított legtervszerűbb kihasználása céljából létesítették. Használati és nem tulajdonjogi fogalom, de az állami földtulajdonjogon alapul, annak származéka. Az állam nem adhatja el azokat az állami ∼-ba sorolt földeket, amelyek nem képezik az állam tulajdonát, de a tulajdonosok sem adhatják el addig, míg az az állam kezelésében, illetve használatában van. A ∼-ba sorolt földek termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti csoportok (stb.) használatába is adhatók. Állami földek és épületek kezelésének átadásával kapcsolatban az egyes szervek vagy vállalatok egymástól térítést nem követelhetnek. A ∼-i földeknek vagy más állóeszközöknek, vagyontárgyaknak az a része, amelyet a termelőszövetkezet az államtól térítési kötelezettség nélkül kap: földalapi juttatás.

Földjáradék: termelőszövetkezeti jövedelemrészesedési értelemben a közös gazdaságba bevitt és a tsz-tag telekkönyvezett tulajdonát képező föld után járó jövedelemrészesedés. A föld kataszteri tiszta jövedelmének minden aranykoronája után — a közgyűlés határozatától függően — 5—10 kg búza állami felvásárlási áron számított ellenértékét kötelező kifizetni földjáradék címén. A ∼ címén fizetett összeg nem haladhatja meg a közös gazdaságból származó összes jövedelemnek a tsz-tagok által bevitt földterületre vetített 25%-át. A tsz-tagoknak kifizetett ∼ összege 1961-ben 8,2, 1964-ben 6,1%-a volt a közösből származó összes jövedelemnek. 1961 és 1964 között átlagosan egy munkaegységre

2 forint földjáradék jutott. A közös gazdaságból származó jövedelmek emelkedésével fokozatosan csökken a ~ aránya és az ebből származó bevétel jelentősége is.

Földkönyv (termelőszövetkezeti): a termelőszövetkezetek vezetik és tartalmazza a tsz használatában álló területek összes lényeges adatait. Jelentősége: ennek alapján számítják ki a földjáradékot, a termelőszövetkezeten kívül álló személy tulajdonában levő föld után a haszonbért — a feltüntetett kataszteri tiszta jövedelem alapján. Adatait veszik figyelembe öröklés esetén is. Különös jelentőségű a háztáji gazdaságok földterületének megállapítása és ellenőrzése szempontjából. ~-et vezetnek a termelőszövetkezet gazdálkodási területéhez tartozó összes földről, ideértve a belterületen levő összes földet és a háztáji földeket is. A ~-ben nyilvántartják, hogy mennyi földet vittek be a tsz-tagok egyénenként, saját tulajdon illetve használat címén (ez utóbbinál feltüntetik a föld tulajdonosait is). A ~-ben tartják nyilván az államtól ingyen és örök használatra kapott, valamint a háztáji gazdálkodásra szolgáló földeket is. A ~-et naprakész állapotban kell tartani, keresztül vezetve mindazokat a változásokat, amelyek a közös vagy a háztáji földek vonatkozásában növekedés vagy csökkenés, vagy művelési ág változás stb. formájában jelentkeznek. (*Lásd még:* állami földkönyv.)

Földművesszövetkezet: a mezőgazdasági szövetkezetek egyik típusa, amelyben falusi emberek — napjainkban elsősorban tsz-tagok — társulnak árubeszerzési és értékesítési célokból. Segíti tagjait a háztáji gazdálkodáshoz szükséges növényvédőszerek, kisgépek, egyéb termelési eszközök beszerzésében, szervezi a háztáji területen termelt mezőgazdasági termények, illetve termékek értékesítését, bizonyos munkák (pl. növényvédelem) közös elvégzését, gépek közös hasznosítását. Keretében működnek az

egyszerűbb szövetkezeti társulások is. Bolthálózata és vendéglátóipara szocialista kereskedelmünk, vendéglátóiparunk gyorsan fejlődő része. Jelentős a ∼-ek szerepe a falusi asszonyok munkájának megkönnyítésében (kölcsönhálózat), a kulturális funkciók ellátásában (művelődési és kultúrcsoportok, könyvterjesztés, tanfolyamok szervezése stb.). Önkormányzatuk van, amelyet a tagok által választott igazgatóság és felügyelő bizottság a tag-, illetve küldöttgyűlések határozatainak megfelelően irányít. Középfokú irányítószervei a járási és megyei szövetségek. A felső irányítást is választott testület — a Szövetkezetek Országos Szövetsége — gyakorolja, az Országos Földművesszövetkezeti Tanács iránymutatásainak alapján. A ∼-ek legfelsőbb szerve a kongresszus. A ∼-i tagok részjegyeik és közreműködésük arányában részesedést, illetve visszatérítést kapnak a ∼-ek eredményéből. A ∼-i tagok száma több mint 2 170 000, a részjegyek értéke pedig 2 millió forint. 1964-ben 21 870 bolti és vendéglátóipari egysége volt. Bolti kiskereskedelem az ország kiskereskedelmi forgalmából 29,6, vendéglátóipara pedig 30,4%-ban részesedett.

Főüzemág: a mezőgazdasági nagyüzem termelésének az az ága, amely uralkodó helyet foglal el az üzem termelésében. A ∼ szerepel a legnagyobb arányban a teljes termelésben, az árutermelésben, a munkaráfordításokban, a pénzbevételekben, az üzem jövedelmében. Ez az üzemág (pl. gabonatermesztés, szarvasmarhatenyésztés stb.), határozza meg a termelőszövetkezet vagy az állami gazdaság termelési irányát (profilját), vagyis a szocialista nagyüzem szakosítását is.

Funkcionális irányító szervezet: a termelés irányításának olyan szervezeti felépítése, ahol minden szakmai feladatnak külön szakági vezetősége van. A vezetést funkciók szerint osztják meg, oly módon, hogy

egymástól elkülönítve látják el vezetési tevékenységüket. Az egyes osztályok tevékenységi körüknek megfelelően a műszaki, pénzügyi, bérügyi stb. kérdésekben vezetői joggal rendelkeznek és külön-külön adhatnak utasításokat.

G

Garantált munkadíjazás: a termelőszövetkezetek a munkaegység teljes értékét, a munkadíj teljes nagyságát vagy annak nagyobb hányadát előre garantálhatják, s havonta rendszeresen fizethetik. Ezáltal a tsz-tagok jövedelemrészesedése nagyrészt előre ismertté és biztonságossá válik. A munkaegység vagy munkadíj teljes értékét — jelenlegi finanszírozási rendszerünkben — csak akkor garantálhatják, ha a közös gazdaság megfelelő mennyiségű feloszthatható pénzbeli vagy természetbeni tartalékalappal rendelkezik. Enélkül a munkaegység vagy munkadíj értékének csak egy része, rendszerint 60—70%-a garantálható előre. A garantált munkadíjazás többnyire együtt jár a pénzbeli munkadíjazás bevezetésével, de hagyományos munkaegységrendszer alkalmazása mellett is megvalósítható.

Gazdálkodási eredmény: a termelőszövetkezet gazdálkodásából származó tiszta vagyon gyarapodásának és a tsz-tagok személyes jövedelmének (kifizetett összes munkadíjaknak) együttes összege. Területegységre vetítve egyik fontos mutatója az üzem gazdálkodási színvonalának, és alkalmas különböző termelőszövetkezetek összehasonlítására. A termelőszövetkezeteket nagyrészt a ~ alapján minősítik. Amennyiben a közös gazdaságnak az egy kat. hold redukált szántóra jutó gazdálkodási eredménye meghaladja a 2200 forintot, akkor a jól, amennyiben 1200 és 2200 forint között van, akkor a közepesen, ha pedig nem éri el az 1200 forintot, akkor a gyengén gazdálkodó termelőszövet-

kezetek kategóriájába tartozik.

Gazdasági év: régebben a mezőgazdasági üzemek október 31-től október 31-ig számították, ma azonos a naptári évvel.

Gazdasági mechanizmus: *Lásd:* gazdaságirányítási rendszer.

Gazdaságirányítási reform: a szocialista állam gazdaságpolitikájának részét képező, a szocialista gazdaság működését, növekedését befolyásoló módszerek, szervezeti formák, intézmények, gazdasági emelők rendszere összhangjának megteremtése a megérlelődött objektív társadalmi érdekkel a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésében bekövetkezett változásokkal. A ~ nemcsak tudományos vívmány, jelentős gazdaságpolitikai intézkedés, hanem a munkáshatalom megvédéséhez, a mezőgazdaság szocialista átszervezéséhez hasonló jelentőségű politikai kérdés. Alapvető célja a rendelkezésre álló erőforrások hatékonyabb felhasználása, a gazdasági fejlődés meggyorsítása.

Gazdaságirányítási rendszer (gazdasági mechanizmus): a gazdasági élet tudatos megszervezésére, a rendelkezésre álló anyagi javak és munkaerő ésszerű felhasználására irányuló gazdálkodási módszerek összessége, valamint e rendszerben érvényesülő, s tudatosan felhasznált közgazdasági emelők (gazdasági mechanizmusok) gyűjtőneve. Tervszerű, tudatos ~ csak a társadalmi tulajdonra épülő szocialista gazdaságban valósulhat meg. Legáltalánosabban magában foglalja a népgazdasági tervezést, a vállalatok irányítási rendszerét, a vállalatok gazdálkodási rendszerét, a népgazdaságban érvényesülő árrendszert, s mindezekben az áru- és pénzviszonyok — s a velük összefüggő gazdasági kategóriák (pl. piac, ár, önköltség, nyereség, hitel stb.) — felhasználását. A ~ adott termelési viszonyok keretein belül különböző lehet, a mindenkori gazdasági-politikai helyzetnek

megfelelően az állam tudatos gazdaságpolitikájával alakítja ki — s sohasem szakadhat el az objektív gazdasági törvényektől. Népgazdaságunk eddigi gazdasági fejlődése lehetővé — egyben szükségessé — tette új ~ kialakítását. Az új rendszer főbb alapelvei a következők: A népgazdasági tervek továbbra is a gazdaságpolitikai irányítás fő eszközei maradnak. Az utasításként kiadott feladatok (tervmutatók) mellett nagyobb szerepet kapnak a közvetett szabályozás eszközei, melyeket a tervcélok érdekében tudatosan használnak fel. A népgazdaság fejlesztésének fő célkitűzéseit, ezek megvalósításának útjait a fő népgazdasági arányokat központilag fogják megállapítani — ugyanakkor nagyobb önállóságot kívánnak biztosítani a gazdálkodó vállalatoknak. A vállalatok gazdálkodásában előtérbe kerül a termelés színvonalának emelése, a műszaki fejlődés — a gazdaságosabb termelés. Önállóságuk fokozódása főként abban jut kifejezésre, hogy éves és többéves terveiket maguk készítik el — maguk döntenek termelési programjukról s a rendelkezésre álló eszközök legésszerűbb felhasználásáról. Fő célkitűzésük a megrendelők igényeinek mind teljesebb kielégítése, jövedelmezőségük állandó fokozása. Az új ~ szervesen összefügg az új árrendszerrel, a beruházási javak keresletével és kínálatával, a beruházások elosztásával, a tanácsi gazdálkodás változásával s az áru- és pénzviszonyok fokozott felhasználására épül. A vállalatok önállóságának növelése az anyagi érdekeltség elvére épül, a demokratikus centralizmus alapján valósul meg, amely helyesen kapcsolja össze a vállalati és népgazdasági, valamint a dolgozók egyéni érdekét. Fő irányelv, hogy a gazdaságosabban, jövedelmezőbben működő vállalat többet nyújthasson dolgozóinak és többet fordíthasson a vállalati alapok képzésére, mint a kevésbé jól működő vállalat. Az új ~ feltételezi

az üzemi és szövetkezeti önállóság növelésével párhuzamosan az egyszemélyi felelős vezetés megfelelő összekapcsolását a dolgozók vezetésben való kollektív részvételével, valamint a munkatermelékenység növekedésének eredményeként az életszínvonal kedvező alakulását. (*Lásd még:* ár; gazdasági törvény.)

Gazdasági szerkezet: a társadalmi munkamegosztás során elkülönült gazdasági ágazatoknak az újratermelés folyamatában létrejövő objektív gazdasági kapcsolatain alapuló aránya. A népgazdaság ~-e állandó fejlődésben, mozgásban van, az egyes népgazdasági ágak közötti arányok folytonosan változnak. A szocializmus építésének eddig eltelt időszakában a magyar népgazdaság ~-e alapvetően megváltozott. A szocialista iparosítás eredményeként népgazdaságunkban túlsúlyba jutott az ipar — hazánk agrár-ipari országból ipari-agrár országgá vált. Gazdaságpolitikánknak ma is egyik legfontosabb kérdése a népgazdaság és ezen belül az ipar termelési szerkezete, és ennek további korszerűsítése. Ezt jelzi a vegyipar, a híradástechnikai ipar, a műszeripar termelésének az ipar átlagos növekedésénél gyorsabb ütemű fejlesztése.

Gazdasági törvény: a gazdasági jelenségek, vagy azok egyes oldalai és folyamatai között fennálló szükségszerű, lényegi, tartós, viszonylag állandó, ismétlődő jellegű összefüggések. Objektív jellegűek — függetlenek az emberek akaratától és tudatától. Egyes ~-ek minden gazdasági alakulatban érvényesülnek (pl. a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti összhang törvénye), a sajátos (specifikus) ~-ek ugyanakkor csak egy bizonyos termelési módra érvényesek. Vannak olyan ~-ek (pl. az értéktörvény), amelyek több gazdasági-társadalmi alakulatban léteznek. Szocialista gazdaságban a ~-ek az emberek tudatos cselekedetein keresztül érvényesülnek. Szükségszerű a törvények felisme-

rése és tudatos felhasználása a társadalom érdekében. A ∼-eknek a szocializmusban is lehetnek bizonyos spontán elemei, ami következik a már nem antagonisztikus, de még meglevő ellentmondásokból, a törvények követelményeinek nem helyes felismeréséből, s az ennek nyomán elkövetett gazdaságpolitikai hibákból. A ∼-ek helyes felismerése és alkalmazása teszi lehetővé az objektíve legmegfelelőbb gazdaságirányítási rendszer kialakítását és a népgazdaság optimális fejlődését biztosító gazdaságpolitika megteremtését. A ∼-ek fogalmához szorosan kapcsolódnak a gazdasági kategóriák, amelyek valamely társadalom termelési viszonyainak elméleti tükröződései (pl. áru, érték, pénz stb.). A tudományosan kidolgozott gazdasági kategóriák az objektív valóság tükröződései. (*Lásd még:* gazdaságpolitika.)

Gazdaságosság: a gazdálkodás általános érvényű alaptörvénye, azt a szükségszerűséget fejezi ki, hogy a lehető legnagyobb eredményt a lehető legkisebb ráfordítással érjük el. A ∼ elve tágabb értelemben a munkával való ésszerű takarékoskodást jelenti, figyelemmel a tervszerű elosztására. A ∼ törvénye a szocializmus építésének előrehaladásával fokozottabb mértékben érvényesül. A gazdasági hatékonyság növelése megköveteli, hogy a legteljesebben érvényesüljön a gazdasági tevékenység alapelve: a gazdaságosság.

Gazdaságpolitika: a fő gazdaságfejlesztési célok és elvek, valamint az ezeket szolgáló módszerek összessége, az állam gazdasági intézkedéseinek alapja és rendszere. Szocialista gazdaságban az állam a termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján az objektív gazdasági törvényekre támaszkodva biztosítja a népgazdaság tervszerű fejlődését. A politikai gazdaságtan és a többi gazdaságtudomány által feltárt objektív összefüggések alkotják a ∼ tudományos alapját, s az elmélet helyességét a ∼, illetve a gazdasági élet gya-

korlata igazolja. Ugyanakkor a ~ és a gazdasági gyakorlat folytonosan új problémák elé állítja, és fejleszti az elméletet. A ~ a gazdasági élet fejlődését segíti elő — ugyanakkor az új gazdasági feltételek megkövetelik a ~ változását.

Gépesítés: a gépek, berendezések, készülékek, műszerek alkalmazása a kézi erővel végzett munka helyettesítésére. A gépek, műszerek és szerszámok tökéletesítésének, tomeges alkalmazásának fő célja az emberi munka, a nehéz fizikai munka helyettesítése. A ~ első szakaszát a fizikai munka gépesítése, a fejlődés magasabb fokát, az automatizálást pedig már a szellemi munka egy részének — főként a rutinmunkának — gépekkel történő helyettesítése jellemzi. A ~ és az automatizálás a munkatermelékenység növekedésének alapvető tényezője. Szocialista viszonyok között a ~ a nehéz és az egészségre ártalmas munka megszuntetésének, a dolgozók munkakörülményei rendszeres javításának, a fizikai és a szellemi munka közötti különbségek fokozatos felszámolásának is az eszköze. A ~ tömeggyártás esetén is lehetővé teszi a minőségi munkát, és a műszaki haladás fontos tényezője. A mezőgazdasági munka ~-e alapvető feltétele a termésátlagok, a hozamok emelésének, a munkatermelékenység fokozásának, a mezőgazdasági népesség csökkenése ellensúlyozásának, a termelési költségek csökkentésének és nem utolsósorban a mezőgazdaságban dolgozók munkája megkönnyítésének.

Gépjavító állomások: a gépállomásokból kialakított mezőgazdasági gépjavító üzemek. Fő feladatuk, hogy egyenként mintegy 50—70 ezer kat. holdat felölelő körzetben műszaki központokká váljanak, s a körzetükhöz tartozó termelőszövetkezetek gépesítését, a gépek gazdaságos üzemeltetését hatékonyan és sokoldalúan segítsék, a termelőszövetkezetek gyorsan fejlődő gépparkját műszakilag kifogástalanul ellássák, karbantart-

sák és javítsák. Ennek fő módszere az, hogy a termelőszövetkezet és a gépjavító állomás szerződést köt a termelőszövetkezet gépeinek teljes műszaki ellátására — ami magában foglalja a szaktanácsadást is. Ez a szerződő feleket anyagilag ösztönzi a gépek jó műszaki állapotának fenntartására, gazdaságos üzemeltetésére. A ~ szerepe jelentős a termelőszövetkezeti traktorosok és szerelők kiképzésében is. A ~ saját gépparkkal (különösen gabonakombájnokkal, nehéz lánctalpas traktorokkal, egyéb nehéz gépekkel stb.) is rendelkeznek, melyeket főként a gazdaságilag meg nem erősödött termelőszövetkezeteknek kölcsönöznek ki.

Gy

Gyár: a szocialista ipar önálló termelőegysége. A termelés megszervezésének meghatározott formája. (*Lásd még:* vállalat.)

Gyáregység: a szocialista nagyvállalatok kisebb termelési egységei, amelyek sem gazdasági, sem pedig jogi önállósággal nem rendelkeznek. Tevékenységüket a vállalat központja irányítja. A ~-ek önálló tervvel nem rendelkeznek, számukra a nagyvállalat központi szerve bontja le a feladatokat. A ~-ek tevékenységét a vállalaton belüli önelszámolási rendszer alapján ellenőrzik. Magyarországon az iparirányítás átszervezésével sok gyárat, vállalatot egy nagyvállalattá, trösztté vontak össze. Az összevonással a régebben önálló vállalatok ~-ekké váltak.

Gyártásellenőrzés: a különböző gyártási tevékenységek előrehaladásának nyilvántartása, a gyártási programtól való eltérés okainak elemzése, és a bizonylati fegyelem betartása. A ~ alapvető követelménye, hogy legyen összhangban a programmal és feleljen meg a nyilvántartás rendszerének. A ~ kiterjed a napi, vagy műszaki feladatok végrehajtására, a gyártás közben jelentkező akadályok elhárítására és a termelőegységek

munkájának operatív összehangolására.

Gyártásfejlesztés: a műszaki fejlesztésnek — a gyártmányfejlesztés mellett — fő iránya. Az új gyártási eljárások kifejlesztésének, bevezetésének fő célja az új, korszerűbb technika bevezetése. Az új, korszerű munkaeszközök bevezetésének alapvető feltétele a gyártási folyamat tudományosan megalapozott, tervszerű megszervezése, az üzemeltetéshez szükséges új technológia kidolgozása. Ez megköveteli a munkaszervezés fejlesztését, az alkatrészek tipizálását, szabványosítását, a pontosan megszabott technológiáját. A ~, a termelés műszaki színvonala nagymértékben meghatározza a termékek műszaki színvonalát, választékát és minőségét.

Gyártásszervezés: a részletesen kidolgozott gyártási program végrehajtásának előkészítése, megszervezése. A gyártási program részletesen, természetes mértékegységben, rövidebb időszakra bontva tartalmazza a vállalat termelőegységeinek feladatát. A gyártás gazdaságosságát nagymértékben befolyásolja, hogy a programot az egyes termelőegységek milyen ütemben, sorrendben és szervezési színvonalon valósítják meg. Az ütemes termelés, a munkahelyek egyenletes leterhelése, a veszteségidők kiküszöbölése, a programban előírt határidők betartása megköveteli a program végrehajtásának megszervezését. A gyártási programot elsősorban ügyviteli szempontból készítik elő, ami a gyártás műszaki előkészítésének okmányolását és a termelési feladat megoldásához műszakilag szükséges anyagok, szerszámok és idő utalványozását jelenti.

Gyártmányfejlesztés: a műszaki fejlesztés része. Célja: új gyártmányok létrehozása, bevezetése, s a meglevők korszerűsítése. Az új gyártmányok kifejlesztése és bevezetése, a meglevők tökéletesítése állandó és rendszeres fejlesztési tevékenységet kíván. A ~-i tevékenység, a termékek vá-

lasztékának bővítése, a termékek felhasználhatóságának fokozására (teljesítőképesség, tartósság, minőség javítása stb.), valamint az új termékek gyártása gazdaságosságának javítására irányul. Az új, tartósabb, nagyobb teljesítményű gyártmányok ugyanakkor meggyorsítják a műszaki fejlődés másik oldalát, a gyártásfejlesztést, mert a jobb, a használhatóbb gépek és fejlettebb termelési eljárások bevezetését mozdítják elő.

Gyengén gazdálkodó termelőszövetkezetek: általában azok a közös gazdaságok, amelyekben egyebek mellett a redukált szántóegységre kevesebb mint 1200 forint gazdálkodási eredmény, illetve egy kat. hold termőterületre 1800 forint alatti halmozatlan bruttó termelési érték jut. Ezekben a termelőszövetkezetekben hátráltatják a megszilárdulási folyamatot a kedvezőtlen természeti és közgazdasági adottságok, a rossz vezetés, s az ebből eredő szervezetlenség, a kollektív összefogás hiánya. 1961-ben a termelőszövetkezetek 37,7%-a, 1964-ben pedig 32,6%-a tartozott a gyengén gazdálkodók csoportjába. 1964-ben hozzájuk tartozott a termelőszövetkezetek földterületének 29,7%-a, a tsztagoknak pedig 26,3%-a. A gyengén gazdálkodó termelőszövetkezetek területegységre jutó közös vagyona 1964-ben az országos átlagnak csak 80%-a volt. A tsztagok részesedése pedig 31,6%-kal alacsonyabb színvonalú volt az országos átlagnál.

H

Haszonbér: a termelőszövetkezeten kívülálló egyének, intézmények, szervek tulajdonát képező, de a közös gazdaság által használt földek szerződésben rögzített bérleti díja. A helyileg szokásos haszonbér mértékéhez igazodik, s általában a tsz-tagoknak fizetett földjáradék összegének felel meg.

Haszonélvezet: olyan jogviszony, amelynek alapján a más tulajdonában levő va-

gyontárgyakat (ingó és ingatlan) állaguk sérelme nélkül valaki — a haszonélvező — korlátlanul, de rendeltetésszerűen használhatja. A használt vagyontárgyat a haszonélvező saját részére gyümölcsözteti és viseli annak közterheit is. A termelőszövetkezetekben a tulajdonoson kívül a haszonélvező is kaphat földjáradékot, illetve haszonbért. A ~ a haszonélvező haláláig tartó jog.

Háziipar: feldolgozó ipari tevékenység, amely a helyi forrásokból származó nyersanyagokat ipari termékké alakítja át. A feldolgozást a háziipari szövetkezet termelőüzemében, vagy — a bedolgozói rendszer alapján — a dolgozók otthonában végzik. A ~ jól egészíti ki az ipari termelést, kereseti lehetőséghez juttatja a lakosság egy részét, jelentős számban foglalkoztat csökkent munkaképességűeket, a téli idényben munkaalkalmat teremt a mezőgazdasági dolgozóknak és sok olyan anyagot, terméket (hulladék, maradék stb.) dolgoz fel ipari termékké, ami egyébként kárbaveszne, mivel nagyüzemi feldolgozása nem lenne gazdaságos. A ~ javító tevékenységet is folytat, exportra is termel, s szép eredményeket ér el a népművészeti és népi iparművészeti áruk előállításában. Érdeme van abban, hogy az ország egyes vidékeinek hagyományos termékei tovább élnek.

Házilagos kivitelezés: a vállalatok által saját rezsiben végzett kisebb volumenű és kisebb jelentőségű beruházási tevékenység (építkezések, gépek, berendezések előállítása stb.). A vállalatok részben vagy teljes egészében saját apparátusukkal — esetenként más üzemeket is bekapcsolva — látják el az építkezésekkel, a gépek, technológiai berendezések, műszerek és felszerelési tárgyak előállításával kapcsolatos munkálatokat.

Háztáji gazdaság: használója a ~ fenntartására jogosult tsz-tag és a vele közös háztartásban élő családtagok. A család saját munkaerejével köteles megmű-

velni, használatát másnak nem engedheti át. A ~ ½—1 kat. holdig terjedhető földterület, amelyet a termelőszövetkezet tagja saját földből visszatartott, illetve a termelőszövetkezet közös földjéből a tag számára kijelöltek. A ~-hoz tartozik a lakóház az udvarral, a gazdasági épületek, a gazdálkodáshoz szükséges termelési eszközök (anyagok, munkaeszközök stb.), valamint a törvényes rendelkezésekben és az alapszabályban előírt mennyiségű és fajú tenyészilletve haszonállatok. A termelőszövetkezeti közgyűlés joga, hogy a ½—1 kat. hold keretén belül — figyelemmel a gazdálkodás helyi viszonyaira, a közös háztartásban élő családtagok számára, a tsz-tagok és családtagjaik termelőszövetkezetben végzett munkájára, valamint az általuk szerzett munkaegységekre — megállapítsa, hogy mennyi háztáji földet engedélyez. A ~ tartalma: kisegítő mellékgazdálkodás folytatása azzal a rendeltetéssel, hogy olyan termékeket termeljen, amelyekkel a termelőszövetkezeti közös gazdaság nem, vagy csak kevéssé tudja még tagjait ellátni. Célja még a jövedelem kiegészítése, bizonyos mértékű árutermelés, az önfogyasztás kielégítésével a központi készletek kímélése. A ~-gal rendelkezők a közgyűlés által meghatározott módon és mértékben térítés ellenében igénybevehetik a termelőszövetkezet felszereléseit. A ~-hoz tartozik a szántóterület mintegy 10%-a, a tehénállomány 46, a baromfifélék 52%-a. Vágott baromfiból az összfogyasztás 80—82, tojásból 65—66, tejből 40—41, zsírból és szalonnából 64—65%-a a ~-ok termeléséből származik. Egy tsz-tagra havonta átlagosan 300—350 forint jövedelem jut a ~-ból. A ~-ból származik az állami és szövetkezeti felvásárlásnak mintegy 10—12%-a.

Helyiipar: jelentős helyet foglal el a népgazdaságban. A ~ fő feladata a helyi szükségletek, a helyi lakosság igényeinek kielégítése, helyi árualapból. A tanácsi

és a szövetkezeti ipar, valamint a kisipar együtt alkotja a ~-t. A helyiipar felső szintű szakirányítását a Könnyűipari Minisztérium Helyiipari Főosztálya végzi, a közvetlen irányítást és felügyeletet pedig a tanácsi szervek látják el. A ~ rendkívül szerteágazó munkát végez. A fogyasztási cikkek termelésétől a javító-szolgáltató feladatok ellátásáig, kitermelő ipari tevékenységekig csaknem mindenfajta ipari tevékenységet folytat. A ~-nak ugyancsak jelentős a szerepe a lakosság, az idős, csökkent munkaképességű dolgozók foglalkoztatásában.

Hitel: az állam az ideiglenesen szabad pénzeszközöket tervszerűen mozgósítja, átcsoportosítja és azokat visszafizetési kötelezettséggel a szocialista gazdaság szükségleteinek tervszerű kielégítésére használja fel. A népgazdasági folyamatok tervszerű irányításának és ellenőrzésének egyik jelentős eszköze a ~. Az újratermelési folyamat alakulása és annak pénzbeni kihatásai nemcsak pénzalapok képződését vonják maguk után, hanem egyben ideiglenes pénzszükségletek keletkezését is. A ~ e két jelenség között mintegy hidat képez, melynek lényege az, hogy a bankon keresztül visszatérítési kötelezettség mellett történik meg a társadalom pénzeszközeinek újraelosztása.

A vállalatok csak a számlájukat vezető bankkal állhatnak hitelkapcsolatban. A szövetkezetek mint hitelezők ugyancsak a bankkal állnak kapcsolatban. A ~ alapvető jellegét az ideiglenesség fejezi ki. A gazdálkodó szervek és magánszemélyek a ~ igénybevételéért, a törvény által megállapított kamatot fizetik. (*Lásd még:* hiteltípusok.)

Hitelfedezet: a meghatározott célra adott hitel elfogadható ellenértéke. A hitelnyújtás általános feltétele, hogy a bank csak valamely anyagi érték fedezetére nyújthat hitelt. A szocializmusban azonban nem csupán „biztonsági" előírás a ~, hanem olyan közgaz-

dasági kategória, amely szoros kapcsolatban áll a hitel gazdasági céljával, szervesen beilleszkedik a szükségletek tervszerű kielégítésének folyamatába. A ~ csak olyan eszköz lehet, amely a meghatározott gazdasági feladat megvalósításához szükséges, és teljes értékű. Ilyen pl. az anyag- és árukészlet, a befejezetlen vagy félkésztermék, az elszámolás alatt levő követelés, az ingatlan (ha nem az állam tulajdona), a kezesség, a lábon álló termés stb.

Hitelpolitika: a pénzügyi politika része, a szocialista állam feladatainak megoldását elősegítő gazdasági célok kitűzésének és megvalósításának politikája. A ~ a hitelélet zavartalan működését biztosítja azáltal, hogy rugalmasan, de központilag szervezett formában elégíti ki a gazdaság pénzügyi szükségleteit, a gazdálkodó szervek — elsősorban ideiglenes jellegű — pénzigényeit. A ~ a hitel fő funkcióján — a szükségletek kielégítésén — keresztül nagymértékben közreműködik a népgazdaság tervszerű fejlődésében, az előrehaladás meggyorsításában. A ~ alakulásában fontos szerepet kap az anyagi ösztönzés követelménye, a hiteligénybevétel után fizetendő kamat mértékének megállapítása és a népgazdasági terv teljesítése, pénzügyi ellenőrzésének szükségessége.

Hiteltípusok: a hitelezés időtartama, a hitellejáratok szempontjából három csoportba soroljuk a hiteleket: rövid, közép és hosszú lejáratú hitelek. Rövid lejáratú hiteleket a bank állami vállalatoknak nyújt forgóeszközökre, legfeljebb egy évi időtartamra. A közép és hosszú lejáratú hitelek az állóeszközök finanszírozását szolgálják. Mivel a hitelcélok és a hitel időtartamának az elhatárolásában gyakori az átfedés, a szokásos rövid, közép és hosszú lejáratú hitelek helyett a gyakorlat inkább a forgó- és állóeszköz hitelcsoportosítást tartalmazza.

I

Idegenforgalom: az országba ideiglenes itt-tartózkodásra érkező külföldiek, turisták forgalma. Az ~ a nemzetközi gazdasági és kulturális kapcsolatok fejlesztésének, a népek barátságának fontos tényezője, egyben a népgazdaság jelentős bevételi forrása is, lehetőséget nyújt a külföldi valutabevételek növelésére. Az ~ fejlesztésének elengedhetetlen anyagi feltétele a szállodák, üdülőhelyek, sportlehetőségek bővítése, a külföldiek igényeit kielégítő programok szervezése és az ~-i propaganda megjavítása. Magyarország idegenforgalma az utóbbi években sokat fejlődött. Jól mutatja ezt, hogy 1965-ben mintegy 1 millió külföldi járt hazánkban és csaknem ugyanennyi volt a Magyarországról külföldre utazók száma is. Örvendetesen javul idegenforgalmunk a szocialista országokkal, a vizum- és útlevélrendszer kölcsönös eltörlése nyomán. Az idegenforgalmat nálunk 1965 óta önálló népgazdasági ágként tartják nyilván. Irányító szerve az Országos Idegenforgalmi Tanács, amelynek felügyeletét a Minisztertanács megbízásából a közlekedési- és postaügyi miniszter látja el.

Időbérrendszer: olyan bérezési rendszer, ahol a munkás keresete nincs közvetlenül kapcsolatban a teljesítménnyel, de a munkások alapbérének helyes megállapításával kitűnik ösztönző ereje. Az alapbérben ugyanis el kell ismerni a munkás szakképzettségét, szorgalmát, szakmai gyakorlatát, a munka pontosságát, a felelősséget stb. (egyszerű alapbér). Az időbér alkalmazását több ok indokolhatja. Legfontosabb a munkák egyedi, minőségi jellege, vagy éppen a termelés gépesítése és automatizálása, mivel ennek során a munkások feladata mindinkább a technikai, technológiai folyamat ellenőrzése, a gépek beállítása és javítása. A kísérleti munkák sem mérhetők normával, s így ezeknél is időbért alkalmaznak. Az időbér ösztönzőbb formája a prémiumos

időbér. Ez már átmenet a teljesítménybérhez. Ennél a bérformánál az alapbért prémiummal egészítik ki, amelynek a kifizetését mennyiségi vagy minőségi követelményekhez kötik.

Igazgatói alap: a vállalatok dolgozóinak kollektív ösztönzését, a szociális, kulturális és sportintézmények és feladatok finanszírozását szolgáló pénzügyi alap. Forrása: a tényleges állományi létszám után a megállapított fejkvótával számított összeg, amelynek 50%-a előzetes feltétel nélkül, további 50%-a pedig csak akkor illeti meg a vállalatokat, ha eredmény-feladatukat teljesítették. Terven felüli nyereség után ~-ot csak azok a vállalatok kaphatnak, amelyek a nyereségrészesedés, illetve a jutalmazási alap rendszerébe nincsenek bevonva. Az ~-ba helyezett összegeket a vállalat igazgatója által — az üzemi tanáccsal (szakszervezeti bizottsággal) egyetértésben — meghatározott arányban lehet jutalmazási és jóléti célokra felhasználni. Az ~-nak az év során fel nem használt része a következő évre átvihető.

Illetményföld: az állami gazdaságok, tangazdaságok dolgozóit, a mezőgazdasági technikumok tanárait, a tanyai és falusi pedagógusokat, pálya mellett, váltóknál dolgozó vasutasokat megillető 600—1200 négyszögöl földterület, mely kizárólag állandó és családos dolgozóknak adható. Az ~-használata ingyenes, de földadófizetési kötelezettség terheli. A munkaviszony megszüntetése esetén az ~-et meg kell vonni.

Improduktív munka: értéket nem alkotó, nem közvetlenül az anyagi termelésre fordított munka. ~-t végeznek azok a dolgozók, akik az igazgatásban, bíróságokon, hadseregnél, rendőrségnél, a közoktatásban, a különféle művészetek, az egészségügy területén, a közszolgáltatásokban (pl. köztisztaság), a személyes szolgáltatásokban stb. dolgoznak. A társadalom létének és fejlődésének velejárói és feltételei — szüksé-

ges és hasznos tevékenységek.

Inaktív keresők: a munkaképes kornál (az általános nyugdíj-korhatárnál) idősebb népesség, akik nyugdíj, illetve járadék révén a társadalmilag eltartottak körébe tartoznak. Nem azonos az inaktív népesség fogalmával, mert az magában foglalja az ~-ön kívül a munkaképes kornál fiatalabb (0—13 éves) népességet, a munkaképes korú tanulókat, a háztartásbeli nőket, valamint a munkaképes kornál idősebbeket, akik nem rendelkeznek önálló jövedelemmel.

Infláció: a pénzforgalomnak az áruforgalom pénzszükségleteit meghaladó felduzzadása. Úgy keletkezik, hogy az áruforgalom lebonyolításához a szükségesnél nagyobb mennyiségű pénzhelyettesítő kerül a forgalomba, vagy változatlan papírpénz- (illetve bankjegy) mennyiség mellett a termelés csökken. Az ~-ban tehát a pénzhelyettesítők mennyisége és a forgalomhoz szükséges arany mennyisége között az arány megbomlik és az egyensúly áremelkedés útján áll helyre. Tőkésországokban általában a költségvetés deficitjét kívánják ~-val fedezni — de bekövetkezhet háború, természeti csapás stb. következtében; általában a nemzeti jövedelem átcsoportosítását jelenti a tőkésosztály javára. Szocialista gazdaságban is rendkívüli körülmények (pl. háború, természeti csapás, gazdaságpolitikai hibák stb.) következtében előfordulhat, hogy megbomlik az árualap és a vásárlóerő egyensúlya és az a pénz bizonyos mértékű romlásához vezet. A nagyobb mértékű ~-t stabilizációval lehet megszüntetni. (*Lásd még:* stabilizáció.)

Inkasszó (beszedési megbízás): a készpénz nélküli fizetés (elszámolás) legáltalánosabb formája. Az ~ a készpénz nélküli elszámolásoknak olyan módja, amikor a bank az áruszállítást vagy szolgáltatást teljesítő számlatulajdonos megbízása alapján, az igazolt összeg erejéig a vevő bankszámláját

megterheli, a szállító (kedvezményezett) bankszámláját pedig elismeri. Az ~, amely a szállító rendelkezése alapján indul meg, fokozza a fizetési biztonságot, ezzel elősegíti a pénz- és árumozgás összhangját. Az ~ rendszerben általában a szocialista vállalatok, gazdálkodó szervek vesznek részt, esetenként külön engedéllyel az OTP számlarendszerhez tartozó társadalmi szervezetek, más gazdálkodó szervek részére pedig különleges szabályok érvényesek. A fizetések gazdasági alapjának megfelelően a ~ különböző változatai — azonnali beszedési megbízás, fuvarinkasszó, építési inkasszó — alakultak ki, az alapforma azonban az ún. határidős beszedési megbízás.

Input—output: közgazdasági táblázat, amely az egyes gazdasági ágak közötti mennyiségi kapcsolatokat tükrözik — elsősorban azt, hogy fejlődésük folyamán milyen mennyiségű termékeket szereznek be egymástól. Az ~ táblázatokat először W. Leontief Amerikában élő közgazdász készítette el a matrix számítás módszereit alkalmazva, a fiatal szovjet szocialista gazdaságban alkalmazott mérlegmódszerre támaszkodva. E táblázatok elkészítése és alkalmazása kapitalista gazdaságban az állami monopolkapitalizmus fejlődésével és erősödésével került előtérbe. A szocialista gazdaságban alkalmazott ágazati kapcsolatok mérlege szoros kapcsolatban áll az ~ táblázatokkal, lényegében azok továbbfejlesztése és szocialista viszonyokra való alkalmazása. (*Lásd még:* ágazati kapcsolatok mérlege.)

Intenzív fejlődés: tágabb értelemben azt a gazdaságot jelöli, ahol a termelés növelése túlnyomórészt a technika és a technológia előrehaladása, a munka és a termelés jobb megszervezése, a dolgozók szakképzettségének növekedése, a termelési erőforrások hatékonyabb felhasználása — s ezáltal a társadalmi munka termelékenységének emelkedése — révén valósul meg, és nem

új gazdasági egységek létesítése, a foglalkoztatottak számának emelkedése útján. Népgazdaságunk az ~ korszakába lépett. Az ~ szűkebb értelemben a mezőgazdasági termelésnek az a módja, amelyet a területegységre jutó nagyobb munka- és eszközráfordítás jellemez. (*Lásd még:* belterjes gazdálkodás; extenzív fejlődés.)

Ipar: a népgazdaság legfontosabb, vezető ága. Kitermeli és feldolgozza a természetben fellelhető és az emberi szükségletek kielégítését szolgáló anyagi javakat és feldolgozza a mezőgazdaságban megtermelt termékeket. Az ~ azért vezető ága a népgazdaságnak, mert munkaeszközöket termel saját maga és az anyagi termelés más ágai számára. Az ~ állítja elő a munkatárgyak többségét, a lakosság ellátásához szükséges anyagi javak növekvő hányadát, jelentősen meghatározza a többi termelési ágban is a munkatermelékenység alakulását, és így alapvető bázisát képezi a társadalmi termelés bővítésének. Az ~ vezető ága a nehézipar, a termelési eszközöket gyártó ipar. Egy ország gazdasági fejlettségét — egyéb tényezők mellett — elsősorban az ipari termelés színvonala határozza meg. A magyar ipar a szocializmus építésének időszakában gyors ütemben fejlődött, 1965-ben többszörösét termelte a felszabadulás előttinek. (*Lásd még:* iparág.)

Iparág: az ipari termelésnek, a munkamegosztás fejlődése során végbement belső differenciálódása alapján elkülönült, megfelelő nagyságrendet képviselő része, amely meghatározott termék vagy azonos jellegű termékek csoportjának termelését foglalja magában. Az iparágak elkülönülésének az a feltétele, hogy a specializált vállalatok egy bizonyos terméket, vagy a termékek egynemű csoportját az ipari termelés szempontjából jelentős mennyiségben állítsák elő. Az új önálló ~-ak kialakulásának történelmi útja az egyes termelőtevékenységek elkülönülése volt.

A fejlődés következő szakaszán a már meglevő iparágakból váltak ki az új iparágak. Az iparágak száma az új gyártmányok, új gyártási módszerek, a fejlettebb technika bevezetésével is növekszik.

Iparirányítás: a szocialista ipar gazdaságpolitikai és szakmai irányítása, az ipari vállalatok működésének szabályozása. A szocialista ~ szervezete és általános alapelvei a szocialista társadalom jellegének felelnek meg. A termelési eszközök szocialista tulajdona megköveteli az ipar irányításának központi, tervszerű, egységes irányítási rendszerét. Az ~ módszerei a fejlődés során változnak, alapelvei azonban nem módosulnak és valamennyi szocializmust építő országra érvényesek. Az ~-ban érvényesül a demokratikus centralizmus, a gazdaságosság, az egyszemélyi vezetés elve. A gazdaságirányítás reformjával az adminisztratív jellegű irányítást mindinkább az egyéni, a vállalati és a népgazdasági érdekek összhangját biztosító gazdasági ösztönzők váltják fel.

Ipargazdaságtan: ágazati gazdaságtudomány; az iparban a különböző termelési módoknak megfelelően kialakult termelési viszonyokat vizsgálja. A szocializmus építésének idején az a feladata, hogy kutassa és elméletileg kidolgozza az ipari termelés, a termelés bővítésének feltételeit és eszközeit.

Iparosítás: a gépi nagyipar megteremtése, fejlesztése. Általában, ha viszonylag elmaradott tőkésországban győz a szocializmus, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet idején (átmeneti korszak) valósul meg (szocialista ~). Fő feladata a korszerű gépi nagyipar — mindenekelőtt a nehézipar — megteremtése. A szocializmusban ez a korszerű nagyipar jelenti az alapját az életszínvonal rendszeres emelésének, ez biztosítja az egész népgazdaság átszervezését új technikai alapokon, a szocialista gazdasági formák győzelmét, az ország gazdasági függetlenségét stb. Az ~ magá-

ban foglalja a nehézipar elsődleges fejlesztésének követelményét, a népi demokratikus országokban azonban nem kell a nehézipar minden ágát kifejleszteni, mert a kölcsönös gazdasági együttműködés a Szovjetunióval és a többi szocialista országokkal lehetővé teszi az ipar olyan ágainak fejlesztését, amelyek leginkább megfelelnek az adott ország természeti, gazdasági és egyéb sajátosságainak. A szocialista ~ fontos jellemvonásai: *a)* tervszerűsége; *b)* gyorsabb ütemű és hamarabb befejeződik mint a kapitalista ~; *c)* döntően saját erőből, a szocialista felhalmozásból származik; *d)* elősegíti a lakosság életszínvonalának emelését. A szocialista ~ alapjait az első ötéves terv (1950—1954) és a második hároméves terv (1958—1960) időszakában raktuk le, és továbbfejlesztettük a második ötéves tervben (1961—1965). (*Lásd még:* átmeneti korszak; életszínvonal; felhalmozás.)

Iparszervezés: az iparirányítás egyik funkciója, olyan szabályozó tevékenységek összessége, amelyek a gazdaságosság elvének érvényesítése mellett biztosítják a népgazdaság célkitűzéseinek megvalósítása érdekében a munkaerő és a termelés tárgyi feltételeinek az együttműködését, a munka egyszerű és bonyolult elemeinek összehangolását, úgy, hogy az adott lehetőségek között elősegítse a népgazdaság optimális fejlődését, a szükségletek magasabb színvonalú kielégítését. A szervezés az iparirányítás minden szintjén fontos feladat. A társadalmi szintű és az üzemen belüli termelésszervezés olyan szervezetet követel, amely biztosítja az irányítás hatékonyságát.

Ipartelepítés: az egyes iparvállalatok, üzemek, iparágak tudományosan megalapozott, a fő gazdaságpolitikai célkitűzésekkel összhangban álló területi elhelyezése. Az ~-i tervek elkészítésekor mérlegelik a természeti-földrajzi adottságokat, a terület munkaerőhelyzetét, a fogyasztópiac igényeit, a társadalmi szük-

ségleteket. Magyarországon a szocialista iparosítás előtt az ipari termelés döntő része Budapesten helyezkedett el. Ezért az iparfejlesztés egyik fontos feladata az elmaradott vidékek iparosítása, a helyi munkaerő foglalkoztatottságának növelése, egyrészt a vidéki ipar gyorsabb fejlesztése, másrészt az egyes üzemek Budapestről vidékre telepítése útján. 1952-ben az állami iparban foglalkoztatottak 49,2%-a, 1964-ben 41,9%-a Budapesten dolgozott.

Irányítás gazdasági eszközei: *Lásd* gazdasági emelők.

J

Járulékos beruházás: amelynek megvalósítása az alapberuházás rendeltetésszerű használatát biztosítja, önállóan általában nem használható (pl. iparvágány, bekötőút stb.). (*Lásd még:* beruházás; kapcsolódó beruházás.)

Jegybank: bankjegyek kibocsátására jogosult pénzintézet, szocialista gazdaságban állami monopólium. Magyarországon a Magyar Nemzeti Bank (MNB) a központi ~; a bankjegykibocsátás mellett a vállalatok és szövetkezetek szabad pénzeszközeinek összegyűjtését, fizetési forgalmuk készpénz nélküli lebonyolítását, és az ország devizakészletének kezelését is végzi. Bankjegykibocsátása tervszerű, a pénztári terv hozza összhangba a népgazdaság tervezett árukínálatával, hitelnyújtása mérvét a vállalatok és szövetkezetek termelési, forgalmi, készlet stb. terveire épülő hitelterv határozza meg. Mint a népgazdaság valamennyi pénzműveletének központja a pénzbeni mutatókon keresztül ellenőrzi a tervek összhangját s a vállalatok gazdálkodását.

Jóléti alap: az igazgatói alap része. A jóléti részből az üzemi tanács (szakszervezeti bizottság) döntésének megfelelő mértékben fedezni lehet minden olyan kiadást, amely a dolgozók jóléti (szociális, egészségügyi), kulturális és sport céljaival kap-

csolatos. A jóléti célokra folyósítható összegekből a vállalat saját lakásalapját növelő lakásépítést is fedezhet, személyi tulajdonú lakások építéséhez viszont nem járulhat hozzá. (*Lásd még:* beruházás, igazgatói alap.)

Jövedelem: minden rendszeres pénzbeni vagy természetbeni bevétel. Árutermelő társadalomban az egyének vagy csoportok csak a nemzeti ~ pénzformában történő elosztása során jutnak ~-hez. Végső fokon minden ~ az anyagi javak termeléséből származik. Szocialista gazdaságban érvényesül a munka szerinti elosztás elve, amely alapjául szolgál a jövedelmek szerzésének. Még szocialista gazdaságban is van munka nélküli ~ (pl. földjáradék, nyeremények), de ezek az összes jövedelmek jelentéktelen hányadát jelentik.

A nemzeti ~ elsődleges elosztása során keletkeznek az eredeti jövedelmek. Ilyen jövedelmet kapnak szocialista gazdaságban az anyagi javak termelésében dolgozó munkások és műszakiak (munkabér formájában). Ide tartoznak a termelőszövetkezeti dolgozók jövedelmei is. Eredeti jövedelmet kap a szocialista vállalat nyereség formájában és a szocialista állam a ~-elvonás különböző csatornáiból (pl. forgalmi adó, nyereségbefizetés, eszközlekötési járulék stb.), mely az állam tiszta jövedelmét képezi. Az eredeti jövedelmek összege egyenlő a nemzeti ~ összegével. A nemzeti ~ másodlagos elosztása (újraelosztása) során keletkeznek a származékos jövedelmek. Ilyen ~-hez jutnak a nem termelő területeken (improduktív munkát végző) dolgozók (pl. államigazgatás területén, kulturális, szociális területeken, honvédségnél dolgozók stb.). Származékos ~-re szert tesz az állam is (pl. adó jellegű bevételei). (*Lásd még:* munka szerinti elosztás elve; nemzeti jövedelem.)

Jövedelemadó (általános jövedelemadó): az állam által megszabott kötelező adónem, melyet a lakosság köz-

vetlenül fizet. Szocialista gazdaságban a ~ az állami költségvetés bevételeinek csak elenyésző százaléka. ~-t a különböző jövedelemforrások után vetnek ki. Ennek megfelelően a ~ formái a következők: a mezőgazdasági lakosság, az iparosok és kereskedők, az önálló szellemi foglalkozásúak (művészek, írók, magángyakorlatot folytató orvosok stb.) jövedelemadója. A munkások és alkalmazottak csak a mellékfoglalkozásból származó jövedelmük után fizetnek adót. Az adókivetés alapja általában az adóztatás alá eső tiszta jövedelem. Az adóztatás mai rendszerében Magyarországon a magasabb jövedelmek után, progresszív adókulcs alapján állapítják meg a fizetendő jövedelemadót. A jövedelemadó progresszivitása — az állami bevételek növelése mellett — fontos eszköze a túlzottan magas, az emberek igazságérzetét sértő jövedelmek csökkentésének is. (*Lásd még:* adó.)

Jövedelemelvonás (az iparban): a vállalatoknál képződő társadalmi tiszta jövedelem különféle formákban történő elvonása az állami költségvetés javára. Az állam a központi pénzalapba bevont összegeket az össztársadalmi szükségletek kielégítésére és a népgazdaság fejlesztésével kapcsolatos feladatok megoldására használja fel. A hazai gyakorlat szerint a társadalmi tiszta jövedelem realizálásának fő formái az iparban — az árkalkuláció szerkezetének megfelelően tagolva — a következők: a termékek önköltségében a társadalombiztosítási járulék, az illetményadó, a saját előállítású termékek vállalaton belüli felhasználásával kapcsolatos forgalmi adó és az eszközlekötési járulék. A nettó termelői árban a nyereség, a bruttó termelői árban pedig a forgalmi adó realizálódik. Az iparvállalatok a társadalombiztosítási járulékot, az illetményadót, a forgalmi adót és az eszközlekötési járulékot befizetik a költségvetésbe, a nyereségnek viszont egy részét visszatarthatják. (*Lásd még:*

bruttó termelői ár; nettó termelői ár; önköltség.)

Jövedelemrészesedés: a tsz-tag személyes pénzbeli és természetbeni részesedése a közös gazdaság jövedelméből. Összege (pénzértéke) magában foglalja az alapmunkadíjat, a földjáradékot, a prémiumot, az ingyenes termelőszövetkezeti szolgáltatásokat és a többletjövedelemből kiosztott részesedést. A ~ egyrészt a közösen végzett munka díjazását, másrészt a tsz-tagnak, mint tulajdonosnak a termelőszövetkezet (bruttó) jövedelméből való személyes részesedését jelenti. (*Lásd még:* alapmunkadíj, földjáradék.)

Jövedelmezőség: az a követelmény, hogy a vállalatok a termékek értékesítéséből, szolgáltatásból, munkateljesítésből stb. eredő bevételeikből fedezzék kiadásaikat és gazdálkodásuk eredményeként nyereséget érjenek el. A ~ szorosan összefügg, sőt feltétele a vállalati önállóság növelésének. A vállalatok eredményes működésének — helyes árrendszer esetén — alapvető ismérve a ~. A jelenleg érvényben levő rendelkezések, a kollektív anyagi érdekeltséget — elsősorban a nyereségrészesedést és 1966. január 1-e óta a prémiumot is — a nyereséghez kötik. A jövőben még közvetlenebb lesz a kapcsolat a vállalat eredménye, a nyereség és a dolgozók egyéni jövedelme között. (*Lásd még:* alapjövedelmezőség; nyereség.)

Jutalmazási alap: az igazgatói alap jutalmazásra felhasználható része, amelyből elsősorban az előre kitűzött célok elérése esetén kell jutalmat folyósítani. Az igazgató esetenként jogosult utólag is jutalmat megállapítani. Mindössze az a korlátozás köti, hogy az irányító szerv által kinevezett vezetők részére a jutalom csak a kinevezésre jogosult szerv vezetőjének előzetes hozzájárulásával folyósítható.

K

Kalkuláció (árvetés, számvetés): adott termékegységre, vagy a teljesített munkák mennyiségére jutó ráfordítások (költségek) kiszámítása. A kalkulációs számítások egységes rendszere az iparvezetés fontos eszköze. A számítások egy része a vállalati gazdálkodási tevékenység valamely konkrét területének fejlesztésével kapcsolatos, másik része pedig az egész vállalat gazdálkodásának színvonalát jellemzi, pl. egy-egy gyártmány és az egész termelés költségeinek és az önköltség csökkentésének megtervezésekor. A ~, a termékegységre jutó tervezett vagy tényleges önköltség kiszámítása, az önköltségi tételek alakulásának kimutatása révén segíti a helyes ármegállapítást, és tájékoztatást nyújt a gazdálkodás irányításához. A gyártás befejeztével a tényleges költségek alapján készül a beszámolási (utó)~. A normától való eltérés kimutatását szolgálja a normatív~. Ármegállapítás célját szolgálja az árvetés, amely az éves tervezésnél alkalmazott költségnormák figyelembevételével készül és a költségek meghatározott arányában nyereséget is tartalmazhat.

Kamat: a kölcsönvett pénzeszközök használatáért fizetett összeg. Szocialista gazdaságban az áru- és pénzviszonyok, a hitel léte következtében a ~ is létező kategória, ~-ot fizet az igénybevett hitelek után a kölcsönvevő. A ~ mértékét a központilag megállapított mértéken belül a hitelt nyújtó — illetve a hitelt igénybevevő — bank állapítja meg. Szocialista államban a kamat is ösztönző eszköz a takarékos gazdálkodásra, mivel a vállalatok, szövetkezetek által fizetett kamat önköltséget növelő tényező.

Kapacitás (termelési): a termelőberendezések elméleti teljesítőképességének az adott időpontban ismert felső határa. A ~ az a teljesítmény, amely a termelőberendezések gazdaságosan megengedhető maximális

terhelése, a termelési terület leghatékonyabb kihasználása, a korszerű technológia és a termelőmunka korszerű szervezése mellett elérhető. A teljesítőképességet az időegység (általában egy év) alatt előállítható termékmennyiségben fejezik ki. A ~ kihasználtságának foka (a tényleges teljesítmény az elméleti teljesítőképesség százalékában) a termelés szervezettségének, tervszerűségének egyik fontos mutatója.

Kapcsolódó beruházás: az alapberuházás működését segíti elő (pl. erőműhöz tartozó szénbánya létesítése, a lakótelep kiszolgálásához szükséges belkereskedelmi létesítmények, óvoda stb.). (*Lásd még:* alapberuházás; beruházás.)

Kapitalista világpiac: *Lásd* világpiac.

Kapitalista világrendszer: a világ kapitalista országainak gazdasági és politikai rendszere. Az egységes ~ a kapitalizmus kialakulásával párhuzamosan jött létre, mikor a különböző tőkésországok között kialakultak, illetve megerősödtek a gazdasági és politikai kapcsolatok. Az egységes ~ az első világháború után, a Szovjetunió kiválásával megbomlott. A második világháború után pedig kialakult a szocialista világrendszer, a szocializmust építő országok gazdasági és politikai rendszere. Ezzel a világ két egymás mellett élő, de ellentétes irányban fejlődő világrendszerre szakadt. A ~-hez tartozik a Föld lakosságának 2/3-a, a földterület nem egészen 3/4-e.

Karbantartás: az állóeszközök (gépek, berendezések stb.) állandó üzemképes állapotban tartása érdekében végzett ~-i (olajozás, zsírozás, tisztántartás, gépápolás) munkák gyűjtő neve. A karbantartási munkákat meghatározott időközönként, illetve meghatározott teljesítménynagyság után végzik. 1966. január 1-től a felújítási és a ~-i munkák finanszírozását összevonták, mindkettőt állóeszköz-fenntartásként a termelési költségek között számolják el. (*Lásd még:* állóeszköz-fenn-

tartás; felújítás, tervszerű megelőző karbantartás.)

Kártérítés: másnak, illetve a társadalmi tulajdonban jogellenesen és vétkesen okozott kár, vagyoni hátrány részben vagy egészben történő kiegyenlítése. Az okozott kárt az köteles megtéríteni, aki a vonatkozó jogszabályok értelmében azt szándékos cselekvéssel vagy vétkes gondatlanságból okozta.

Kemizálás: a kémiai eljárások széles körű bevezetése a népgazdaság különböző ágazataiba. A ~ a műszaki fejlődés egyik fontos iránya, amelyben kifejezésre jut a vegyipari termékek gyártásának, választékának növelése, új termékek és eljárások kifejlesztése, valamint a kémiai, technológiai folyamatok javítása és kiterjesztése a népgazdaság többi ágára. A ~ nagy jelentőségre tett szert a mezőgazdasági termelés fejlesztésében is. A ~ bővíti a népgazdaság, az ipar nyersanyagbázisát, az új eljárások bevezetésével növeli a munka termelékenységét, s csökkenti a termelési költségeket.

Kereskedelem: a munkatermékek adásvétel formájában lebonyolódó cseréje, az áruforgalmat kiszolgáló népgazdasági ág. A dolgozók is a szocialista ~ segítségével realizálják jövedelmüket, becserélve a nekik szükséges árukra. (*Lásd még:* belkereskedelem; kiskereskedelem; külkereskedelem; nagykereskedelem.)

Kereskedelmi árrés: a nagykereskedelem beszerzési ára és a kiskereskedelem fogyasztói ára közötti különbség. A ~ fedezi a forgalmazás költségeit, és megfelelően szervezett és irányított forgalom esetén vállalati nyereséget is realizál. Az állami árszabályozás külön-külön határozza meg a nagykereskedelmi és a kiskereskedelmi árrést. A nagykereskedelem beszerzési ára a nagykereskedelmi árréssel pótlékolva adja a nagykereskedelmi árat. A kiskereskedelem beszerzési ára (nagykereskedelmi ár) a kiskereskedelmi árréssel bővítve képezi a kiskeres-

kedelmi eladási — fogyasztói — árat. A ~ a kereskedelmi vállalatok bruttó jövedelme, amely költség- és nyereségfedezeti részre oszlik. A kereskedelmi vállalatok árban realizálódó nyeresége a kereskedelmi árrés nyereségfedezeti része. A ~ nyereségfedezeti részének szabályozásánál alapelv, hogy a kereskedelem minden termék után méltányos nyereséghez jusson.

A ~-t kulcsos és tételes rendszerben állapítják meg. A százalékos bruttó haszonkulcsot is kétféle módon képezik: a fogyasztói árból számítják vissza, illetve a nagykereskedelmi beszerzési árra építik rá. Magyarországon a bruttó haszonkulcsos rendszert alkalmazzák a legszélesebb körben.

Kereskedelmi költség: *Lásd* forgalmi költség.

Kereskedelmi mérleg: valamely ország meghatározott időszak — rendszerint egy év — alatt lebonyolított egész kivitelének és behozatalának értéke közötti kölcsönös viszony. Ha a kivitel értéke meghaladja a behozatal értékét, a ~ aktív, ha pedig a behozatal értéke haladja meg a kivitel értékét, akkor a ~ passzív. A ~ az országok közötti gazdasági kapcsolatok összességét tükröző fizetési mérleg fontos tényezője. (*Lásd még:* behozatal; fizetési mérleg, kivitel.)

Kereslet: az az árumennyiség, amelyet a piac adott időpontban meghatározott áron fel tud venni; a társadalom pénzzel lefedezett — fizetőképes — szükséglete. Szabad áralakulás esetén a ~ változása hat az árak alakulására, eltéríti az előállítására fordított társadalmi munkamennyiség — az érték — arányaitól. Eddigi gazdaságirányítási rendszerünkben a ~ csak a lakosság által vásárolt fogyasztási cikkek egy részénél hatott közvetlenül az árak (szabad piaci cikkek) alakulására. A termelés megtervezésében — különösen a szükségletnek megfelelő választék kialakításában — jelentős a szerepe a ~ várható és helyes felmérésének, megállapítva, hogy az egyes termé-

kek, termékcsoportok ~-e hogyan reagál az ár-, illetve jövedelemváltozásokra. (*Lásd még:* keresletrugalmasság; kínálat.)

Keresletrugalmasság, elaszticitás: az egyes cikkek illetve cikkcsoportok keresletének reagálása az ár-, illetve jövedelem-változásokra. A kereslet akkor rugalmas (elasztikus), ha kismértékű ár-, illetve jövedelem-változásra a kereslet nagymértékben módosul, szemben a merev — inelasztikus — kereslettel, amikor a nagymértékű ár-, illetve jövedelem-változásra csak kismértékű a kereslet változása. A ~-ot a rugalmassági együttható mutatja meg, az 1% ár-, illetve jövedelem-változás által kiváltott keresletváltozás százalékában. Ha az együttható 1-nél kisebb, akkor a termék merev (pl. kenyér), ha 1-nél nagyobb, úgy rugalmas keresletű (pl. tartós fogyasztási cikkek).

Keresőképes lakosság: *Lásd* munkaképes korú lakosság.

Készlet: szűkebb értelemben a termelőüzemek, a kereskedelmi szervek, a szállítási, a raktározási vállalatok raktáraiban tárolt termékmennyiség. A ~-ek zöme anyag, tüzelő, félkészés késztermék stb., amelyek biztosítják a termelés folyamatosságát, a szükségletek kielégítésének zavartalanságát. A vállalatoknál azonban gyakran olyan ~-ek is halmozódnak, felduzzadnak, amelyek feleslegesek (elfekvő, immobil ~-ek). A ~-növekedés okai: a pazarlás, a túlzott anyagbiztosítás, az a tény, hogy a ~-gazdálkodásban eddig nem érvényesült megfelelően a vállalatok anyagi érdekeltsége és az anyagi termelés nem minden területén érvényesül még a szükségletre termelés mint alapkövetelmény.

Készletező és értékesítő vállalat: a termelő fogyasztás anyagi-műszaki ellátásával foglalkozik. Feladata, hogy országosan gazdálkodjon az általa forgalmazott cikkekkel, megismerje és kiegészítse a termelő fogyasztás anyagellátási igényeit,

megrendeléseivel szervezetten befolyásolja a gyártó művek, az ipar termelését. Fontos szerepet tölt be az anyagi-műszaki ellátás megszervezésében, irányításában. Tevékenysége nagymértékben befolyásolja az anyagi-műszaki ellátás gazdaságosságát, a népgazdasági készletek alakulását, a termelő tevékenység színvonalát és folyamatosságát. Nagy szerepét mutatja, hogy a magyar ipar anyagszükségletének mintegy a fele ∼-okon keresztül jut el a felhasználókhoz. Két fő típust különböztetünk meg: az országos jellegű, több ágazat anyagi-műszaki ellátását közvetítő; és az egy iparágat (teljesen vagy részben) ellátó ∼-t.

Késztermék: amelynek megmunkálását az adott vállalatnál teljesen befejezték, megfelel a szabványnak, a MEO minősítése után a vállalat raktárába beszállítottak, illetve a megrendelőnek átadtak.

Kínálat: az a pénzben kifejezett árumennyiség, amelyet a piacon adott időpontban meghatározott áron eladásra kínálnak. Szabad áralakulás esetén a ∼ változása hat az árak változására, eltérítheti azt a termék előállítására fordított társadalmi munkamennyiség (érték) arányaitól. A ∼ alakulására ilyen viszonyok között a piaci mechanizmus következtében hat a termék iránt jelentkező kereslet. Ily módon a kereslet hatására utólag változik, módosul a termelés. Szocialista gazdaságban tervszerűen biztosítják a kereslet és a ∼ összhangját. Az új gazdaságirányítási rendszer olyan árpolitikát kíván, melynek nyomán az árak, illetve azok változásai közvetlenül hatnak a ∼-ra. (*Lásd még:* kereslet.)

Kisárutermelés: saját tulajdonú, kisméretű termelési eszközökkel, főleg a saját, illetve a családtagok munkáján alapuló, piacra, eladás céljából folytatott árutermelés. Nagyobb arányban a mezőgazdaságban létezik, de a nagyipar fejlettségétől függően az iparban is jelentős lehet.

Hazánkban a szocialista mezőgazdaság megteremtése során a kisárutermelők nagy többsége a szövetkezeti gazdálkodás útjára lépett. Az ipar területein tevékenykedő kisárutermelők közül is számosan kisipari termelőszövetkezetbe léptek. Az ipari termelést folytató kisárutermelők száma és termelésük értéke az állami és szövetkezeti iparhoz viszonyítva jelentéktelen, de fenntartásuk a lakosság szükségleteinek jobb kielégítése érdekében szükséges. (*Lásd még:* kisipar; kisipari termelőszövetkezet.)

Kisegítő üzemágak: a mezőgazdasági üzemek olyan üzemágai, amelyek közvetlenül vagy közvetve kiszolgálják a többi árutermelő ágazat termelését, de árutermelésük csak alkalomszerű. (Például igásállatok tenyésztése, fogattartás stb.).

Kisipar: az iparnak viszonylag kevéssé fejlett termelési eszközökkel működő, főleg a lakosság szükségleteire termelő válfaja a szocialista társadalomban. Rendszerint családtagokat — alkalmazottat alig — foglalkoztat. A ~-osok országos érdekvédelmi szerve a Kisiparosok Országos Szövetsége.

Kisipari termelőszövetkezet: a kisiparosok és háziiparosok szocialista típusú termelőszövetkezete. Az ipari tevékenységben hézagpótló szerepet töltenek be. Fő tevékenységi területük: a lakosság számára végzett javítások, szolgáltatások elvégzése, s az állami nagyipar termelésének kiegészítése. A ~-ek exporttermelése is jelentős. A ~ tagjai: a szövetkezetbe belépett volt kisiparosok (háziiparosok), ezek családtagjai, valamint idős és csökkent munkaképességű dolgozók. A ~ irányítását a közgyűlés által titkos szavazással megválasztott vezetőség végzi. A szövetkezet a tagok összességéből álló közgyűlés által elfogadott alapszabály szerint működik. A tagok kötelesek részt venni a közös munkában és részjegyeik arányában anyagilag felelősek a szövetkezet tartozásaiért. A szövetkezet tag-

jai munkájukért munkadíjat, az évi nyereségből pedig nyereségrészesedést kapnak. A ~-ek az ipar összes termelésében mintegy 3%-ot képviselnek. (*Lásd még:* kisárutermelés; kivitel; közgyűlés.)

Kiskereskedelem: a kereskedelem egyik válfaja. Az eladandó árut nagyobb tételekben rendszerint a nagykereskedelemtől szerzi be, s kicsinybeni eladással közvetlenül a fogyasztóhoz juttatja el. Hazánkban a kiskereskedelmet állami, kisebb részben (főként falun) szövetkezeti vállalatok bonyolítják le. A kiskereskedelmi hálózatot a fogyasztói igényeknek, a laksűrűségnek megfelelően tervszerűen fejlesztjük.

Kitermelő ipar: az anyagi termléshez szükséges természeti kincsek feltárásával és kitermelésével foglalkozó ágazat. A ~-ba tartozik: a bányászat minden ága, a nem ültetett erdők kitermelése, a természetes halállományból történő halászat stb. Magyarországon a halászat és a fakitermelés a mezőgazdasághoz tartozik.

Kivitel (export): az adott országban termelt áru másik országba való eladása, a külkereskedelem része. A ~ fokozásának alapvető feltétele a nemzetközi munkamegosztás fejlődése, a külső piacok létrejötte és az exportáló ország gazdasági fejlődése. A nemzetközi munkamegosztásban való részvétel foka, tartalma és forrásai különbözőek, ma már azonban minden olyan ország részt vesz a nemzetközi munkamegosztásban, amelyik valamennyire is fejlett gazdasággal rendelkezik. Minél kisebb egy ország, és minél kevesebb termék gazdaságos előállítására képes, annál inkább szüksége van arra, hogy lakosságának ellátása érdekében gazdaságát a nemzetközi munkamegosztásba való fokozottabb bekapcsolódás révén fejlessze. A magyar népgazdaság számára különösen fontos a ~, mert a népgazdaság fejlesztéséhez, a lakosság ellátásához szükséges, Magyarországon nem,

vagy csak előnytelenül előállítható termékek beszerzésének alapvető feltétele. A ~ révén realizálódik a nemzeti jövedelem mintegy harmada.

Kivitelező: a beruházási tervfeladatot szerződés alapján megvalósító ipari vállalat. Mivel a ~ építő- és szerelőipari vállalat általában nincs felkészülve arra, hogy a beruházás minden részletét maga valósítsa meg, így jogosult tovább szerződni különböző alvállalkozókkal. A ~ (fő vállalkozó) feladata, hogy a tervdokumentációban meghatározott létesítményt a költségvetésben meghatározott, elfogadott és jóváhagyott összegért megvalósítsa, illetve felépítse. A ~ bizonyos keretek között változtathat a tervdokumentációban foglalt szerkezeti megoldásokon, helyettük jogosult olcsóbb, minőségileg nem rosszabb, a követelményeknek megfelelő szerkezet-változtatást javasolni és így az építési költségeket csökkenteni. Erre egyébként ösztönöznek azok a rendelkezések, amelyek anyagilag érdekeltté teszik a ~ vállalatokat a költségek csökkentésében.

Kollektív érdekeltség: a vállalati kollektíva (vállalat, üzemrész, brigád stb.) együttes munkájának hatékonyságát kifejező anyagi érdekeltségi forma. A munkabér csak a munkás egyéni teljesítményének fokozására ösztönöz. Ezért szükség van arra, hogy a vállalati kollektíva együttes erőfeszítésének tulajdonítható eredményeket, a gazdaságosságot, a takarékosságot stb. is bekapcsolják az érdekeltségi rendszerbe. Ma a nyereségrészesedési rendszer az, amely leginkább megvalósítja a kollektíva érdekeltségét a nyereség növelésében. Az új gazdaságirányítási rendszerben a régebbinél jelentősebb szerephez jut a kollektív érdekeltség, mert a személyi jövedelmek alakulását jobban befolyásolja majd a közös erőfeszítéssel megteremtett nyereség.

Kollektív szerződés: szocialista országokban a vállalatok dolgozói és az igaz-

gató közötti szerződés. A ∼-t a vállalatok dolgozóinak nevében — azt követően, hogy az év első negyedévében, a termelési tanácskozásokon a dolgozók megvitatták és jóváhagyták — a szakszervezeti bizottság köti meg és a vállalat igazgatója, valamint a szakszervezeti bizottság elnöke írja alá. Érvényességéhez az illetékes miniszter és szakszervezet együttes jóváhagyása szükséges. A ∼-ben a vállalat dolgozói, valamint az igazgató kölcsönösen kötelezettséget vállalnak a termelési feladatok megoldására. Rögzítik a dolgozók munkavédelmi, kulturális, szociális igényei kielégítéséhez szükséges juttatások mértékét és tárgyi feltételeit. Biztosítják a dolgozók, illetve képviselőik részvételét a munka megszervezésében és ellenőrzésében.

Kombináció: az ipari termelés koncentrációjának sajátos szervezete, amelyben különböző iparágak egyesülnek termelési és műszaki kapcsolataik alapján. Az ilyen összetett típusú vállalatok (kombinátok) termelőegységei technológiai, energetikai, szervezési és gazdasági vonatkozásban szoros kapcsolatban vannak, kölcsönösen feltételezik egymást. A ∼ a termelés megszervezésének egyik módszere, biztosítja a társadalmi munka és a termelés hatékonyságának növelését, az önköltség csökkentését. A magyar iparban, elsősorban a kohászatban és a vegyiparban alakultak ki kombinátok.

Koncentráció: a nemzeti jövedelem egy részének a termelés bővítését célzó felhalmozása, ennek nyomán a nagyipari illetve a nagyüzemi termelés kialakítása. Eredménye a termelés volumenének növelése, az egész gazdasági élet általános fejlődése. Kapitalizmusban a tőke ∼ az ellentmondások kiéleződéséhez vezet, szocialista gazdaságban a tervszerű társadalmi termelés szükségszerű velejárója.

Konkurrencia: kapitalista gazdaságban az egyes vállalatok, tőkések, tőkés csoportok egymás közötti har-

ca, a minél nagyobb profitért, az áruelhelyezési piacokért, a nyersanyagforrásokért, a másik tönkretételéért stb. A tőkés társadalomban érvényesülő objektív gazdasági törvények a tőkések ~-harcán keresztül érvényesülnek. Szocialista gazdaságban a ~ ilyen tartalma a tulajdonviszonyok megváltozása következtében természetszerűleg megszűnik, de megmarad a vállalatok közötti egészséges versenyharc, amely arra épül, hogy a társadalom szükségleteit mind teljesebb mértékben elégítsék ki, minél jobb, a népgazdasági terveknek megfelelő terméket állítsanak elő, minél gazdaságosabban. Az új gazdaságirányítási rendszer fokozottabb mértékben kívánja felhasználni a vállalatok anyagi érdekeltségét, a vállalatok közötti versenyharcot a műszaki fejlesztés ösztönzésére, a szükségletek jobb, gazdaságosabb kielégítésére. Természetesen ez nem jelenti és nem jelentheti a kapitalizmusra jellemző ~ harc visszaállítását.

Kooperáció: a társadalmi munka megszervezésének egyik hatékony formája. A kooperáció a termelőerők fejlődésének a terméke. Jellemző vonása, hogy az üzemek a terméket nem ismeretlen vásárló, hanem meghatározott felhasználó részére állítják elő; a végterméket nem egy üzemben és egymást követő szakaszokban, hanem több üzem, illetve vállalat rendszeres együttműködésével készítik el. A ~ rendszeres, kölcsönös kapcsolatot jelent az olyan specializált, önálló vállalatok között, amelyek kollektív együttműködéssel állítják elő az adott végterméket (pl. autóbuszt). A ~ fokozza a munka társadalmi jellegét, növeli a munka termelékenységét és a termelés gazdaságosságát.

Kölcsön: *Lásd* hitel.

Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST): a szocialista országok gazdasági együttműködésének megszervezése, hatékonyságának fokozása, a szocialis-

ta nemzetközi munkamegosztás fejlesztése és tudományos megalapozása céljából 1949-ben létrehozott nemzetközi gazdasági szervezet. Alapító tagjai a Szovjetunió, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország. Nem sokkal később csatlakozott a KGST-hez Albánia és az NDK, majd 1962-ben Mongólia (Albánia az utóbbi években nem vett részt a KGST munkájában). Bizottságai és egyes szervei munkájában Jugoszlávia is részt vesz. A KGST olyan nemzetközi szervezet, amelyben a legteljesebben érvényesül az egyenjogúság, a területi sérthetetlenség, az állami függetlenség, a belső ügyekbe való kölcsönös be nem avatkozás elve. Fő feladata a szocialista országok gazdasági együttműködésének megszervezése, a népgazdasági tervek összehangolása, a szocialista országok közötti külkereskedelmi áruforgalom egyeztetése, beruházási hitelek nyújtása, tudományos-műszaki együttműködés szervezése stb. Alapszabálya szerint a ~ csak egyhangú határozatokat hozhat, semmilyen többségi akaraton nyugvó határozatot nem lehet a résztvevőkre rákényszeríteni. Legfelsőbb szerve a közgyűlés (tanácsülés), amely jogosult a szervezet munkájával kapcsolatos minden kérdés megvitatására, javaslatok tételére, az alapokmány módosítására. A közgyűlés állandó bizottságokat létesít, melyek tagjait a tagállamok kormányai nevezik ki.

A ~ 1962. évi értekezlete a tagállamok miniszterhelyetteseiből megalakította a ~ Végrehajtó Bizottságát, amely irányítja, ellenőrzi az állandó bizottságok és a ~ Titkárságának munkáját. Ugyanakkor a népgazdasági tervek összefoglaló kérdéseinek egyeztetésére külön irodát, Tervbürót létesítettek.

A ~ által szervezett együttműködés valamennyi tagország, így Magyarország számára is lehetővé teszi, hogy népgazdaságát sokoldalúan fejlessze, s ugyanak-

kor erőforrásait a népgazdaság olyan ágaira összpontosítsa, amelyek fejlesztése szempontjából a legjobb adottságokkal rendelkezik.

Költség: *Lásd* termelési költség.

Költségvetés: központosított állami pénzalap, amelyben az állami bevételeket centralizálják, s amelyből az állam funkcióinak ellátásával kapcsolatos kiadásokat teljesítik. Meghatározott időszakban (általában évenként) az államháztartás várható bevételeinek és kiadásainak mérlege, az állam pénzügyi tervének központi része. Szocialista országokban szorosan kapcsolódik a népgazdasági tervekhez és a népgazdasági mérlegekhez. A nemzeti jövedelem újraelosztásában fontos a szerepe. Bevételeinek zöme az állam tulajdonában levő vállalatok befizetéseiből, jövedelem-elvonásából (forgalmi adó, nyereségbefizetés, illetményadó, eszközlekötési járulék, társadalombiztosítási járulék stb.) származik. Bevételei között szerepelnek a termelőszövetkezetek, a kisiparosok és a lakosság különböző adójellegű befizetései is. A lakosság adói a ~-i bevételeknek kb. 12—15 %-a. A ~-i kiadások zöme produktív jellegű, a termelés bővítését szolgálja, más részéből kielégítik a szociális, kulturális, egészségügyi szükségleteket, fedezik az államigazgatás és a honvédelem költségeit.

Könnyűipar: túlnyomórészt fogyasztási cikkeket gyártó iparágak gyűjtőneve; ide sorolják a pamut, gyapjú, len, kender, selyem, kötszövő, rövidáru, ruha, bőr, cipő, szőrme, bútor, papír, nyomdaipar ágait, valamint az élelmiszeripart. (Ez utóbbit a hazai statisztika külön tartja nyilván.) A kapitalizmusban az ipari fejlődés a ~ gyorsütemű fejlesztésével kezdődött. A szocialista iparosítás a nehézipar elsődleges fejlesztésével biztosítja a ~ kívánt mértékű, tervszerű fejlődését. A ~ szervezését, irányítását és ellenőrzését a Könnyűipari Minisztérium látja el. A ~ termelése

1949-et 100-nak véve, 1964-ben 475% volt.

Közgazdasági emelők: a gazdasági élet közvetett szabályozásának eszközei, amelyeket a szocialista gazdaságirányítási rendszerben az áru- és pénzviszonyok aktív szerepére támaszkodva használnak fel a népgazdaság tervszerű irányításában. Az állam tudatosan felhasználja a piaci impulzusokat, a nyereségnek, hitelnek stb. mint ∼-nek aktív gazdaságirányító szerepét.

Közgazdaságtan: *Lásd* politikai gazdaságtan.

Közgyűlés: a termelőszövetkezet legfőbb igazgatási szerve, amelyet a tsz-tagok összessége alkot. Hatáskörébe tartozik: az alapszabály megállapítása és módosítása: tagfelvétel, kilépés, kizárás jóváhagyása; az elnök, a vezetőség és az ellenőrző bizottság tagjainak megválasztása, leváltása, visszahívása; az éves termelési terv, a bevételi-kiadási költségvetés, a zárszámadás, a jövedelemfelosztás jóváhagyása; fontosabb szerződések megkötése; hitelek felvételének eldöntése; a földjáradék mértékének megállapítása; döntés a termelőszövetkezeti egyesülésről; ezenkívül mindaz, amit a jogszabály vagy az alapszabály a ∼ hatáskörébe utal. ∼-t az alapszabályban meghatározott időközönként, de legalább háromhavonként, illetve akkor kell összehívni, ha a tsz-tagok 10%-a, az ellenőrző bizottság vagy a járási tanács végrehajtó bizottsága írásban kéri. A ∼ összehívása a vezetőség feladata. A ∼ akkor határozatképes, ha a tsz-tagok kétharmada jelen van. Pártoló tagok, családtagok, alkalmazottak, meghívottak tanácskozási joggal — szavazati jog nélkül — vehetnek részt a ∼-en.

Közös gazdálkodásba vont terület: a termelőszövetkezeti közös gazdaság által használt földterület, tehát a termelőszövetkezet földterületének a háztáji gazdaságokkal csökkentett része. (*Lásd még:* háztáji gazdaság.)

Központosítás, centralizáció: az államigazgatásban és

a gazdasági élet vezetésében olyan szervezeti forma megvalósítása, amelyben az igazgatást, az ügyek döntési jogát egy központba tömörítik; általában a helyi szervek tevékenységének egy központi szerv alá történő rendelése. Meghatározott történelmi, gazdasági viszonyok között fontos, előrevivő, haladó szerepe van. A szocializmus építésének idején fontos az állami és gazdasági szervek ~-a a demokratikus centralizmus elvére támaszkodva. Enélkül nem lehetne megvalósítani az állami és gazdasági élet központi irányítását. A túlzott ~ azonban gátolhatja a fejlődést és szükségessé válhat a decentralizáció, megtartva természetesen a központi szervek számára az alapvető kérdésekben a döntés, a központi tervezés, az irányítás és ellenőrzés jogát. (*Lásd még:* decentralizáció; demokratikus centralizmus.)

Községfejlesztés: a községek (városok) rendezésére, a kommunális intézmények bővítésére, a lakásalap fejlesztésére, általában a lakosság szociális, kulturális, egészségügyi ellátását szolgáló intézmények növelésére irányuló tevékenység. Magyarországon a ~-i feladatokat a tanácsok irányítják. Ilyen feladatok elvégzésére rendelkezésükre áll a községfejlesztési alap, ami a tanácsok bevétele, s amit a lakosság által fizetett községfejlesztési hozzájárulásból, a tanácsi vállalatok nyereségének ilyen célt szolgáló részéből, a szövetkezetek hozzájárulásából, az állami vállalatok befizetéseiből, a költségvetési többletbevételekből és megtakarításokból képeznek. A községfejlesztési tervek és a községfejlesztési hozzájárulás mértékét (maximálisan a jövedelemadó és a házadó 10%-a), a lakosság társadalmi munkáját a lakosság meghallgatása után a tanácsok állapítják meg. Az új gazdasági irányítási rendszerben jelentősen nő a tanácsok szerepe és önállósága a kommunális gazdálkodás tekintetében. Intézkedési jogkörük kibővül és nem-

csak a lakosság vonatkozásában intézkedhetnek, hanem a közös érdekek alapján a vállalatok beruházásaiba is beleszólhatnak és bizonyos határok között a vállalatoktól is szedhetnek községfejlesztési hozzájárulást. (*Lásd még:* községfejlesztési hozzájárulás.)

Községfejlesztési hozzájárulás: a községek különböző helyi feladatainak megoldására létesített községfejlesztési alap egyik forrása. Lényegében adó, amelyet a helyi vállalatokra és a lakosságra vetnek ki. A háztáji gazdaságokkal rendelkező tsz-tagok községfejlesztési hozzájárulása 50—300 forintig terjed. A hozzájárulás mértékét évenként állapítja meg a tanács, valamennyi tsz-tagra azonos összegben. A termelőszövetkezet közgyűlése a vezetőség előterjesztése alapján mérlegelheti, hogy az adott év jövedelméből hozzájárul-e a községfejlesztéshez. A községfejlesztési hozzájárulásra az együttesen kezelt adókra vonatkozó rendelkezések érvényesek. (*Lásd még:* községfejlesztés.)

Küldöttgyűlés: a tsz-tagok által választott küldöttek testülete, amely a közgyűlés jogait gyakorolja az alapszabályban meghatározott módon. Olyan termelőszövetkezetekben szervezhető ~-t, amelyekben ezt a tsz-tagok nagy száma és a települési viszonyok indokolják, ahol a közgyűlés összehívására nincs gyakorlati lehetőség. A küldöttek száma a tsz-tagok 15%-ánál nem lehet kevesebb. ~-t kéthavonként tartanak, amelyen minden választott küldött részt vesz és meghívják azokat a tsz-tagokat is, akik a jogszabály és az alapszabály értelmében tisztségük, megbízatásuk alapján a ~-en részt vehetnek. A ~-re a közgyűlésre vonatkozó rendelkezések az irányadók.

Külkereskedelem: az összes árubeviteli és árukiviteli műveletek lebonyolítása az állam, illetve az általa ezzel a céllal létrehozott vállalatok révén. Hazánkban

állami monopólium a ~. Az állam szabályozza és irányítja az ország külkereskedelmét és államközi megállapodásokat köt. Az állam külkereskedelmi monopóliuma megóvja a belső piacot a külföldi tőke behatolásától, lehetővé teszi az egységes fellépést a külföldi piacokon. A ~ irányítása, a külkereskedelmi politika kidolgozása és végrehajtásának ellenőrzése a Külkereskedelmi Minisztérium hatásköre.

Külterjes gazdálkodás: a belterjes — intenzív — gazdálkodás ellentéte, olyan gazdálkodás, amely a termelés területének (pl. földterület, állatlétszám) növelése útján emeli a termelés mennyiségét, kevés befektetést igényel, s általában alacsony a hozama és kevés a bevétele. Hazánkban a mezőgazdasági termelés belterjesebbé tétele áll előtérben, mivel megművelhető földterület csak korlátozott mértékben áll rendelkezésünkre. (*Lásd még:* belterjes gazdálkodás; extenzív fejlődés; intenzív fejlődés.)

L

Lakbér: a bérlő ellenszolgáltatása a lakás használatáért. 1961. január 1-től kezdődően a megállapított lakbér összegén felül az igényjogosultságot meghaladó ki nem használt lakrész után ~-pótlékot is kell fizetni. Hazánkban a lakások bére világviszonylatban is a legalacsonyabbak közé tartozik. A ~ címén fizetett összeg éppen ezért nem fedezi a lakóházak fenntartási költségeit. (Budapesten pl. évente 700 millió forintot fordít az állam a házak karbantartására, felújítására a befolyt lakbéreken felül.)

Leltár: a könyvelés kimutatása, amely tényleges felmérés, megszámlálás vagy becslés alapján tartalmazza a vállalat, intézmény stb. adott időpontban meglevő anyagait, befejezetlen, félkész- és készáruterméket-készleteit és eszközeit, mennyiségben és pénzértékben. A ~-felvétel leltározási utasítás szerint, általában negyedévenként, félévenként, illetve az év végén

történik, ~-felvételi jegyekkel. A leltározás a mérleg készítésének alapja, hitelességéért a főkönyvelő személyében felelős. A vállalatok felelős vezetői és dolgozói erkölcsileg és anyagilag felelősek a gondjaikra bízott társadalmi tulajdonért. A ~-felvételt a ~ értékelése követi, ami azt jelenti, hogy megállapítják a hiányokat, illetve a többleteket is. Mind a hiány, mind a többlet keletkezésének okát ki kell vizsgálni, s ennek alapján intézkedni kell az illetékes személyek felelősségrevonása iránt. Ha nem bűncselekmény révén keletkezett a hiány, a felelős személyt maximálisan egy havi keresetének megfelelő mértékben kártérítésre lehet kötelezni.

Létminimum: a mindenkori történelmi és társadalmi körülmények által meghatározott létfenntartási cikkek — áruk és szolgáltatások — összessége, melyek a dolgozók és családjuk létfenntartásához szükségesek. A ~ különböző az egyes országokban; s a társadalom fejlődésével összetétele, nagysága stb. is változik. A ~ tényleges érték, illetve árkifejezését tükrözik a létfenntartási költségek, — s a dolgozók helyzetének tényleges alakulását tükrözi ezek viszonya a kifizetett bérekhez. (*Lásd még:* reálbér.)

Létszámgazdálkodás: adott munka vagy tevékenység egyszeri, illetve folyamatos elvégzéséhez szükséges munkaerő számának, összetételének meghatározása, tervezése. A gazdasági fejlődés intenzív szakaszában jelentősége fokozatosan nő. A tervszerű ~ népgazdasági és vállalati feladat is, ami azt jelenti, hogy előre hosszabb időszakra is meg kell határozni a munkaerő-szükségletet és ennek szerkezeti, területi elosztását. Ez az alapja a munkába lépő dolgozók képzésének is. A helyes ~-ra ösztönöz az a tény, hogy a vállalatok a ~ révén megtakarított béralap 75%-át — intézményeknél 50%-át — felhasználhatják a legjobban, legeredményesebben dolgo-

zók alapbérének növelésére, jutalmazására.

Likviditás: közgazdasági jelentése kettős: kifejezi — rendszerint százalékban — a vállalat pénzben meglevő vagy könnyen pénzzé tehető (likvid) eszközeinek és rövid lejáratú kötelezettségeinek arányát; valamint az állandó és akadálytalan fizetőképességet.

Lineáris programozás: számítási eljárás, amely a különféle tervek és programok készítésénél lehetővé teszi a lehetséges legjobb, legkedvezőbb (optimális) megoldás kiválasztását és megvalósítását. Lineáris, vagyis elsőfokú kapcsolatban levő mennyiségeket tartalmazó programok esetében alkalmazzák.

M

Magánszektor, „maszek": iparengedéllyel rendelkező magánkisiparosok, magánkiskereskedők, s az egyénileg gazdálkodó parasztok nem tudományos, hanem a köznapi életben használt gyűjtőneve a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet, a szocializmus építése idején. Közös fő jellemzőjük, hogy termelési eszközök tulajdonosai. E történelmi korszakban a ~ fennmaradása a szocialista állam által megengedett — túlnyomó részben szükséges — tevékenység. A ~-t az állam a társadalom fejlődése érdekében tervszerűen befolyásolja (adópolitikával, árpolitikával stb.).

Magántulajdon: *Lásd* tulajdonformák.

Maximált ár: bizonyos áruféleségek árszintjének központilag meghatározott legmagasabb szintje. A ~ gátat szab az árak további emelkedésének. Az új gazdaságirányítási rendszer keretében a ~-ak köre szűkül és — a hatékonyabb ösztönzés érdekében — több mozgó ár alkalmazását tervezik. (*Lásd még:* ár; fix [stabil] ár; megállapodásos ár; minimált ár.)

Mechanizmus: *Lásd* gazdaságirányítási rendszer.

Megállapodásos ár: az eladó és a vevő megállapodá-

sán, alkuján alapul. Két fő alkalmazási területe: a szabadpiac (itt a kereslet és kínálat viszonya szerint — de nem spontánul — alakul, mert a szocialista állam saját készleteinek felhasználásával ellensúlyozza a nagyobb ingadozásokat) és a vállalatok kooperációs kapcsolatai. Az állami vállalatok eddig nem alkalmaztak ~-akat, fix árakkal dolgoztak. Ez alól kivétel a felesleges készletek eddig is ~-on engedélyezett értékesítése volt. Az új gazdaságirányítási rendszer az állami vállalatok kooperációs kapcsolatainak ösztönzése céljából szélesebb körben lehetővé teszi a ~-ak alkalmazását.

Melléküzemág: kiegészíti a fő- és társüzemágakat. Különösen nagy a jelentősége a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Olyan gazdasági egység, amely elsődlegesen nem mezőgazdasági terméket állít elő, hanem a mezőgazdasági termékek ipari feldolgozása, az üzem számára szükséges eszközök, anyagok előállítása, szolgáltatások biztosítása, valamint a tsz-tagok foglalkoztatása révén illeszkedik be az üzem termelési folyamatának egységébe és nélkülözhetetlenül egészíti ki a fő- és társüzemágak tevékenységét. Ide tartoznak mindenekelőtt az ipari jellegű feldolgozó üzemek (tejüzem, zöldség-gyümölcs feldolgozó, takarmánykeverő, szeszfőző, daráló, húsfeldolgozó stb.); a szolgáltató és kiszolgáló részlegek (javítóműhelyek, építőbrigád stb.); a helyi adottságokat kihasználó melléküzemek; végül a háziipari részlegek. ~-akat növekvő mértékben létesítenek a termelőszövetkezetek (pl. a gépesítés hatására), s jelentőségük tovább fokozódik. A termelőszövetkezetek tevékenységi körének kiterjesztése nemcsak a bevételek növelése, a gazdálkodás jövedelmezőségének megjavítása miatt, hanem azért is kívánatos, mert a termelőszövetkezetekben ez új munkahelyet, ezáltal több munkaalkalmat jelent, lehetővé teszi a tsz-tagok egyenletesebb foglalkoztatását is.

Mindemellett a népgazdaságnak is előnyös a termelőszövetkezeti ~-ak további fejlődése (pl. élelmiszeripari kapacitás bővülése kevés beruházással, szállítókapacitás kímélése, helyi adottságok, épületek, berendezések jobb kihasználása stb.). (*Lásd még:* főüzemág.)

MEO: minőséget ellenőrző osztály, közvetlenül a vállalat igazgatójának irányítása alatt. Feladata: a termékek minőségének szabvány szerinti ellenőrzése, és a megfelelő minőségi osztályba sorolása. A végtermék minősítésén túl gyártásközi ellenőrzést is folytat, a gyártás közben jelentkező hibák felfedése, a gyártmányok színvonalának emelése, a selejtképződés megakadályozása, csökkentése érdekében. A ~-szervezet feladata a gyártáshoz beérkező anyagok és alkatrészek ellenőrzése is, a minőségi hibák okainak feltárása, a hibák megelőzését célzó intézkedések kidolgozása.

Mérleg: a gazdálkodó szerv gazdasági tevékenységét, annak eredményeit, fogyatékosságait tükrözi, felöleli a gazdálkodás teljes területét. A számvitel oldaláról: kétoldalú kimutatás. Egyik oldalán a rendelkezésre álló eszközök (aktívák), a másik oldalán a források (passzívák) szerepelnek. A ~ két oldala a nyereséget, illetve a veszteséget is beszámítva minden esetben egyenlőséget mutat. A ~-készítés meghatározott időszakonként (fél év, év) kötelező. A vállalatok a tervidőszak kezdésekor nyitó ~-et, év közben negyedéves ~-et, az év végén pedig éves, záró ~-et készítenek. A ~ népgazdasági jelentése: a gazdasági erőforrások és ezek felhasználása, az összes ráfordítások, kibocsátások és egyéb fontos összefüggések mérlegszerű szembeállítása. Ilyenek pl. az anyag~, a munkaerő~, a fizetési~-ek stb. A ~ a népgazdasági tervezés része. (*Lásd még:* leltár; mérlegbeszámoló; mérlegmódszer.)

Mérlegbeszámoló: a mérlegből és az eredménykimu-

tatásból álló közgazdasági elemzés. A mérlegbeszámoló a számvitel adatai alapján készül, a vállalat gazdálkodását elemzi. Tartozéka: a mérleg és az eredménykimutatás mellékletei, s az ún. szöveges jelentés. (*Lásd még:* mérleg.)

Mérleghiány (eszközhiány) a termelőszövetkezetben: a zárszámadási mérleg baloldalán — az aktívák oldalán — keletkezett hiány. Oka általában az, hogy a termelőszövetkezet a termeléshez felhasznált eszközökkel nem gazdálkodik takarékosan, így azok értéke meghaladja a bevételeket, vagy az előállított termékek, termények árbevétele más okból (üzemi károk, állatbetegség stb.) nem fedezi az előállítási költségeket.

Mérlegmódszer: számszerű összehasonlítás egyfelől a források és a felhasználás, illetve a lehetőségek és a szükségletek között. Ha a mérleg két oldala számszerűen megegyezik, akkor mérlegegyensúly áll fenn. A ~ nemcsak utólagos helyzetfelmérést jelent, alapvető módszerként alkalmazzák a népgazdaság tervezésében, irányításában. ~ segítségével oszthatók el és hasznosíthatók a legjobban a népgazdaság rendelkezésére álló anyagi javak, erőforrások.

Mezei leltár: a következő évi termés érdekében a lezárt gazdasági évben elvégzett munkák (szántás, vetés, trágyázás stb.) értékének (árának, önköltségének) számbavétele. Része az évvégi leltározási munkának.

Mezőgazdaság: az anyagi termelés egyik fő ága, amely élelmezési célokra vagy ipari felhasználásra állít elő növényi és állati termékeket. Jellegzetessége, hogy termelése — az általános gazdasági törvényeken kívül — nagymértékben függ a természettől: a talaj, a domborzat, az éghajlati adottságoktól, a növények és állatok fejlődésének biológiai törvényeitől; a termelési és munkafolyamatok időbelileg elkülönülnek egymástól; a termelésre alkalmas földterület — a ~ legfőbb termelési eszköze — korlátozott mértékben

áll az emberiség rendelkezésére. A ~ két fő ága: a növénytermesztés és az állattenyésztés. Jelenleg a ~-i termelés adja nemzeti jövedelmünk 20 — a társadalmi ráfordításokat figyelembe vevő árképzési módszerek szerint 30%-át. A népgazdaság összes kivitelében a ~-i és élelmiszeripari export mintegy 21%-ot képvisel. A fejlett tőkésországokba irányuló kivitel mintegy fele a ~-i jellegű áru. Hazánkban a ~-i földterület 16,5%-ával az állami gazdaságok, 77,1%-ával a termelőszövetkezetek, 3,4%-ával a kisegítő és 3%-ával az egyéni gazdaságok rendelkeznek. Az állami szektor adta a ~ összes termelési értékének 28,2, a szövetkezeti szektor 68,4, az egyéni és egyéb gazdaságok 3,4%-át. ~-unkban 216 állami gazdaság átlagosan 8500, 3413 termelőszövetkezet pedig átlagosan 2400 kat. holdon gazdálkodik. A szocialista szektorhoz tartozik még további 254 termelőszövetkezeti csoport, több szakcsoport és szakszövetkezet, valamint 75 termelőszövetkezetek közötti társulás. Az összes keresők 32,1%-a dolgozik a mezőgazdaságban (1964. évi adatok.) (*Lásd még:* állattenyésztés, növénytermesztés.)

Mezőgazdaság szocialista átszervezése: a mezőgazdaság termelési viszonyainak szocialista átalakítása a munkásosztály segítségével és vezetésével az egyénileg gazdálkodó parasztok önkéntes szövetkezése útján. Hazánkban 1948 őszén alakultak meg az első termelőszövetkezetek, az első gépállomások és állami gazdaságok. 1949 végén már 1290 termelőszövetkezet gazdálkodott, mintegy 300 000 kat. hold földterületen. A ~ két ízben is törést szenvedett hazánkban. 1953-ban a termelőszövetkezetek 14—15 %-a, 1956—1957-ben pedig 60%-a feloszlott. 1959 elején — amikor a mezőgazdaság szocialista átszervezésének tömeges méretei ismét kibontakoztak — már 2755 termelőszövetkezet működött, s az ország szántóterületének 13%-án gaz-

dálkodott. A szocialista átalakítás 1961 elején fejeződött be, ekkor a termelőszövetkezeti szektor szántóterülete az ország szántóterületének 75%-át, a szocialista szektor pedig 96%-át tette ki. 1961-ben hazánkban 4204 termelőszövetkezet összesen 9 059 000 kat. hold földterületen gazdálkodott. A termelőszövetkezeti családok száma az 1958. évi 116 000-ről 994 000-re növekedett. Mezőgazdaságunk viszonylag gyors ütemű szocialista átalakulását s azt, hogy az átszervezés időszakában nem csökkent, hanem nőtt a mezőgazdasági termelés (1959—1961 átlagában az előző három év átlagához képest 8,5 %-kal), több kedvező feltétel együttesen segítette elő. Az alapvető feltétel a Magyar Szocialista Munkáspárt helyes politikája volt, amely megnyerte a parasztság bizalmát, s így támogatását is. Ennek részét képezte a lenini szövetkezeti elv helyes alkalmazása — az önkéntesség megtartása és az állami támogatás rendszere —, amely az átszervezésnél következetesen érvényesült. Segítette a mezőgazdaság szocialista átszervezését népgazdaságunk egészséges fejlődése, a szocialista világrendszer növekvő ereje és példája, a kedvező nemzetközi helyzet, végül az átszervezéssel együttjáró, illetve azt követő szociális és egyéb intézkedések (nyugdíj, öregségi díj, betegségi és baleseti biztosítás, földjáradék-fizetési kötelezettség, szövetkezeti demokrácia érvényesülésének biztosítása stb.).

Minimált ár: a maximált ár ellentéte. Bizonyos áruféleségek legkisebb árszintjének központi meghatározása. A szocialista **állam főleg** a mezőgazdasági felvásárlási áraknál alkalmazza. Célja: a termelők termelési biztonságának növelése, ösztönzés a terméseredmények növelésére. A ∼-at akkor is kifizetik, ha egyébként azt a kínálat alakulása nem indokolná. A ∼ a termelőt több termelésre, a betakarítási munkák időbeni elvégzésére, piacra termelésre ösztönzi.

Minisztérium (gazdasági-ak): államigazgatási szervek, amelyek a miniszter vezetésével ágazatuk gazdaságpolitikai irányítását végzik. Gyakorolják mindazokat a hatósági jogköröket, amelyek a vállalatok alapításával és megszüntetésével, a vállalatok működési körének és profiljának megállapításával, a vezetők kinevezésével és felmentésével, valamint az állami rendeletek előkészítésével és végrehajtásával kapcsolatosak. Az új gazdasági irányítási rendszerben a vállalatok gazdasági tevékenységét két szempontból irányítják és ellenőrzik: a központi fontosságú műszaki fejlesztési célok megvalósítását, a korszerű eljárások bevezetését, az éves záró mérlegek felülvizsgálását és ellenőrzését. Részt vesznek a népgazdasági terv ágazatukra vonatkozó részének kidolgozásában. Irányító tevékenységük egyre inkább a népgazdasági terv komplett megvalósítását kell hogy szolgálja, fokozatosan szűkítve, majd megszüntetve a vállalatok számára történő „tervlebontást" és a gazdaságirányítás „tervutasításos" formáját. Irányító tevékenységük nemcsak a minisztériumi vállalatokra terjed ki, hanem felügyeletet gyakorolnak az ágazatuk körébe tartozó szövetkezetek, s tanácsi vállalatok és társadalmi szervek gazdálkodása felett is. A gazdasági minisztériumok egy része egy-egy ágazat irányításáért felelős (Belkereskedelmi Minisztérium, Élelmezésügyi Minisztérium, Építésügyi Minisztérium, Földművelésügyi Minisztérium, Kohó- és Gépipari Minisztérium, Könnyűipari Minisztérium, Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium, Külkereskedelmi Minisztérium, Nehézipari Minisztérium), más részük — az úgynevezett funkcionális minisztériumok — az összes ágazatokra kiterjedően látják el feladatukat (Pénzügyminisztérium, Munkaügyi Minisztérium, Országos Tervhivatal). Vannak még minisztériumi jogkörrel rendelkező országos irányítószervek,

részben közvetlenül a Minisztertanács alá rendelve (például a Központi Statisztikai Hivatal), vagy egyes miniszterek személyes felügyelete alatt (például az Országos Idegenforgalmi Hivatal).

Minőség: közgazdasági, műszaki értelemben a ~ a gyártmányok lényeges tulajdonságainak összessége, amelyek alapján megfelelnek rendeltetésüknek, alkalmasak a velük szemben támasztott követelmények kielégítésére. A ~ színvonala különböző használati jellemzőkön, műszaki paramétereken mérhető le. Fontos használati jellemző pl. a pontosság, a megbízhatóság, a használhatóság, az előírt élettartam, a külső megjelenési forma, a tetszetősség stb. Létezik elméleti (tervezett) és megvalósult minőség. A szabványnak megfelelő terméket tekintjük I. osztályú minőségűnek.

Minőségellenőrzés: ***Lásd*** MEO.

Minősítés: minősítő okirat. A ~ alapja a műbizonylat, amit az anyagokról, alkatrészekről, különféle félkész és kész termékekről állítanak ki. A ~-t a minőséget ellenőrző osztály végzi. A ~ a gyártás és az áruértékesítés elengedhetetlen feltétele. Az exporttermékeket a MERT (Minőséget Ellenőrző Rt.) minősíti, míg a belkereskedelem minősítő szerve a KERMI (Kereskedelmi Minőségellenőrző Intézet). (*Lásd még:* MEO.)

Monopolhelyzet: kiváltságos állapot, amely szocialista gazdálkodásban is létezik, de jelentése, tartalma alapvetően más, mint a kapitalizmus körülményei között. Hazánkban a nagyvállalatok kialakításával, a termelés szakosításával, specializációjával a profilírozással és a profilgazdák kijelölésével egyes vállalatok ~-be kerültek. A ~ a szocialista vállalat esetében is magában hordja az elkényelmesedés, a fejlesztési feladatok elhanyagolásának, a minőségrontásnak, a vevő kiszolgáltatottságának a veszélyét, ezért az új gazdaságirányítási rendszer több olyan intézkedés megvalósí-

tását tervezi, amely a negatív hatások megszüntetésére ösztönöz, és hatékony módszerek alkalmazásával az eddiginél jobban érdekeltté teszi a vállalatokat a termelés kívánt mértékű, összetételű és minőségű folyamatos fejlesztésében, kihasználva a ~-ből fakadó előnyöket.

Munka: céltudatos emberi tevékenység, amely a természet tárgyait, s ezen keresztül a természeti környezetet átalakítja, s emberi szükséglet kielégítésére alkalmas termékeket állít elő. Minden társadalom létezésének alapja. A ~-folyamat a ~-n kívül magában foglalja a ~ tárgyát és a ~ eszközét is. A ~ jellege, fejlettségi foka, az emberek között kialakult ~-kapcsolatok milyensége, a ~ anyagi díjazása stb. a mindenkori termelési módtól függnek. A ~ felosztása többféle lehet:

a) szellemi és fizikai ~ (a szellemi ~ az emberi gondolkodás fokozottabb igénybevételét jelenti, a fizikai ~-nál a termék előállításában elsősorban a testi erőkifejtésnek, ügyességnek van döntő szerepe);

b) egyszerű és bonyolult ~ (az egyszerű ~-nál nincs semmi különleges szakképzettségre szükség, a bonyolult ~ különleges szakképzettséget kíván. A bonyolult ~ sokszorozott egyszerű ~-nak tekinthető);

c) produktív és improduktív ~;

d) eleven és holt ~ (eleven ~ a munkás folyó tevékenysége, holt ~ az a tevékenység, amelyet már korábban fejtettek ki, s testet öltött a termelési eszközökben);

e) konkrét és absztrakt ~ (árutermelés viszonyai között az árutermelő ~ kettős jellegű, a konkrét ~ eredménye az áru használati értéke, az absztrakt ~ eredménye pedig az áru értéke);

f) magán ~ és társadalmi ~ (antagonisztikus osztálytársadalmakban az árutermelő magán ~-ja csak közvetve, a piacon

nyer társadalmi elismerést, csak a piacon keresztül válik társadalmi ~vá. Közöttük emiatt ellentmondás van — amely ellentmondás megoldódása csak a tervszerű szocialista gazdaságban lehetséges). (*Lásd még:* érték; improduktív munka; munkaeszköz; munkatárgy; produktív munka; termelési mód.)

Munkabér: a szocializmusban — szemben a kapitalizmussal — nem a munkaerő ára, mivel a munkaerő nem áru. Nagyságát az szabja meg, hogy a nemzeti jövedelem fogyasztási alapjából mennyi jut a bérből és fizetésből élők személyes fogyasztására. A ~ a munkásoknak, alkalmazottaknak munkájuk mennyisége és minősége szerint fizetett összeg a nemzeti jövedelem egyéni fogyasztási alapjából. A ~-t pénz formájában — a termelőszövetkezetekben részben természetben — fizetik ki. A szocialista állam ~-alapot hoz létre, amely az a pénzösszeg, amelyet az állam egy bizonyos időszakban (év, negyedév) az egész népgazdaságban, a munka szerinti elosztásra tervszerűen megállapít. A vállalati béralap nagysága a terv szerint kifizetésre kerülő bérek összegétől függ. A ~-alapot a munkaügyi terv tartalmazza. Az új gazdaságirányítási rendszerben az átlagbér és a béralapellenőrzés szerepe és jelentősége csökken, a vállalatok fő gazdasági mutatója a jövedelmezőség, a nyereség lesz, amely jobban ösztönöz a termelés fejlesztésére.

~-politikánk alapvető elvei: egyenlő munkáért egyenlő bért; a szaktudást igénylő munka és a nehéz fizikai munka végzéséért magasabb bér. A szocialista ~ formái: az időbér (egyszerű és prémiumos időbér); a teljesítménybér (egyenes teljesítménybér, vagy darabbér, prémiumos teljesítménybér). (*Lásd még:* átlagbér; bér.)

Munkabéralap: *Lásd:* munkabér.

Munkaegység: a termelőszövetkezetben végzett kü-

lönféle munkák mértékegysége és a teljesített munka értékelésének egysége. A tsz-tagok között felosztandó közös jövedelemből való részesedés alapja. Kifejezi a közös gazdaságban végzett munka mennyiségét és minőségét, méri a közös jövedelemből való részesedés nagyságát. A ~ alapján történő munkamérést és jövedelem-részesedést ~-rendszernek nevezzük. A ~-rendszer a munkák osztálybasorolására és a teljesítmény előírásaira épül fel. Termelőszövetkezeteinkben a végzett munkák mérésére és a jövedelem elosztására ma már különböző kiegészítésekkel és módosításokkal (premizálás, százalékos részesedés, eredményességi ~ stb.) alkalmazzák a ~-et, azzal a céllal, hogy a munka eredményében (hozamokban) is közvetlenül érdekeltté tegyék a tsz-tagokat. A ~ értékét megkapjuk, ha a kioszthatő jövedelem pénzértékét elosztjuk az összes teljesített ~-ek számával. *(Lásd még:* pénzbeli munkadíjazás.)

Munkaegység-higítás: egyrészt el nem végzett munkák elszámolása, másrészt rosszul vagy feleslegesen végzett munkák után történő munkaegység-jóváírás, továbbá az előírtnál és megengedettnél több munkaegység jóváírása bizonyos munkák elvégzéséért. A ~ feleslegesen növeli a munkaegységek számát, ezáltal csökkenti a munkaegység értékét, s így egyesek az indokoltnál nagyobb, mások igazságtalanul kisebb jövedelem-részesedéshez jutnak. Torzítja a jövedelmi arányokat, egyenetlenségre, viszályokra vezet, rontja a munkafegyelmet, károsan hat a rendszeres munkavégzésre.

Munkaerő, munkaképesség: az ember szellemi és fizikai képességeinek együttese, amelyet a munkavégzés során mozgásba hoz; ez jelenti a ~ használatát. A ~ minden társadalomban a termelőerő legfőbb tényezője. Antagonisztikus osztálytársadalomban az elnyomott osztályok munkaerejét kizsákmányolják, ka-

pitalista gazdaságban ez a ~ áruvá válása útján megy végbe. Szocialista gazdaságban a termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján megszűnik a ~ árujellege és kizsákmányolása.

Munkaerőgazdálkodás: a népgazdaság rendelkezésére álló munkaerő, a társadalmi termelés, az ügyintézés és az improduktív területek munkaerő-szükségletének tervszerű összehangolása. Az összhangot a munkaügyi tervek alapján teremtik meg a munkaerő tervszerű képzése és továbbképzése, kiközvetítése, átirányítása, munkakönyvek kiállítása és kezelése, munkaerő-toborzás és megfelelő bérpolitikai intézkedések révén. (*Lásd még:* létszámgazdálkodás; munkaerőmérleg; munkaerő-tartalék.)

Munkaerőmérleg: a munkaerőforrásokat, elosztásukat és felhasználásukat jellemző mutatószámok rendszere. A szocialista népgazdaságban beszámolási és tervmérlegeket készítenek. Ezekben veszik számba az összes munkaerőforrást, az ország munkaképes korban levő lakosságát. Az egyes ágazatok, körzetek és munkahelyek közötti elosztás a ~-ek alapján történik, figyelemmel a fejlődés tervezett ütemére, a munkatermelékenység növekedésére. A népgazdaság ~-e tartalmazza a munkaerő elosztását a termelő szféra és a nem termelő szféra között, a termelő szektorok, a falu és a város, valamint az egyes népgazdasági ágak között. A ~ a szakmunkásképzés és a szakemberképzés tervezésének is alapja.

Munkaerő-tartalék: a munkaerő-szükséglet növekedésének fedezete, a munkaképes korú lakosság kellően nem, vagy egyáltalán nem foglalkoztatott része (pl. a háztartásban dolgozó nők, a munkaképes korú, de még továbbtanuló fiatalok stb.). Szocialista társadalomban a munkaerő-gazdálkodás fontos feladata a ~ tervszerű feltárása, a szükségleteknek megfelelő kiképzése, munkába állításának megszervezése. Népgazdaságunk egyre kevésbé

számíthat új munkaerők nagyszámú munkábavonására, mert ~-aink a fejlődés eredményeként kimerülőben vannak. (*Lásd még:* munkaerő-gazdálkodás, munkaerőmérleg.)

Munkaerő-vándorlás: munkaerő-áramlás saját elhatározásból a vállalatok, munkahelyek között — ismétlődő jelleggel (fluktuáció), valamint a népgazdasági ágak között (migráció). Zavarja a tervszerű munkát és munkaerő-gazdálkodást. A ~-t gyakran a helyi problémák megoldatlansága (pl. rossz munkakörülmények, kisebb kereseti lehetőségek, a rossz munkaszervezés stb. miatt), másrészt fegyelmezetlenség okozza. Vezetők és beosztottak közös érdeke a ~ megszüntetése, s ehhez a kormányzat a Munkatörvénykönyv 1965. I. 1-én hatályba lépett módosításával jelentős segítséget nyújtott.

Munkaeszköz: a termelési eszközöknek az a része, amelyet a termelő önmaga és a munkatárgy közé iktat, hogy fizikai, kémiai tulajdonságait felhasználva átalakítsa azt. Ide tartoznak a gépek, szerszámok, közlekedési eszközök, tartályok, vezetékek, föld stb. Tágabb értelemben vett ~-ökhöz tartoznak az üzemi épületek, utak, csatornák, energiavezetékek, s a termelés helye. A társadalmi termelés folyamatában és fejlődésében a legfontosabb szerepe a mechanikai ~-öknek van.

Munkaidő: a munkaviszonyban álló dolgozó munkahelyén munkával töltött ideje, amit napi, heti, havi, évi keretben állapítanak meg. A ~ napi 8 óra, de a Minisztertanács az egészségre ártalmas munkát végző dolgozók részére rövidebb ~-t is megállapíthat. Ennek alapján hazánkban már több üzemben, munkahelyen napi 6, illetve 7 órás ~-t állapítottak meg. A ~ kezdetét és végét, a műszakok beosztását a vállalati munkarend állapítja meg. A ~ lehet: egyenlőtlen, osztott és osztatlan. A ~-t a mezőgazdaságban dologidőnek nevezik. A dolgozó munka-

idejét meghaladó mértékben végzett munkája a túlmunka (túlóra). A termelékenység fokozásának jelentős tartaléka a ~ eddiginél jobb kihasználása.

Munkaidőalap: azt fejezi ki, hogy adott létszámnál — 8, 7, illetve 6 órás munkanapot számolva — menynyi munkaórával rendelkezik a vállalat. Megmutatja, hogy elegendő számú dolgozó áll-e rendelkezésre a napi, dekád, havi stb. tervekben rögzített feladatokhoz, illetve megoldhatók-e azok a termelékenység növelésével vagy újabb munkaerő felvétele szükséges. A munkaóra-szükséglet kiszámítása munkafajtánként történik.

Munkaigényesség: a termék elkészítéséhez szükséges eleven munka mennyisége összehasonlítva a termékhez felhasználandó anyag (holt munka) mennyiségével. Ha a termék előállításához szükséges eleven munka mennyisége meghaladja a holt munka mennyiségét, akkor a termék munkaigényes, míg ellenkező esetben anyagigényes. (Munkaigényes pl. a precíziós műszer, anyagigényes pl. a kazángyártás.)

Munkaintenzitás: az időegység alatt kifejtett munkamennyiség, a munkavégzés feszítettségét tükrözi. Egy átlagosnál nagyobb munkaintenzitással ledolgozott óra több normál munkaórának felel meg. Ha nő a ~, a termelésben előállított munkadarabok száma nő, de ezt a munkás a társadalmi átlagnál nagyobb munkaerő-kifejtéssel éri el, így a termékegységre fordított összes eleven- és holtmunka-ráfordítás nem változik. Ebben különbözik a ~ a munka termelékenységétől. A gyakorlatban nehéz különválasztani a termelés növekedésében azt a termékrészt, amely a ~ növekedéséből származik attól a termékrésztől, amelynek forrása a termelékenység növekedése, hiszen a technika fejlődése a termelékenység növekedése mellett növelheti a ~-t is. Szocialista gazdaságban a termelés tervszerű megszervezése az

átlagos ~ alapján történik. (*Lásd még:* munkaerő.)

Munkaképes korú lakosság: hazánk tervezési és statisztikai gyakorlatában a 14 évet már betöltött és a férfiaknál a 60, a nőknél az 55. életévüket még el nem ért korosztályok gyűjtőneve. A ~ nem azonos az aktív keresőkkel, mert a ~ egy része nem vesz részt a termelésben (pl. háztartásbeli nők), — s az aktív keresők között vannak olyanok is, akik nem tartoznak a ~ körébe, fiatalabbak annál, vagy már a munkaképes kornál idősebbek. Ezeket nem munkaképes korú keresőknek nevezzük.

Munkaközvetítés: munkaerő-szerzés, munkahelyszerzés, munkaerő-biztosítása betöltetlen munkahelyekre, illetve munkaalkalmak szerzésére, munkavállalók munkához juttatására irányuló tevékenység. Hazánkban ezt a feladatot a megyei, városi, kerületi tanácsok munkaügyi osztályainak alárendelt munkaerő-irányító irodák látják el, melyek tervszerűen közvetítik ki a munkahelyek által igényelt új munkaerőket.

Munkamegosztás: az anyagi javak termelési és elosztási folyamatában a termelőerők fejlődésének eredményeként a tevékenységek, az egyes munkafolyamatok, részmunkák szétválása, elkülönülése, specializálódása. ~ alakult ki a népgazdasági ágak között, a népgazdasági ágakon belül, a vállalatok, gyárak, gazdaságok, üzemek között, a vállalatokon, gyárakon és gazdaságokon belül. Szocialista társadalomban a ~, a specializáció és a munkakooperáció a termelési eszközök társadalmi tulajdonán alapul és alkotó része a társadalmi munka szervezésének.

Korunkban nemzetközi méretű a ~. Különösen fontos számunkra a szocialista országok közötti ~, amelynek jelentősége abban áll, hogy az egyes országok olyan javak termelésére specializálják magukat, amelyek termeléséhez legkedvezőbbek a feltételeik, termelőerőik gyorsabban fejleszthetők, s a termelésben köl-

csönösen munka-megtakarításra tehetnek szert. (*Lásd még:* Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST); nemzetközi munkamegosztás.)

Munkanorma: a szocialista iparvállalatoknál a vezetés, a szervezés és a tervezés nélkülözhetetlen eszköze, a teljesítménybérezés eredményes szervezésének alapvető feltétele. A ~ rögzíti azt a követelmény-színvonalat, a munkának azt a mértékét, amelynek teljesítését minden munkástól elvárják, s amelynek teljesítésére ösztönzünk. A ~ az az időmennyiség, amely adott munka előírt minőségű elvégzéséhez szükséges, illetve az a termékmennyiség, amely adott időegység alatt előállítható. A normában kifejezésre kell jutnia az állandó fejlődésnek. Főbb normatípusok: 1. a műszakilag megalapozott norma, amely a legfejlettebb normatípus, mert műszaki-gazdasági elemzés alapján, elemző időméréssel állapítják meg; 2. a tapasztalati statisztikai norma, amit többnyire egy korábbi időszak statisztikai adatai alapján állapítanak meg (a magyar iparban a ~ jelentős hányada még ilyen módszerrel készül); 3. a becsült norma, ami a legkezdetlegesebb normakészítési módszer, mert pontossága alapvetően a normát megállapító szakember felkészültségétől, ítélőképességétől függ. A ~ a közlés formáját tekintve lehet időnorma (ami a termékegységen elvégzendő műveleti időt fejezi ki), vagy teljesítménynorma (amely az időegység alatt megmunkálandó termékmennyiséget mutatja). A termelés fejlesztésének, a termelékenység emelésének egyik fontos feltétele a normák karbantartása, hozzáigazítása a termelés műszaki, szervezési feltételeihez, s a begyakorlottság következtében beálló változásokhoz. (*Lásd még:* normarendezés.)

Munkaperiódus: az a meghatározott számú, egymással összefüggő munkaóra vagy munkanap, amely alatt a munkadarab ténylegesen

munkában van, egészen elkészültéig. A ~ a termelési időnek az a része, amely alatt a munkatárgyra emberi munkát fordítanak, tehát a munkafolyamat megszakításai nem tartoznak a ~-ba. A ~ időtartama elsősorban az adott termelési ág jellegétől, a technikai színvonaltól, a munka szervezettségétől függ. Tökéletesebb termelési módszerek alkalmazásával a ~ csökken. A ~ a termelési idő fő része.

Munka szerinti elosztás elve: a fogyasztási javak elosztását meghatározó elv a szocialista gazdaságban; az anyagi érdekeltség elvének legáltalánosabb és legjellegzetesebb alkalmazási formája. Tükrözi a társadalom fejlettségének azt az állapotát, hogy az embereket szükséges ösztönözni a munkában való részvételre; hogy a munka még elsősorban a létfenntartás eszköze, s nem vált az ellenszolgáltatástól függetlenül végzett, elsőrendű életszükségletté; valamint azt, hogy a termelőerők fejlettségi állapota még nem teszi lehetővé a szükségletek szerinti elosztást. A ~ azt fejezi ki, hogy a termelt javak elosztása a társadalmi termelésben végzett munka mennyiségével és minőségével arányosan történik, összekapcsolja az anyagi érdekeltségen keresztül az egyéni és a társadalmi érdekeket. Megvalósulási formája az állami vállalatokban a munkabér, a termelőszövetkezetekben a munkaegység, illetve ezek továbbfejlesztett változatai. (*Lásd még:* bér; munkabér; munkaegység.)

Munkaszerződés: megállapodás a vállalat és a munkát vállaló dolgozó között. A munkaviszony általában szóbeli vagy írásbeli megállapodással jön létre. A ~ ezt rögzíti. Tartalma: a dolgozó kötelezi magát, hogy a vállalat igazgatójának utasítása szerinti munkát a munkakörének megfelelően rendszeresen végzi, a vállalat pedig kötelezettséget vállal, hogy az ezért járó munkabért megfizeti és a dolgozót a munkaviszonyból

következő egyéb szolgáltatásokban részesíti.

Munkaszervezés: a munkatermelékenység növelésének, a hatékony munkavégzésnek fontos előfeltétele, a termelés fejlődésével, technikai felszereltségének fokozódásával állandóan nő a szerepe, jelentősége. A ~ célja: munkaidő-megtakarítás, a munka megkönnyítése, a munka feltételeinek megjavítása, a munka hatékonyságának növelése. A ~ tárgykörébe tartoznak a legközvetlenebbül: a munka jellegzetes formái, ezek felbontása és az egyes részegységek legcélszerűbb összehangolása, a csoportmunka, a többgépes munka megszervezése. A ~-t tudományos alapon tervezik és végzik, s a gyakorlati tennivalókat munkarendbe rögzítik. A ~ állandó és folyamatos feladat, tudományos fejlesztésével iparági szervezési intézetek foglalkoznak.

Munkatárgy: a termelési eszközöknek az a része, amelyre a munka irányul, amit a munkaeszközökkel a termelés folyamatában az ember megmunkál. A munka tárgya lehet természeti tárgy (az ember úgyszólván készen kapja a természettől, pl. víz, hal stb.), de zöme olyan, amelyet az ember munkája már előzetesen átalakított. Elkészültségi foka szerint lehet nyersanyag, befejezetlen, félkész- és késztermék. Termelésben betöltött szerepe szerint lehet alapanyag, segédanyag, fűtőanyag.

Munkatermelékenység: *Lásd* termelékenység.

Munkaverseny: szocialista munkamozgalom a dolgozók egyéni vagy bizonyos csoportjainak vetélkedése a termelőmunka fejlesztése, eredményeinek növelése érdekében. A munkaverseny fő formái: az egyéni vagy csoportos verseny, a munkabrigád, illetve a szocialista brigád, műhely, üzem, illetve vállalat címért és megtartásáért folyó vetélkedés a munkaverseny legfejlettebb formája. 1959-ben a Szovjetunió kommunista brigádjainak példájára a dolgozók alulról jövő kezde-

ményezésére bontakozott ki hazánkban a szocialista brigádmozgalom. 1965-ben már több mint 40 000 brigád 370 000 taggal versenyzett a szocialista brigád címért. 20 000—25 000 brigád már elnyerte a címet, közülük sok már kétszer vagy többször. A mezőgazdaságban is mind nagyobb tért hódít a szocialista munkaverseny. Itt mintegy 31 000 brigád versenyez a szocialista brigád címért, 12 000 pedig már elnyerte. A nagyobb termelőegységek kollektíváinak összesített versenyeredményeit államunk az élüzem cím, a Minisztertanács és a SZOT Vörös Vándorzászlajának adományozásával, valamint az ezzel járó pénzjutalommal ismeri el. A munkaversenyben kiemelkedően tevékenykedő kiváló dolgozókat, újítókat, feltalálókat külön erkölcsi elismerésben is (pl. a szakma kiváló dolgozója, kormánykitüntetésben stb.) részesíti az állam.

Mutató, mutatószám: a gazdasági tervezésben, az utasításokat, a feladatokat és a tervek végrehajtásának feltételeit természetes mértékegységben (kg, tonna) vagy értékben (forint) kifejező szám. Legismertebbek ezek közül a teljes termelési, a termelékenységi, az önköltségi, a jövedelmezőségi ~-k. Az utóbbi években — a gazdaságirányítási reform szellemének megfelelően — a vállalatok önállóságának növelése érdekében a ~-k számát fokozatosan csökkentették, s az új gazdaságirányítási rendszerben számuk még tovább csökken.

Műszak: a napnak az a szakasza, amelyben egy csoportba tartozó munkások dolgoznak az üzemben. Van reggeli, nappali, esti, éjjeli ~. A munkás- és alkalmazott kategóriába tartozóknál általában nyolc órásak a ~-ok. Az egészségre ártalmas és nehéz fizikai munkát igénylő munkahelyeken 7, illetve 6 órás ~-ok is vannak. Ismerünk egy-, két- és három ~-os üzemeket, sőt, a folyamatos üzemű 6 órás ~-okkal működő üzemekben négy ~-os napi

munkabeosztást is. (*Lásd még:* munkaidő.)

Műszaki fejlesztés: olyan műszaki-gazdasági tevékenység, amely a munka eszközeiben, tárgyában, termékeiben és a technológiában végbemenő változtatásokat előidézi. A ~ tehát meghatározott körű társadalmi-gazdasági tevékenységsorozat, amelynek végső eredménye a műszaki fejlődés anyagiasuló tartalma. A ~ körébe tartozik a hatékonyabb technika, gyártási eljárások termelésbe történő bevezetése, a géppark fejlesztése (új gépek beszerzése, munkábaállítása, a meglevők tökéletesítése), a technológia fejlesztése, a gyártás- és gyártmányfejlesztés. A ~ az utóbbi években világszerte előretört, ami jelzi a tudományos-technikai forradalom általános kibontakozását. Hazánkban a ~-t jelentősen meggyorsítja a szocialista országok testvéri, baráti együttműködése. A ~ országos irányítására alakult meg hazánkban az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság. (*Lásd még:* műszaki fejlesztési alap.)

Műszaki fejlesztési alap: a műszaki fejlesztési tevékenység eszközforrása. Hazánkban 1959 óta áll a vállalatok rendelkezésére. Lényege, hogy minden vállalat termékei termelői árának 0,3—8,5%-át erre az alapra fizeti be. A ~ két részből — minisztériumi és vállalati ~-ból — áll. A minisztériumok az iparági távlati kutatásokat és fejlesztést, a vállalatok pedig a saját kutatásokat és a saját gyártásfejlesztésüket finanszírozzák ebből az alapból. (*Lásd még:* műszaki fejlesztés.)

Műszaki szervezési intézkedések terve (műszintterv): a vállalatnak az adott évben végzendő munkája szempontjából a műszaki fejlesztési terv legfontosabb része a ~. A ~-ben irányozzák elő az iparvállalatok mindazokat az intézkedéseket, teendőket, amelyek alkalmasak a vállalatra kiszabott tervfeladatok megoldására és tájékoztatást adnak arról, hogy a vállalat milyen módon, milyen eljárásokat al-

kalmaz a korábbi időszakban elért színvonalat meghaladó feladatok megoldására.

Művelési ág: a földterület hasznosításának miként jét fejezi ki. Hazánkban a termőterület ~-anként való megoszlása a következő: szántó 60,8, kert 3,5, szőlő 2,7, rét 5,3, legelő 10,9, erdő 16,5, nádas 0,3% (1963. évi adatok).

N

Nagykereskedelem: a kereskedelem egyik válfaja, a termelők (gyárak, mezőgazdasági üzemek stb.) áruit felvásárolja, raktáraiban osztályozza, s rendszerint nagy tételekben továbbadja a kiskereskedelemnek. Szocialista gazdaságban a ~ területi elhelyezését, forgalmát stb. tervszerűen határozzák meg. A ~ fontos feladatot tölt be a megfelelő választékú és minőségű termékeknek a kiskereskedelemhez történő eljuttatásában és elosztásában is. Foglalkozik a különféle, továbbfeldolgozásra, illetve felhasználásra kerülő ipari termékek készletezésével és elosztásával is. Tevékenysége alapján a ~ három csoportba sorolható: elosztó ~ (a Belkereskedelmi Minisztérium és a SZÖVOSZ irányítja); felvásárló ~ (nagyrészt a SZÖVOSZ és az Élelmezésügyi Minisztérium irányítja); készletező ~ (a termelő tárcák irányítják).

Nagykereskedelmi árrés: *Lásd* kereskedelmi árrés.

Nagyüzemi felár: ártöbblet, amit bizonyos mennyiségű — egy tételben átadott — árutermék után az érvényben levő árakon felül, cikkenként változó mértékben és arányban kapnak a termelőszövetkezetek. Jelentősége csökkenő irányú, mivel a ~-at számos terméknél az alapárba építették be (termelőszövetkezeti ár = alapár + nagyüzemi felár).

Nagyvállalat: több kisebb, régebben önálló, azonos vagy hasonló profillal rendelkező vállalatból, üzemből összevont gazdálkodó egység, amely vállalati központtal, valamint telephelyekkel rendelkezik. A ~ élén vezér-

igazgató áll, közvetlen felügyeletét a minisztérium látja el. Előnye, hogy a termelés koncentrációja és centralizációja következtében hatékonyabb tervező és szervező munkára képes, illetve alkalmasabb arra, hogy a népgazdaság által megkövetelt feladatokat eredményesen oldja meg. A ∼-i keretek alkalmasabbak a beruházási, a műszaki fejlesztési és üzemszervezési feladatok megoldására is, jobban élhetnek a tudomány adta eredmények alkalmazásával, és jobb lehetőségük van kutatási tevékenység folytatására. A ∼-i forma módot nyújt az anyagi és szellemi erők koncentrálása révén a termelés mennyiségének növelésére, a termelékenység emelésére, a minőség javítására és a gyártási költségek csökkentésére.

Naturális (természetbeni) mutató: olyan szám, amely a tervekben és a statisztikai jelentésekben szereplő tényezőket természetes mértékegységében (tonna, méter, hektoliter, darab stb.) fejez ki.

Nehézipar: a termelési eszközöket — fémet, szenet, olajat, villamos energiát, gépeket, szerszámgépeket, berendezéseket, építőanyagokat stb. — gyártó termelési ágak és vállalatok zömét tömörítő népgazdasági ág, a népgazdaság fejlesztésének döntő ereje. A ∼ fejlesztése elsődleges feltétele a szocializmus anyagi-műszaki bázisa, termelési alapja megteremtésének. A ∼ fejlesztése feltétele a mezőgazdaság, a könnyű- és élelmiszeripar fejlesztésének és az ország védelme erősítésének is. A ∼ fontosabb ágai: a bányászat, az energia-termelés, a gépgyártás, a vegyipar és az építőanyagipar. Magyarországon a ∼ termelési volumene 1964-ben 1949-hez képest 595%-ra emelkedett. (*Lásd még:* A—B csoport; első [I.] és második [II.] osztály; könnyűipar.)

Nemzeti jövedelem: meghatározott időszak (általában egy év) alatt előállított új érték. Az anyagi javakat

termelő produktív népgazdasági ágakban (ipar, mezőgazdaság, részben a kereskedelem és részben a közlekedés) hozzák létre, nagyságát úgy kapjuk meg, ha a társadalmi össztermékből levonjuk az elhasznált termelési eszközök (holt munka) pótlására szánt értékrészt. A ~ növelhető a munkatermelékenység növelésével és új munkásoknak az anyagi termelés területére való beállításával. Elsődleges elosztása során keletkeznek az eredeti jövedelmek, másodlagos elosztása során a származékos jövedelmek. Felhasználása során egy része a társadalom fogyasztási alapját, másik része felhalmozási alapját képezi. Magyarországon a ~ 1949-hez képest 1964-ben 276,8%-ra emelkedett, s 1964-ben 171 milliárd 670 millió forint volt. Ebből az ipar több mint 120, a mezőgazdaság pedig csaknem 37 milliárd forintot állított elő. 128 milliárd forint volt a fogyasztási alap értéke. (*Lásd még:* felhalmozási alap; fogyasztási alap; jövedelem; társadalmi össztermék.)

Nemzeti vagyon: szűkebb értelemben mindazoknak a munkával létrehozott javaknak az összessége, melyekkel egy ország adott időpontban rendelkezik (termelési eszközök, fogyasztási cikkek). Tágabb értelemben a ~ fogalmába beletartoznak a termelési folyamatba bevont természeti kincsek, erőforrások is (pl. a művelésbe bevont föld, ásványlelőhelyek, erdők, vizek stb.). A ~-hoz tartozik a népesség felhalmozott termelési tapasztalata, szakképzettsége, műveltsége is, a tudományok fejlettsége és technikai alkalmazhatóságuk foka. A szűkebb értelemben vett ~ a szocializmusban a következő nagyobb részekre tagolódik: a termelői állóalapok (munkaeszközök, gyárak, épületek, utak, csatornák stb.); nem termelői állóalapok (lakóházak, kórházak, szociális, kulturális épületek, sportpályák stb.): forgóalapok (alapanyagok, segéd- és fűtőanyagok, félkész és kész termékek); ál-

lami tartalékok; a lakosság személyes tulajdonában levő ingóságok és tartós fogyasztási cikkek (bútor, gépkocsi stb.).

Nemzetközi munkamegosztás: különböző országok között kialakult gazdasági kapcsolat, a társadalmi munkamegosztás országhatárokat túllépő formája, amelynek során az egyes országok meghatározott termékekből vagy szolgáltatásokból más országok szükségleteit is kielégítik és fordítva. A ~ túlnyomórészt a külkereskedelem révén realizálódik. A kapitalista ~ anarchikusan, konkurrenciaharcban fejlődik, alakulásában a gazdasági és katonai erőszak jelentős szerepet tölt be. A szocialista ~ a második világháború után alakult ki, tudatosan, tervszerűen fejlődik, s valamennyi szocialista ország érdekeivel, népgazdaságuk komplex fejlesztési feladataival összhangban valósul meg. Az egyes országok azokra a termelési ágakra specializálódnak, amelyekre természeti-gazdasági adottságaik a legmegfelelőbbek. (*Lásd még:* KGST; külkereskedelem; munkamegosztás.)

Népgazdaság: a szocialista ország gazdálkodó egységeinek (ágazatok, egységek és intézmények) összessége. A ~ egységbe foglalja a gazdaságok tevékenységét, s az összefogott szervezet részére alkotott szabályokkal valósítja meg a szocialista ország azt, hogy a rendelkezésre álló anyagok és eszközök valóban és közvetlenül az egész nép érdekét szolgálják. A ~ fogalmába tartoznak az anyagi termelés ágai, a pénzügyi és hitelrendszer, a nem termelő jellegű gazdasági folyamatok, ezek szervei, intézményei. A szocializmusban a termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján valósul meg a ~ egységes tervszerű irányítása, s a munka közvetlenül társadalmivá válik.

Népgazdasági arányok: a társadalmi újratermelés fő összefüggései, amelyek magukban foglalják a társadalmi munka, a pénzeszközök és a jövedelmek elosztását

a termelés különböző területei, valamint az emberek különböző csoportjai és a felhasználás különböző céljai között. A ~ változnak a termelés anyagi-műszaki fejlődése és a szükségletek változása következtében. A népgazdaság legfőbb arányai: az egyes népgazdasági ágak közötti, a népgazdasági ágakon belüli, a felhalmozás és fogyasztás, az árualap és vásárlóerő közötti arányok stb. (*Lásd még:* arányosság.)

Népgazdasági mérleg: a szocialista bővített újratermelés feltételeit, folyamatát és eredményeit tartalmazó gazdasági mutatószámoknak mérlegszerű csoportosítása. Tükrözi az egész népgazdaság legfontosabb arányait és összefüggéseit. A ~ rendszer tartalmazza a nemzeti vagyon mérlegét, a munkaerőmérleget, a társadalmi termék sakktáblaszerű mérlegét, a társadalmi összes termék és nemzeti jövedelem termelésének, elosztásának, újraelosztásának és végső felhasználásának mérlegét. A ~ fontos eszköze a tervezésnek és a statisztikának. Alkalmazásával lehetővé válik a terv egyes részei koordináltságának vizsgálata. Több időszakot (a beszámolási és a tervidőszakot) vizsgálva, a legfontosabb népgazdasági mutatók alakulását és így a népgazdaság fejlődését tükrözi. (*Lásd még:* mérleg; mérlegmódszer; mutató; mutatószám; nemzeti jövedelem; nemzeti vagyon; statisztika.)

Népgazdasági terv: egységes terv a népgazdaság fejlesztésére és az egész társadalom munkájának megszervezésére. Alapja a termelési eszközök társadalmi tulajdona. A ~ a népgazdaság és egyes ágazatai arányos fejlődését irányozza elő, összehangolja a népgazdasági ágazatok munkáját. A népgazdasági tervek felosztása: 1. éves; 2. középtávú (három- és ötéves); 3. távlati (15—20 éves) terv. Az éves terv a népgazdaság középtávú (ötéves) tervének éves operatív programja. A szocialista állam gazdaságszervező funkciói közül a tervezés az egyik legfonto-

sabb. Ha a felső állami szervek jóváhagyták a tervet, az törvényerőre emelkedik. Teljesítése kötelező. A szocialista nemzetközi munkamegosztás fejlődésével és szélesedésével a baráti szocialista országok népgazdasági terveit sokoldalúan összehangolják, egyeztetik és a végrehajtásban is egyre nagyobb szerepe lesz a szocialista országok gazdasági együttműködésének. Az új gazdaságirányítási rendszerben a tervek funkciói nagymértékben megváltoznak. Növelve a népgazdasági tervezés tudományos megalapozottságát a ~ alapvető feladata a gazdaságfejlesztés fő célkitűzéseinek és a gazdasági növekedés optimális egyensúlyt biztosító fő arányainak a megtervezése, valamint a megvalósítást szolgáló eszközök koordinált alkalmazása lesz.

Nettó jövedelem: az összes kiadások levonása utáni tiszta jövedelem. A termelőszövetkezetekben a ~ a bruttó jövedelemnek a tsztagok közösből származó jövedelmével csökkentett része.

Nettó termelési érték: valamely termék előállításához felhasznált anyagok, gépek és eszközök elhasználódási költségeinek levonása után kapott termelési érték. Lényegében az az értékrész, amelyet az adott gyár dolgozói eleven munkájukkal a termékek értékéhez hozzáadtak.

Nominálbér, névleges bér: pénzben kifejezett munkabér, az a pénzösszeg, amit a dolgozó elvégzett munkájáért kap. Valóságos nagyságát az árszínvonalhoz viszonyított aránya, a reálbér mutatja. (*Lásd még:* reálbér.)

Norma: *Lásd* munkanorma; anyagnorma.

Normál traktor (egységes traktor, traktoregység): különböző erőgéptípusok összehasonlítására, illetve összegezésére szolgáló számítási egység, amely általában 15 vonóhoroglóerő-teljesítményt jelent.

Normarendezés: az érvényben levő munka- és anyagfelhasználási stb., nor-

ma vagy normák megváltoztatása figyelemmel a műszaki és szervezési feltételek változására. A ~ általában normaszigorítás, vagyis a termék vagy gyártmányalkatrész elkészítési idejének lerövidítése. A munka- és anyagnormák megváltoztatását a munkafeltételekben, a műszaki és szervezési adottságokban bekövetkezett változás, illetve az indokolja, hogy az ideiglenes norma érvényességi ideje lejárt. A szakadatlan fejlődés, a technika és a termelés tökéletesedése megköveteli az érvényben levő normák rendszeres ellenőrzését, karbantartását. Az anyagnormák megváltoztatását a technológia- és gyártmányfejlesztés indokolja. Központilag elrendelt általános normarendezés csak akkor szükséges, ha a normák karbantartását elhanyagolták, s így azok elavultak. A normák helyes megállapítása fontos feltétele a termelékenység emelésének, a belső tartalékok feltárásának. (*Lásd még:* munkanorma.)

Normatíva: olyan haladó átlagnorma, amely a népgazdaság egészében, illetve egy vagy több iparágban vagy akár egy vállalat gyártmánycsoportjaira érvényes. A ~-kat a tervezési gyakorlatban használják, pl. előírják, hogy az adott területen milyen mértékű legyen a gépkihasználás, mennyi anyagot használhatnak fel, mennyi munkát kell elvégezniük vagy milyen szinten legyen az önköltség stb.

Növénytermesztés: a mezőgazdaság alapvető ága. Elsődlegességét indokolja, hogy: az emberi táplálkozás fő anyagait szolgáltatja; az állattenyésztés előfeltétele (takarmánytermesztés); az ipar számára fontos nyersanyagforrás (élelmiszeripar, ipari növények stb.). A ~ és állattenyésztés színvonala között szoros a kapcsolat, s ebben az állattenyésztésnek is jelentős a szerepe. A ~-en belül művelési ágakat különböztetünk meg, amelyeknek egymáshoz való aránya jelzi a mezőgazdasági termelés fejlettségét is. A

~ fejlesztése harmadik ötéves tervünk időszakában is gyorsabb ütemű mint az állattenyésztésé. 1966-ban például a mezőgazdasági termelés 5, ezen belül a növénytermesztés 7—8, az állattenyésztés 2—3%-kal növeli termelését. A ~ jelentőségét mutatja, hogy a mezőgazdaság összes termelési értékéből több mint 50%-kal részesedik. (*Lásd még:* művelési ág.)

Nullszéria: új gyártmányok első sorozata, amely a mintapéldány (prototípus) alapján, a sorozatgyártás előtt, annak próbájaként készül. Az a célja, hogy kipróbálják az előírt technológia és munkafolyamat gyakorlati alkalmazhatóságát és gyakorolják az egyes részmunkálatok, munkaműveletek elvégzését. Másik célja, hogy kipróbálják a konstrukció alkalmazkodását a sorozatgyártás körülményeihez, hogy a sorozatgyártás megkezdése előtt elvégezhessék a szükséges konstrukciós és egyéb változtatásokat.

Ny

Nyereség: a szocialista vállalatokban a társadalmi szükségletre végzett munkával létrehozott tiszta jövedelem, amely a vállalati tiszta jövedelem formáját ölti magára. A ~ a termék ára és önköltsége közötti különbség. Ha a termék ára magában foglalja az állam központosított tiszta jövedelmét is (forgalmi adó stb. alakjában), akkor az áru ára és önköltsége közötti különbségből le kell vonni a forgalmi adót is, s a maradvány lesz a ~. A ~ a vállalat gazdasági tevékenységének és jövedelmezőségének egyik legfontosabb gazdasági mutatója. A ~ egy része a vállalatnál marad a termelés bővítésére, a premizálásra stb., másik részét a vállalat az állami költségvetésbe fizeti be, társadalmi szükségletek kielégítésére. A jövőben a ~ lesz a vállalatnál az anyagi ösztönzés leghatékonyabb eszköze.

Nyereségrészesedés: az üzemi dolgozók kollektív

érdekeltsége érvényesítésének formája. A ~-t 1957-ben vezettük be. Azok a vállalatok, amelyek a megelőző 3 év alapjövedelmezőségi szintjét, illetve az előírt jövedelmezőséget túlhaladják — a nyereség egy részét dolgozóik között szétoszthatják. A felosztható nyereségrész maximálisan egy havi bér összege lehet. Az új rendelkezések szerint a nyereségrészesedés nagysága befolyásolja a kifizethető prémiumokat is. (*Lásd még:* prémium.)

Nyersanyag: olyan munkatárgy, amelyen előzőleg már munkát végeztek; a kitermelő ipar, vagy a mezőgazdaság terméke; általában a feldolgozóipar kiinduló anyaga. A ~-ok nagy szerepet töltenek be a társadalom gazdasági fejlődésében, ezért takarékos felhasználásuk fontos népgazdasági feladat. A nyersanyagfajták sokfélék. Az ipari ~-okat általában ásványi anyagokra és mesterséges eredetű nyersanyagokra, a mezőgazdasági ~-okat pedig növényi és állati eredetű ~-okra osztják. Hazánk ~-ban szegény, ~-szükségletünk kielégítésében a szocialista országoknak — elsősorban a Szovjetuniónak — nagy a szerepe.

Nyersanyagellátás: a termelés zavartalanságának nélkülözhetetlen feltétele. A ~-t végző apparátus feladata: biztosítani a termelési tervek végrehajtásához szükséges nyersanyagféléket és a nyersanyagtartalékok képzését. A ~-ban nagy a szerepe a külkereskedelmi szerveknek, a szocialista mezőgazdaságnak és a felhasználó termelő és a készletező vállalatok takarékos gazdálkodásának. A tervszerű ~ az egész népgazdaság fejlesztésének, a lakosság szükségletei kielégítésének alapvető feltétele.

Nyugdíjjárulék: olyan közteher, amit a dolgozók fizetésük arányában viselnek, a bérből és fizetésből élők hozzájárulása a nyugdíjalaphoz. A ~-ból befolyt összeget az állam a munkából kiöregedett vagy egészségi és egyéb okok miatt stb. munkaképtelenné vált

emberek ellátására fordítja. Hazánkban a ~ mértéke egyöntetűen 3% volt. 1966. február 1-től kezdődően progresszív ~ lépett életbe, ami azt jelenti, hogy havi 1800 forint jövedelemig továbbra is 3%, ezen felül pedig progresszíven növekvő — 1000 forintonként általában 1%-kal —, de maximálisan 10% a dolgozóktól levonásra kerülő ~ mértéke. 1965-ben 7 milliárd forint volt a kifizetett nyugdíjak összege, amelynek csupán 30%-át fedezte a dolgozóktól befolyó 3%-os ~. A ~ felemelésével is csupán 650 millió forinttal csökken az állami hozzájárulás.

O

Országos Árhivatal: *Lásd* árhivatal.

Országos Tervhivatal: *Lásd* tervhivatal.

Országos vállalat: az ország egytípusú, főként nyersanyagtermeléssel, illetve különféle szolgáltatásokkal foglalkozó üzemeinek egyesítésével létrehozott nagyvállalat. Például Országos Villamostávvezetéképítő Vállalat (OVIT), Országos Vízkutató és Fúró Vállalat, Országos Sertéshizlaló Vállalat, Országos Nyersbőrforgalmi Vállalat, Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt stb. (*Lásd még:* nagyvállalat.)

Ö

Önálló elszámolás: a szocialista vállalatok tervszerű vezetésének módszere, amelynek alapja: a gazdasági tevékenység ráfordításainak (költségeinek) és eredményeinek pénzformában való egybevetése, a vállalati kiadások saját jövedelemből való fedezése, a termelés jövedelmezőségének biztosítása, a vállalat és dolgozói anyagi érdekeltségének és anyagi felelősségének megteremtése. Az ~ fontosabb jellemzői: a társadalmi tulajdon és az állami terv keretében a vállalat operatív és vagyoni önállósága; felelősség a vállalatnak kiutalt álló- és forgóeszközök felhasználásáért;

a dolgozók anyagi érdekeltségének összeegyeztetése az az egész vállalati kollektíva és a társadalom érdekeivel.

Az ~-ú vállalat következetesen meg kell hogy valósítsa a gazdaságosságot, törekedve a termékegységet terhelő ráfordítások csökkentésére, a termelési terv mennyiségi és minőségi teljesítésére. Tiszta jövedelmének egy részét a termelés javítására, a vállalati dolgozók szociális és kulturális szükségleteinek kielégítésére használhatja fel. (*Lásd még:* vállalati önállóság.)

Önállóság: *Lásd* vállalati önállóság.

Önfogyasztás: a kisárutermelő paraszti gazdaságban, a tsz-tagok vagy a kétlaki dolgozók háztáji gazdaságában termelt termékeknek a termelő által történő elfogyasztása. ~-nak nevezzük egyrészt azt, amikor a kistermelő személyi szükségleteit elégíti ki termékeiből, másrészt azt, amikor termékeit termelőmódon (termelésének továbbfolytatása érdekében) fogyasztja el. Napjainkban — amikor csökken a mezőgazdasági lakosság, és a mezőgazdasági termékeknek egyre nagyobb hányada válik áruvá, amikor az élelmiszerek növekvő hányada ipari feldolgozás után kerül személyes fogyasztásra, továbbá jelentősen változik a parasztság jövedelmi és fogyasztási struktúrája — egyre kisebbre zsugorodik az önfogyasztás volumene. Ennek ellenére az önfogyasztás szerepe még ma is igen jelentős, és kiméli a központi készleteket. Gyors ütemű további csökkenése ma még nem kívánatos. (*Lásd még:* háztáji gazdaság.)

Önigazgatás: hazánkban nem használatos kifejezés. Tartalmát tekintve a vállalati önállóság fogalmához áll közel. (*Lásd:* vállalati önállóság.)

Önköltség: szocialista gazdaságban a termékek termelésére és értékesítésére fordított eszközök értékösszege (felhasznált nyers- és segédanyag, kifizetett munkabér, amortizáció és az ezekkel közvetlenül kapcsolatos költségek összege). Az ~

csökkentése a társadalmi munka megtakarításának egyik legfontosabb mutatószáma, a társadalmi termelés bővítésének fontos forrása. Az ~-et gyártási ~ és teljes ~ formájában számítják ki. Az ~ csökkentése a szocialista tervgazdálkodás egyik központi. rendkívül fontos kérdése. Az új gazdaságirányítási rendszerben vállalati szinten nagyobb jelentőségűvé válik a nyereség, és a költségvetésbe történő befizetések nagysága, a nyereség növelésének legfőbb forrása viszont az ~ csökkentése.

Össznépi tulajdon: *Lásd* tulajdonformák.

Összpontosítás: *Lásd* koncentráció.

P

Pénz: különleges áru, amely tartósan betölti az általános egyenértékes szerepét. A ~ funkciói a szocializmusban: minden áru a ~-ben fejezi ki az értékét (értékmérő funkció); a ~ lebonyolítja az áruforgalmat (forgalmi eszköz funkció); a szocialista felhalmozás és a takarékosság eszköze (felhalmozási funkció); a hitelügyletek lebonyolításának eszköze (fizetési eszköz funkció); és végül a nemzetközi elszámolások eszköze (világpénz funkció). Kezdetben az arany, illetve az ezüst töltötte be a ~ szerepét, később forgalmi eszköz funkciójában helyettesítette a papír~, fizetési eszköz funkciójában pedig a különböző hitel~-ek (váltó, bankjegy, csekk). A fejlődés folyamán a papír~ és a bankjegy közötti különbség eltűnt — a köznyelv ~-en a bankjegyet érti. Magyarországon a Magyar Nemzeti Bank útján a Pénzügyminisztérium gondoskodik a bankjegyek és az érc~ tervszerű forgalombahozataláról, s egyben rendelkezik az ország nemesfém, valuta és devizaalapjával — melyek a világpénz funkciót töltik be. A ~ a gazdasági életben szakadatlan körforgásban van, valójában hitelnyújtás révén kerül forgalomba és a hitel visszafizetése révén

lép ki onnan. A ∼-t létrehozó hitelt a forgalomban levő áruk erejéig nyújtják, így a ∼-tömeg összhangban van a forgalomban levő árutömeg értékével.

Pénzbeli munkadíjazás a termelőszövetkezetekben: a munkadíjazás és jövedelemrészesedés legfejlettebb módszere. Lényege az, hogy a munkaegység kikapcsolásával a végzett munkákat közvetlenül pénzben értékelik s a munkák elvégzéséért járó díjnak rendszerint 70—80%-át előre meghatározott módon, havonta kifizetik. Év végén fizetik ki a maradványt teljes egészében, a többletjövedelem további kioszthatő részét pedig mint kiegészítő részesedést (a nyereségrészesedéshez hasonlóan) az évi munkadíjak nagysága arányában fizetik ki. Főbb formái: munkadíjazás egyszerű teljesítmény szerint; a munkában eltöltött idő díjazása; tagbesoroláson alapuló munkadíjazás; a munkák összevont díjazása; munkadíjazás hozamok szerint; kombinált munkadíjazás. Bevezetésének főbb feltételei: megfelelő szakmai és pénzügyi vezetés; a tervezés színvonalának magas foka; az árutermelés fejlettsége; megfelelő tartalékok; pontos számvitel, szilárd pénzügyi fegyelem; a termelőszövetkezet és a háztáji gazdaságok megfelelő kapcsolata. A pénzbeli munkadíjazás általában garantált munkadíjazást jelent. Legfontosabb előnye, hogy alkalmazásával kerülhetők el leginkább a kereseti aránytalanságok; takarékosságra serkent (mert a munkadíj mint költségtényező azonnal pénzben jelentkezik); a vezetés és gazdálkodás színvonalának emelésére ösztönzi a tsz-vezetőket. Pénzbeli munkadíjazás esetén a tsz-tagok a természetbenieket munkadíjuk nagysága arányában vagy indokolt szükségleteik szerint az érvényes felvásárlási árakon vásárolják meg a termelőszövetkezettől. (*Lásd még:* garantált munkadíjazás.)

Pénzellenőrzés: a vállalatok munkájának a fizetési műveletek alapján pénzen

keresztül történő ellenőrzése. A jelenlegi gazdaságirányítási rendszerben a ~-t különböző szervek végzik: a gazdaságirányító szervek a vállalat jövedelmezőségén, az önköltség-alakuláson stb. keresztül; a pénzügyi szervek a költségvetési befizetések, illetve kiutalások esetében; a bankrendszer pedig hitelnyújtáskor. A Pénzügyminisztérium szabályozza a ~ rendszerét, dönt az állami vállalatok pénzgazdálkodása, hitelellátása stb. tekintetében. (*Lásd még:* forintellenőrzés.)

Pénzforgalom: pénzmozgást jelent, tehát a pénz funkcionálását forgalmi eszköz és fizetési eszköz minőségében. Az állam a pénzforgalmat tervszerűen felhasználja a szocialista gazdaság fejlesztésében, szervezésében és ellenőrzésében. A ~ a gazdasági élet egész területét átfogja. Hazánkban a pénzforgalmat központilag szervezik, szabályozzák és ellenőrzik. A ~ a fizetés módját tekintve készpénzforgalomra és készpénz nélküli forgalomra tagozódik. Nálunk a ~ túlnyomó része ez utóbbi szerint bonyolódik le. A készpénzforgalom közgazdasági szempontból mégis fontos, mert jelentős gazdasági folyamatokat tükröz, így különösen a termelőmunka díjazását, a termények felvásárlását, a lakosságnak nyújtott anyagi es kulturális szolgáltatások ellenértékét, az adófizetések folyamatosságát és mennyiségét stb. A készpénzforgalom nagyobbrészt bankjegyben, kisebb részben váltópénz alakjában realizálódik. A bankjegyforgalom azzal a bankjegymennyiséggel egyenlő, amely — a bankból mint emissziós központból kiáramló és oda visszaáramló bankjegytömeg különbözeteként — az adott időpontban a gazdasági élet különböző területén tartózkodik. Minél nagyobb a pénz forgási sebessége — azonos pénzmennyiséggel meghatározott idő alatt lebonyolított vásárlások, illetve fizetések száma —, annál kevesebb pénz szükséges a forgalom lebonyolításához.

A lakosság felé kiáramló készpénzmennyiségnek a szükséges árumennyiséggel, a vásárlóerőnek az árualapokkal mindenkor összhangban kell lennie, ezt pedig más népgazdasági tervekkel és mérlegekkel együtt a pénztári terv hivatott biztosítani. Az országos pénztári terv végső fokon megmutatja, hogy a banknak a tervidőszakban bankjegykibocsátást (emissziót) kell-e végrehajtania, vagy a forgalomból készpénzt (bankjegyet) kell-e kivonnia.

Piac: szűkebb értelemben az a hely, ahol az áruk adás-vétele lebonyolódik; tágabb értelemben a helytől függetlenül a fizetőképes kereslet és a kínálat, a vevők és az eladók találkozása, illetve az eladások és vételek összessége. Szocialista gazdaságban, mivel megmarad az árutermelés, a ∼ is fennmarad. Két fő formája a szervezett, és a szabad∼. A szervezett ∼-on az állam teremti meg a tervszerű kínálatot, államilag megszabott árakon, a szabad∼-on az állami árak által befolyásolt, viszonylag szabad árak alakulnak ki. A kettő súlya, aránya és szerepe a forgalomban a gazdaságirányítási rendszer — s ezen belül az árrendszer, illetve az árpolitika — függvénye. A nemzetközi munkamegosztás, a külkereskedelem kialakulásával létrejött a nemzetközi ∼ is. (*Lásd még:* gazdaságirányítási rendszer; világpiac.)

Piackutatás: eladási és vételi lehetőségek alkalmi vagy folyamatos tanulmányozása, az igények és a kínálat feltárása, belföldön és külföldön. Célja: a termelés és a fizetőképes kereslet összhangjának, alakulásának figyelemmel kísérése a termelői és egyéni igények, szükségletek magas fokú, és mind gazdaságosabb kielégítése, fejlesztése. A piackutatás szervezett bel- és külkereskedelmi tevékenység. A piackutató szervekre hárul a feladat, hogy helyesen tárják fel, kísérjék figyelemmel a fogyasztási igényeket mennyiség, minőség és választék tekintetében, a kereskedelem pedig

az így összegyűjtött adatokat, tapasztalatokat, a termelő és a kereskedelmi szervek a termelésben, az áru rendelésekor és az áru területi elosztásakor hasznosítsák. A külkereskedelem piackutató szervei és a külkereskedelmi joggal felruházott iparvállalatok a világpiac igényeinek és kínálatának tanulmányozására hivatottak, a kölcsönösen előnyös gazdasági kapcsolatok bővítése érdekében.

Piacszabályozás: központi (állami) vagy közületi beavatkozás a piaci viszonyokba azért, hogy egyrészt a társadalmi érdeknek megfelelően befolyásolják a termelést (a keresletnek megfelelő összetételű, minőségű és mennyiségű gyártás érdekében); másrészt a kereslet szerkezetének korszerűbbé tétele, a választék bővítése érdekében. A ~ módszerei: 1. a termelés oldaláról: rendkívüli megrendelések, az anyagi érdekeltség módosítása; 2. a kereslet oldaláról: árleszállítás illetve emelés, kiárusítás, fogyasztói hitel, s a leglényegesebb, folyamatosan alkalmazott tényező: az állami készletek felhasználása a piaci egyensúly folyamatos biztosítása végett.

Politikai gazdaságtan: társadalomtudomány, mely az emberek társadalmi-termelési viszonyainak fejlődését kutatja, azokat az objektív gazdasági törvényeket tanulmányozza, amelyek az anyagi javak termelését és elosztását szabályozzák a társadalom különböző fejlődési fokain. A szocializmus körülményei között fő feladata, tudományos elméleti alapot adni a szocialista gazdálkodás, a gazdasági tervezés és irányítás számára. A ~ — mint minden társadalomtudomány — pártos, meghatározott osztályok érdekeit képviseli, ezek érdekében vizsgálja a gazdasági élet jelenségeit. Amíg az osztály haladó, addig az őt képviselő ~ is haladó (pl. klasszikus polgári közgazdaságtan). A marxista—leninista ~ a munkásosztály érdekeit képviseli, s mint ilyen, nem válik reakcióssá, mert az egyetlen osz-

tály, amelynek az a történelmi hivatása, hogy önmagát mint osztályt felszámolja.

Prémium: olyan bérjellegű többletjuttatás, amit a ténylegesen termelt termékek, vagy a ténylegesen ledolgozott munkaidő alatt elért nagyobb mennyiségi, minőségi, gazdasági stb. produktumért, az előre meghatározott konkrét feladatok teljesítéséért, illetve túlteljesítéséért kapnak, vagy kaphatnak a dolgozók. A szocialista termelésben igen elterjedt anyagi ösztönző. ~-ban részesíthetők a közvetlen munkavégzők, a szakemberek, a műszaki munkakörben, az ügyvitelben dolgozók stb. Termelőszövetkezeteinkben is alkalmazott anyagi ösztönző a termelés és értékesítés, a terméshozam növelése stb. érdekében.

Hazánkban 1966. január 1-i hatállyal új prémiumrendelet lépett életbe, amely a műszaki és gazdasági szakemberek premizálását elsősorban a vállalati nyereséghez, a jövedelmezőséghez, az éves feladatterv teljesítéséhez köti. Az új rendelet szerint a vállalatok nagyobb önállóságot kapnak a prémiumok elosztásában. Ha a vállalat nyeresége eléri a felügyeleti szerv által meghatározott szintet, úgy a prémiumkeret a régebbivel azonos szintű lesz. Ha a vállalat a meghatározott nyereségszintnél jobb — nagyobb — eredményt ér el, akkor további 30%-kal nőhet a kifizethető prémium összege. Az új rendelet megszünteti az egy személynek kifizethető prémium felső határát. Az igazgató és helyettesei premizálásának mértékét a vállalat éves összmunkája alapján, a felettes szerv határozza meg.

Produktív munka: közvetlenül az anyagi javak termelésére fordított munka, amely új értéket hoz létre. Az anyagi javak termelésében jelentősen fejlődött a munkamegosztás, egyes szakmák önállóvá váltak, s bizonyos önállóságra tettek szert a kéz és az agy funkciói is. Az anyagi termelés területén így olyan

szellemi foglalkozások is (pl. üzemmérnök, tervező, rajzoló, technikus, diszpécser) kialakultak, amelyek a termelőmunka szerves részei, tehát ~-nak tekintendők. (*Lásd még:* improduktív munka; munka.)

Profil: a gazdaságban valamely vállalat, intézmény alapvető tevékenységét, feladatkörét jelöli meg. (Például villamossági cikkek vagy hűtőgépek stb. gyártása, illetve lakóháztervezés stb.) Hazánkban az iparátszervezéssel egyidejűleg a tiszta ~-ok kialakítására törekedve nagyarányú profilírozást hajtottunk végre, bizonyos termékek gyártását olyan vállalatoknak adtuk át, ahol azok a leggazdaságosabban állíthatók elő. (*Lásd még:* profilírozás; profilgazda.)

Profilgazda: az a vállalat, amelyet főhatósága valamely termék gyártására, illetve a termék gyártása felett gyakorolt felügyeletre kijelölt. A ~ hozzájárulása nélkül egyetlen más vállalat vagy üzem sem foglalkozhat a profiljába tartozó gyártmányok készítésével. A ~ ellenőriz, s egyben összehangolja a profiltársi vállalatoknál végzett fejlesztő tevékenységet is. (*Lásd még:* profil; profilírozás.)

Profilírozás: a vállalatok alapvető feladatkörének tervszerű kialakítása, a gyártás arculatának meghatározásával. A ~ célja, hogy adott vállalat ne foglalkozzon sokféle termék gyártásával; a rendelkezésre álló anyagi és szellemi erőit néhány gyártmány, illetve gyártmányfajta előállítására, az azonos, vagy egymással rokon, egymáshoz kapcsolódó technológiai műveletek elvégzésére koncentrálja, s ezáltal jobb lehetőséget teremtsen a fejlesztési, szervezési, termelési feladatok eredményesebb elvégzéséhez, a gyártási költségek csökkentéséhez. (*Lásd még:* profil; profilgazda.)

Program: közgazdasági értelemben az irányítás technikájának menetrendje. Meghatározza a gazdasági egységek feladatai teljesítésének menetét, a feladatok végrehajtásának sorrendjét,

időrendjét. A termelés tervszerű irányításának elengedhetetlen eszköze. (*Lásd még:* beruházási program.)

Programozás: időrendi sorrendben határozza meg a gyártmányok gyártási folyamatait, a műhelyek tevékenységének sorrendjét. A ~ szűkebb — műszaki — értelemben: műveleti utasításokkal történő ellátás.

Progresszív: a gazdasági életben a fokozatosan növekvő jelenségekre alkalmazott kifejezés. Például: progresszív bérezés — a bérezésnek az a formája, amikor a bér gyorsabb ütemben nő, mint a teljesítmény. A termelés mennyiségi növelését segíti elő ez a bérezési rendszer. Progresszív adózás — az adózásnak az a formája, amikor az adózás mértéke a jövedelem növekedésével nem egyforma ütemben emelkedik, hanem a magasabb jövedelemből nagyobb százalékot vonnak el adóként. Progresszív nyugdíjjárulék — Magyarországon 1966. február 1-én bevezetésre került intézkedés, amely szerint az 1800 Ft-ot meghaladó keresetek után ~-en növekvő nyugdíjjárulékot vonnak le a bérből és fizetésből élők keresetéből.

Prototípus: az új ipari termékek első elkészült, kipróbált, kijavított és elfogadott példánya. Sorozatgyártás előtt ennek alapján készítik el a nullszériát, s ha ez is kiállta a próbát, megkezdődhet a termék sorozatgyártása. (*Lásd még* nullszéria.)

R

Racionalizálás: ésszerűsítés, egyszerűsítés. Az üzemek, vállalatok, intézmények működésének célszerűbbé, gazdaságosabbá tétele érdekében végzett vezetési, szervezési, műszaki, technológiai stb. munka. Hétköznapi értelemben a felesleges munkaerők elbocsátását is racionalizálásnak nevezik.

Reálbér: bizonyos összegű munkabérért (nominálbérért) vásárolható anyagi javak és szolgáltatások mennyisége. Ha a munkabér

nagysága adott, a ~ színvonala a közszükségleti cikkek és a szolgáltatások árszínvonalától függ, tehát a ~ a normálbéreknek az árszínvonalhoz viszonyított aránya, az életszínvonal alakulásának fontos — menynyiségileg mérhető — mutatója. A ~-t befolyásolja a nominálbérek, az árak és a jövedelemadók alakulása. A munkások és alkalmazottak egy keresőre jutó ~-e 1964-ben 70,2%-kal volt magasabb mint 1949-ben. (*Lásd még:* névleges bér; reáljövedelem.)

Reáljövedelem: a munkások és alkalmazottak vonatkozásában magában foglalja a reálbérben szereplő nominálbéren kívül a kifejezetten nem bérjellegű jövedelmeket (nyereségrészesedés, táppénz, családi pótlék, segély, nyugdíj, ösztöndíj, kiküldetési díj, különélési díj, jutalom, szakértői díj, szerzői díj, kamat, nyereség stb.). A parasztságnál azoknak az összes pénzbeni és természetbeni jövedelmeknek a reálértéke, amelyeket a parasztság a vizsgált időszakban kapott (munkaegység, háztáji gazdaságok pénzbeni és természetbeni bevétele, valamint a munkásoknál szereplő, de a parasztságot is érintő tételek). A ~ magában foglalja az igénybevett szociális, egészségügyi, kulturális és egyéb juttatások értékét is. A munkások és alkalmazottak egy főre jutó személyes rendelkezésű reáljövedelme 1964-ben 103,5%-kal volt magasabb mint 1949-ben, a parasztságé ugyanezen idő alatt 64,5%-kal nőtt.

Redukált szántóterület (szántóegység): olyan számított területi mértékegység (kulcsszám), amely a szántó művelési ágat véve alapul — bizonyos meggondolások alapján — a többi művelési ágat a szántóhoz viszonyított egyenérték szerint fejezi ki. A jelenlegi gyakorlatban a munkaerő-szükségleti szántóegység használata, amelyben egy kat. hold szántóterület = 1; egy kat hold termő gyümölcsös, gyümölcsfa-iskola = 4; egy kat. hold még nem termő gyümölcsös = 1; egy kat. hold

termő szőlő, szőlőiskola, komló = 5; egy kat. hold rét = 0,2; egy kat. hold legelő = 0,1; egy kat. hold erdő, halastó = 0,1; egy kat. hold termő fűztelep = 2 szántóegységgel.

Reform: *Lásd* gazdasági reform.

Reklám: az áruk megismertetése a fogyasztókkal, propagálása, felhívás valamely áru vásárlására, vagy valamely szolgáltatás igénybevételére. A ~ eszközei: plakátok, sajtó-, rádió-, televízió-, mozihirdetések, kiállítások, gyártási márkák, árucímkék, üzleti és vállalati kirakatok stb. A szocializmusban a ~ a dolgozók érdekeit szolgálja, az a rendeltetése, hogy tájékoztatást nyújtson az árukészletekről, az áruk tulajdonságairól és minőségéről, kedvezően befolyásolja a fogyasztók ízlését, propagálja az olyan árukat, melyek növelik a fogyasztás kulturáltságát.

Rekonstrukció: újjáépítés, ~-s terv: újjáépítési terv. A ~ a háborús pusztítások után szükségessé váló, a helyreállításon kívül a népgazdaság továbbfejlesztését is célul kitűző tervek elnevezése. Ilyen terv volt Magyarországon az *első hároméves terv* is. Napjainkban ~-nak nevezik a gépek generáljavítását, felújítását, s különösen a meglevő üzemek technikai tökéletesítésével egybekötött átépítését.

Rentabilitás: *Lásd* jövedelmezőség.

Rugalmas keresletű áruk: *Lásd* keresletrugalmasság.

S

Segédanyag: a munkaeszközök működését biztosító, a munkafolyamatot elősegítő vagy az alapanyagokkal egyesülve a gyártmány sajátos tulajdonságait biztosító, illetve a termék külső formáját megváltoztató anyag vagy anyagok. Fogalomkörébe tartoznak pl. a gépek kenéséhez használt kenőanyagok, az acélolvasztásnál alkalmazott ötvözőanyagok, a különféle festékek stb. A termelési ágak jelentős részében számotte-

vő arányban használják fel a különféle segédanyagokat. Ezért nagy jelentőségű az ilyen irányú szükségletek pontos felmérése, a normatívák megállapítása, a ~-ok takarékos, ésszerű felhasználása.

Segédüzem: az ipari és mezőgazdasági vállalatok vagy nagyüzemek alapvető tevékenységét kisegítő, kiszolgáló üzem vagy üzemek. Feladatkörükbe tartozik pl. a szerszámok készítése és javítása, a gépek karbantartása és javítása (TMK), energiaszolgáltatás, szállítás stb. Az iparban a vállalatok specializálódása és együttműködése következtében tevékenységük egy része külön szolgáltató vállalatoknál, illetve a vállalat központi ~-einél összpontosul. A mezőgazdaságban is nagy szerepe van a ~-eknek. Elsősorban az egyre növekvő mezőgazdasági géppark rendbentartása igényli a ~-eket, másrészt a különféle melléktermékek feldolgozása, illetve a főtermékek részbeni további feldolgozása (pl. savanyítás, palackozás stb.). (*Lásd még:* melléküzemág.)

Sorbanállás: közgazdasági értelemben a vállalatok pillanatnyi fizetésképtelenségének következménye. Azt fejezi ki, hogy valamely vállalat bankszámláján nincs, vagy kevés pénz van és így a bank részben vagy egészben nem tudja kielégíteni a szóban forgó vállalattal szemben fennálló kifizetési igényeket. A bankszámla megcsappanásának oka rendszerint a vállalat vagy üzem rossz munkája, illetve tervszerűtlenség, az ütemes termelés hiánya, amelynek következtében nem a tervezett ütem szerint bocsátottak ki késztermékeket, így munkájuk eredményének ellenértékét nem tudják realizálni, bér- és egyéb fizetési kötelezettségeik kiegyenlítésére felhasználni. Ilyenkor a bank a kifizetéseket fontossági és időrendi sorrendben teljesíti.

Sorozatgyártás: valamely gyártmányból megfelelő előkészülettel több darab (sorozat) elkészítése. A terméktől függően (hajó vagy pl.

cipő) általában 10—100 darabon felül beszélhetünk ~-ról. Körülbelüli fokozatok (ugyancsak a gyártmányoktól függően): 10—100 darabig — egyedi gyártás, 100—1000-ig — sorozatgyártás (kis-, közép- és nagysorozat); és kb. 1000 darabon felül — tömeggyártás. Minél nagyobb sorozatban készül egy-egy termék, annál gazdaságosabban gyártható, mert a felszerszámozási, gépesítési és egyéb költségek egy darabra vetítve csökkennek. Minél nagyobb a sorozatszám, annál inkább gépesíthető a gyártás, több célgépet stb. alkalmazhatnak.

Specializáció: a munkamegosztás fokozódása. (*Lásd még:* munkamegosztás.)

Spekuláció: a szocialista gazdasági élettől idegen, gyors és könnyű haszonszerzésre, nyerészkedésre számító vállalkozás. Kereskedelemben az árukkal történő ~ (feketézés, árukapcsolás, burkolt áremelés, árurejtegetés, áruhamisítás stb.), valamely ok következtében keletkezett áruhiány kihasználása jogtalan nyerészkedésre. Hazánkban és a többi szocialista országban büntetendő cselekmény. A ~ maradványai a szocializmusban is még megtalálhatók, leleplezése társadalmi, állampolgári kötelesség.

Stabil ár: *Lásd* fix ár.

Stabilizáció: az infláció megszüntetésére, a szilárd pénz megteremtésére irányuló gazdasági művelet. Előfeltételei: a termelés megfelelő növelése, az állami költségvetés hiányának megszüntetése, megfelelő arany, külföldi valuta és devizakészletek felhalmozása stb. Fő módszerei: a revalorizáció, amikor az elértéktelenedett papírpénz vásárlóerejét az eredeti névérték szerinti színvonalra visszaállítják (általában lassú inflációt követő ~-s módszer), valamint a devalváció (a régi valutát névértékénél alacsonyabb összegért váltják be). Magyarországon az 1946-ban végrehajtott ~, a forint bevezetése megszüntette a második világháború alatt megindult és hatalmas méreteket öltött inflációt.

(*Lásd még:* devalváció, infláció.)

Standardizálás: *Lásd* szabvány, szabványosítás.

Statisztika: önálló társadalomtudomány, mely a társadalmi és gazdasági folyamatok mennyiségi oldalát vizsgálja, elválaszthatatlan kapcsolatban minőségi oldalukkal. A számszerű adatokat összegyűjti, csoportosítja és elemzi, hogy megállapíthassa a jelenségek típusait, a vizsgált társadalmi vagy gazdasági jelenségekre vonatkozó törvényszerűségeket. Fontos ága a gazdaság ~. A szocialista gazdaság ~ alapja a dialektikus materializmus és a politikai gazdaságtan. A ~ módszereivel állapítják meg, hogy az államvezetés milyen eredményeket ért el a közgazdaságpolitika terén, vizsgálják a népgazdasági tervek teljesítését, az ipari és mezőgazdasági termelés alakulását, az egyes népgazdasági ágak közötti kapcsolatok, az életszínvonal stb. alakulását. A ~ különösen nagy jelentőségre tett szert a szocialista társadalmi rendben, ahol a termelést és elosztást nem a piaci anarchia, hanem a terv irányítja. A ~ a társadalmi és gazdasági élet legfontosabb jelenségeinek, folyamatainak számadatokkal történő rögzítése, közlése és elemzése. Az összeállított adatok megfelelő csoportosítása és összehasonlítása lehetővé teszi fontos következtetések levonását a tervezésre, a tervek teljesítésére egyaránt.

Struktúra: *Lásd* termelésszerkezet.

Sz

Szabadalom: kizárólagos jog valamely találmány gyártására, felhasználására, forgalombahozatalára. Az erről szóló engedélyt az Országos Találmányi Hivataltól szabadalmi bejelentéssel kell kérni. A szabadalmi oltalmat biztosító állami engedély védi a feltalálók érdekeit. A magyar jog húszéves védettséget biztosít minden elfogadott találmány számára. A szabadalmat ez idő alatt a feltaláló

átruházhatja másra, örökül is hagyhatja. Hazánkban 1958 és 1961 között csaknem ötezer szabadalmat fogadtak el.

Szabad ár: az eladó és a vevő közötti megállapodással kialakított ár. A ∼-at az értéktörvény, a kereslet-kínálat változása alakítja. Szocialista országban azonban nem ösztönös ez a folyamat, mert az állam — az állami készletekkel és különböző intézkedésekkel, rendelkezésekkel — gátat szab a nagyobb mértékű áringadozásoknak.

Szabadpiac, szabadpiaci értékesítés: szervezetlen piac, ahol a termelőszövetkezetek, a tsz-tagok, valamint az egyénileg gazdálkodó kisárutermelők adják el az állami felvásárlás és a saját szükségleteik kielégítése után megmaradó termékeiket. A magánkiskereskedelem árueladásai és -vételei is a szabadpiaci forgalomhoz tartoznak. Fenntartását a szocializmus építése idején a lakosság jobb ellátására való törekvés és a termelők anyagi érdekeltségének fokozása indokolja. Jelentőségét mutatja, hogy hazánkban a mezőgazdasági árutermékeknek mintegy 4—5%-a (több mint egymilliárd forint érték) a szabadpiacon cserél gazdát. A szabadpiaci árakat a kereslet-kínálat, valamint a szervezett piac állami árai szabályozzák.

Szabadrendelkezésű háztáji föld: belterületen, zárt kertben, tanyai belsőségben kijelölt, meghatározott nagyságú háztáji földterület, amellyel a tsz-tag szabadon rendelkezik, akár értékesítheti is, de ez esetben újabb háztáji földterületet még akkor sem kaphat a közösből, ha egyébként földjét a termelőszövetkezet használja (kivéve, ha az állam kártalanítással kisajátítja).

Szabvány, szabványosítás: kötelező előírások megállapítása a gyártmányok típusára, márkájára, méretére, minőségére, vizsgálatuk és ellenőrzésük módszereire, csomagolásuk, védjegyzésük és raktározási módjára, a gyártási eljárásra stb. vo-

natkozóan. A szabvány betartása kötelező. A vállalati ~ nem térhet el az állami ~-tól. A ~ betartása alól felmentést csak a Magyar Szabványügyi Hivatal elnöke adhat. A ~ fajtái: nemzetközi; országos; szakmai; és üzemi ~. A szabványosítás a ~-ok megalkotása, elfogadása, alkalmazásuk elrendelése. A ~-i feladatokkal hazánkban a Magyar Szabványügyi Hivatal foglalkozik. A szocialista országok szabványügyi együttműködésének fejlesztésével és elősegítésével a KGST-országok szabványügyi állandó bizottsága és intézete foglalkozik.

Szakigazgatás: minisztériumi és tanácsi (hatósági) szakmai felügyelet, irányítás. Feladatok (ügyek) szerinti munkamegosztás, ágazati igazgatás, amely a szocialista államigazgatásra azzal hárul, hogy vezeti, szervezi az ipari, mezőgazdasági stb. termelést, a kereskedelmet, a közlekedést, az oktatást, a tudományos munkát, az egészségvédelmet, a dolgozók szociális (társadalombiztosítási) ellátását stb. Az önálló ágazati szerv jogosult és kötelezett az adott feladat megoldásának irányítására, vezetésére, szervezésére és ellenőrzésére, s mint ilyen, hatósági jogkört gyakorol. A ~-i szervek a népgazdasági érdeket az ágazati érdek elé kell, hogy helyezzék, ezért fontos a ~-i szervek munkájának összehangolása.

Szállítási határidő: a szállítási szerződésekben rögzített kölcsönös megállapodáson alapuló időpont, amikor az adott szolgáltatást, áruszállítást stb. teljesíteni kell. A ~ teljesítésének elmulasztása büntető szankcióval (kötbér, prémiummegvonás stb.) jár. A népgazdasági terv maradéktalan teljesítése nagymértékben függ a szállítások ütemes, tervszerű lebonyolításától. (*Lásd még:* szállítási szerződés.)

Szállítási szerződés: a szocialista vállalatok és szervek egymás közötti megrendeléseik alkalmával megkötött kötelező érvényű szerződése. Tartalmazza: a termékek

szállítási rendjét, határidejét, az átadás, átvétel és szállítás módját, körülményeit stb. Az erre vonatkozó legújabb kormányrendelet alapelvként mondja ki, hogy a ~ elsőrendű rendeltetése a népgazdasági terv megvalósítása során jelentkező szükségletek jobb kielégítése. Ennek érdekében feloldja az eddigi merev tervhezkötöttséget, lehetőséget nyújt arra, hogy a termelés jobban alkalmazkodjon a valóságos és változó szükségletekhez. Az új jogszabály szerint a termelő vállalatot meghatározott termékek gyártására és szállítására, szerződéskötésre lehet kötelezni, ha csak bizonyítani nem tudja, hogy a szerződésben foglaltak teljesítésében akadályoztatva van, vagy teljesítésével népgazdasági érdeket sértene. Az új rendelkezés lehetővé teszi, hogy a szállítási határidőn belül a megrendelő szerződést bontson, de ebben az esetben a gyártó vállalatnál felmerült költségeket meg kell térítenie. Ezek az intézkedések a felesleges készletek szaporodásának meggátolását célozzák. Az új rendelkezés 1966. szeptember 1-én lép életbe. (*Lásd még:* szállítási határidő.)

Számítási anyag: olyan számok, számítások rendszere, amelyek nyomán a tervekben szereplő értékeket kiszámították. Az Országos Tervhivatal a tervekkel együtt a számítási anyagot, illetve annak egy részét is átadja a minisztériumoknak, hogy ellenőrizhessék az egyes tényezők valódiságát, másrészt azért, hogy anyagot adjon a terv bontásához. Régebben ezt csaknem kötelező érvényű mutatóként kezelték, ma már csak tájékoztatásul szolgál (a teljes termelési érték pl. kötelező tervmutató volt, ez évben már csak ~-ul szolgál). A jövőben a minisztériumok és a vállalatok számára csak a legfontosabb — a népgazdasági terv végrehajtását biztosító — mutatókat írják elő, a megoldás módozatait önállóan dolgozzák ki.

Számosállat: átszámítási egység, általában 500 kg élősúlyú állatot vagy állat-

csoportot jelent, tekintet nélkül az állat fajára, korára, számára, ivarára. Lehetővé teszi a különböző állatfajok összehasonlítását, az állatállomány összesített vagy területegységre jutó mennyiségének kifejezését. Szarvasmarhánál 0,8, lónál 0,8, sertésnél 0,114, juhnál 0,07, az összes darabszámra vonatkoztatott szorzószám.

Származékos jövedelem: *Lásd* jövedelem.

Százalékos részesedés (részesműveles): közvetlen termékrészesedés, a termelőszövetkezeti munkadíjazás és jövedelemelosztás legegyszerűbb formája. Általában a kapások művelésében, a takarmánybetakarításban, a kézi aratásban és cséplésben alkalmazzák. Lényege: a végzett munkát az összes termelés előre meghatározott hányadával díjazzák. Előnye: egyszerű, könnyen áttekinthető, bizonyos értelemben garantált, a hozamok növelésére ösztönöz, elősegíti a családtagok bevonását a közös munkába. Hátránya: jövedelmi aránytalanságokhoz vezethet, elvonhatja a munkaerőt a nem százalékos részesedéssel díjazott munkáktól, élezheti a munkacsúcsok munkaerőhiányát, veszélyeztetheti a közös állatállomány takarmányalapjának megteremtését. Alkalmazásának leggyakoribb hibája, hogy nem veszik figyelembe az agrotechnikában és a termelés technológiájában bekövetkezett változásokat, és indokolatlanul magasan állapítják meg a részesedés százalékát. Kedvezőbb hatása inkább a gyengén gazdálkodó, technikailag kevésbé felszerelt, ugyanakkor munkaerőhiánnyal küzdő közös gazdaságokban mutatkozik meg.

Személyi jövedelem: a dolgozó pénzbeni, természetbeni bére és az ezen felül kapott összes juttatások összege egy főre számítva.

Szériagyártás: *Lásd* sorozatgyártás.

Szerződéses rendszer: a mezőgazdasági termények és termékek felvásárlásának, a központi készletek gyűjtésének alapvető formája, amely a termeltetési és

értékesítési szerződéseken alapul. A termeltetési és értékesítési szerződés kétoldalú jogokat és kötelezettséget tartalmazó megállapodás, amelyet a mezőgazdasági termelők, az állami és földművesszövetkezeti-felvásárló szervekkel saját elhatározásukból, önként, egyenlő feltételek alapján, a kölcsönös érdekek összeegyeztetésével kötnek meg. A ∼-nek nagy a szerepe a mezőgazdasági termelés biztonságosabbá tételében és állami szabályozásában, valamint a felvásárlások — így az áruellátás — tervszerűvé tételében. (*Lásd még:* termeltetési szerződés; értékesítési szerződés.)

Szinttartó beruházás: olyan beruházás, amely az elhasználódott termelési eszközök pótlását célozza. Elnevezéséből is kitűnik, hogy ∼-sal a termelés szintje alapvetően nem változik meg, de a minőség alakulását kedvezően befolyásolhatja, a termelésbe állított új géppel egyébként azonos kapacitás mellett is jobb minőségű munka végezhető el. (*Lásd még:* beruházás.)

Szocialista brigádmozgalom: 1958—1959-ben, a dolgozók alulról jövő kezdeményezésére, a Szovjetunió kommunista munkabrigádjainak példájára kibontakozott munkaverseny-mozgalom, amely hazánkban tömegméretűvé, a szocialista munkaverseny legfejlettebb formájává vált. Jelszava — szocialista módon dolgozni, tanulni, élni — kifejezi a ∼ célját is. A ∼ az iparban indult el, de ma már a mezőgazdasági üzemekben, termelőszövetkezetekben is elterjedt. A ∼-ban részt vevők a szocialista brigád cím elnyerését érdemlik ki vállalásaik teljesítésével. A vállalások ismételt teljesítése esetén bronz, ezüst, majd arany jelvény (plakett), illetve oklevél illeti meg őket. A cím odaítélésében a termelési tanácskozás dönt. (*Lásd még:* munkaverseny.)

Szocialista munkaverseny: *Lásd* munkaverseny.

Szocialista szektor: szocialista gazdaságban, illetve a szocializmus építése

idején a szocialista termelési viszonyok keretében működő gazdálkodó egységek gyűjtőneve. Fő jellemzője: a termelési eszközök társadalmi tulajdona, a munkaerő nem áru, tervszerű a termelés, a megtermelt termékek elosztása a társadalom érdekeit figyelembe véve a munka szerinti elosztás elve szerint történik. Ide tartoznak az állami tulajdonban levő bányák, gyárak, közlekedési eszközök és vállalatok, a bankrendszer, a kül- és belkereskedelem, a mezőgazdasági és kisipari termelőszövetkezetek, az állami gazdaságok, a gépjavító állomások stb. Az átmeneti korszak idején részaránya állandóan nő, míg a szocializmus alapjai lerakásának befejeztével csaknem kizárólagossá válik. (*Lásd még:* átmeneti korszak.)

Szocialista tulajdon: *Lásd* tulajdonformák.

Szocialista világpiac: *Lásd* világpiac.

Szocialista világrendszer: a szocialista illetve szocializmust építő országok gazdasági és politikai rendszere. A szocialista nemzetközi munkamegosztásra és a szocialista országok szoros együttműködésére, valamint a teljes egyenjogúság és a kölcsönös segítség elvére alapozott szuverén szocialista államok összessége. A második világháború után alakult ki az új szocialista államok létrejöttével, s ettől kezdődően a Földön két egymás mellett élő, ellentétes irányban fejlődő világrendszer létezik. Az egymás mellett élés a két rendszer közötti gazdasági, politikai és kulturális téren folyó békés versenyt jelent. A ∼ ilyen körülmények között kívánja bebizonyítani fölényét. A szocialista országok közötti kapcsolatok a ∼ léte a proletár nemzetköziségnek, a dolgozók nemzetközi együttműködésének elveit testesíti meg. ∼-ben él a világ népességének 34%-a. A ∼-hez tartozik a földterület több mint $^1/_4$-e.

Szocializmus: kizsákmányolásmentes társadalmi-gazdasági rendszer a kommunista társadalom alsó fo-

ka, amely a termelési eszközök társadalmi tulajdonára épül, a kapitalizmust törvényszerűen váltja fel. A kapitalizmusban létrejönnek a ~ előfeltételei, azonban csak a szocialista forradalom után lehet megteremteni az új szocialista termelési viszonyokat. Ezek megvalósítása egész történelmi időszakot — átmeneti korszakot — vesz igénybe, amikor megvalósul a munkásosztály és a dolgozó osztályok, elsősorban a munkásosztály és a parasztság szövetsége. A ~ államtípusa a proletárdiktatúra. A szocialista tulajdon két fő formája az állami (össznépi) és a szövetkezeti (csoport) tulajdon. A ~ építésének vannak általános törvényszerűségei és nemzeti sajátosságai. A ~ építésének legfontosabb feladata a ~ anyagi—műszaki bázisának megteremtése, illetve fejlesztése (a termelőerők fejlesztése) és az új termelési viszonyok megteremtése az egész népgazdaságban. A ~ új termelési viszonyainak talaján új gazdasági törvényszerűségek érvényesülnek s az árutermelés törvényeinek érvényesülési feltételei is megváltoznak. A szocialista felhalmozás gyors ütemű növekedése lehetővé teszi a dolgozók életszínvonalának emelését, szociális, kulturális viszonyainak, s ennek következtében tudatának megváltozását. A ~ jelentős lépés az osztály nélküli kommunista társadalom megteremtéséhez. (*Lásd még:* átmeneti korszak.)

Szocializmus alapjainak lerakása: a szocializmus építésének döntő állomása, az átmeneti korszak első szakaszának lezárása, az az időszak, amikor befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése, és létrejönnek az egész népgazdaságban a szocialista termelési viszonyok. Magyarországon e folyamat 1960—1961-ben lényegében befejeződött, s ma a szocializmus teljes felépítésén dolgozunk. (*Lásd még:* átmeneti korszak.)

Szolgáltatás: személyek, vállalatok (általában a fogyasztók) részére végzett olyan tevékenység, amely

közvetlenül új anyagi jószágot nem állít elő. Két csoportra osztjuk: 1. termelő ~-ok, amelyek közvetve részt vesznek az anyagi javak, az új érték termelésében. Ezek a produktív munka részei (pl. meglevő termékek szükséges tárolása, megóvása, szállítása, karbantartása, energiaszolgáltatás stb.); 2. a nem produktív jellegű, de társadalmilag szükséges ~-ok. Ilyenek a közületek és társadalmi szervezetek közhasznú tevékenysége (pl. hírközlés, egészségügyi, közoktatásügyi ~, személyszállítás stb.); egyes szabadfoglalkozásúak tevékenysége (pl. orvos, ügyvéd stb.); a személyes ~-ok végzése (pl. borbély, lakástakarítás, mosoda, szórakozóhely, szálloda stb.).

Szövetkezet: önkéntes termelői, fogyasztói vagy értékesítési társulás. A ~-ek a szocialista szektor részei. Legfelsőbb igazgatási szerve a ~-i tagok közgyűlése. A szocialista társadalomban falun és városon egyaránt vannak ~-ek. A városokban főleg kisipari ~-ek működnek. (*Lásd:* egyszerű szövetkezeti társulások; mezőgazdaság szocialista átszervezése.)

Szövetkezeti csoporttulajdon: közös, szocialista tulajdon. A kollektív gazdálkodás céljából önkéntesen szövetkezetekbe tömörült dolgozó parasztok, kisiparosok, kézművesek termelési eszközeinek társadalmasítása útján alakult ki. ~-ban vannak a föld kivételével a mezőgazdasági, ipari és egyéb termelőszövetkezetek termelési eszközei, termékei, a nem termelési célokat szolgáló épületek, felszerelések, berendezések. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek földje egyéni, illetve állami tulajdonban, de a közös gazdaság használatában van. A ~ szocialista jellegű tulajdon, így kizárja a kizsákmányolás lehetőségét, biztosítja a termelés tervszerű fejlesztését, a kollektív munkaszervezést, a munka szerinti jövedelemrészesedés szocialista elvének érvényesítését.

Szükséglet: az egész tár-

sadalomnak, illetve egyes tagjainak a termelés fejlődésével növekvő és mindinkább szerteágazó igényei a megtermelt anyagi termékek, szolgáltatások és kulturális javak iránt, amelynek összetétele és szerkezete a történelem folyamán változik. A ∼ tehát társadalmi méreteket öltött, kielégítésre váró materiális igény, amely bizonyos fajtájú és tömegű használati értékre irányul. A ∼-ek növekedése a termelés növelésének egyik fő mozgatórugója. A ∼-eknek van olyan csoportja, amely materiális formában egyáltalán nem létezik (a teljes szükséglet), ennek kielégítése soha nem valósulhat meg. A teljes ∼-en belül a ∼-eknek szűkebb köre az effektív ∼, ami az adott fejlődési szakaszban kielégítésre kerül, s ez biztosítja az újratermelés zavartalanságát, az arányosság fenntartását. A teljes és az effektív ∼ között helyezkedik el a latens ∼, amely a fejlődés folyamán fokozatosan effektív ∼-té válik, a teljes ∼ bővülésével azonban újabb latens ∼-ek keletkeznek. Mindennapi szóhasználatban az effektív ∼-ek megegyeznek a fizetőképes kereslettel. A szocialista gazdaság egyik fő célkitűzése a ∼-ek mind teljesebb kielégítése. (*Lásd még:* fizetőképes kereslet.)

T

Takarékosság: a szocialista gazdálkodás követelménye, elengedhetetlen feltétele. Elsősorban az eleven és holt munkával való ∼-ot jelenti. Különösen nagy jelentőségű az anyag ∼. A ∼ az egész társadalom érdeke, az életszínvonal emelésének is fontos tényezője. Egyéni ∼: a társadalom tagjai az ideiglenes szabad pénzeszközeiket összegyűjtik, takarékbetétbe helyezik, meghatározott célból (későbbi időpontban történő vásárlás, építkezés, külföldi utazás stb.).

Találmány: lényeges technikai haladást jelentő eredeti műszaki eljárás vagy megoldás. A javaslat csak

akkor képezheti ~ tárgyát, ha világviszonylatban újat jelent. A ~-t az Országos Találmányi Hivatalhoz kell benyújtani. A ~ díjazását rendeletek rögzítik. (*Lásd még:* szabadalom.)

Tanácsi ipar: a tanácsok felügyelete, irányítása alatt működő, főként helyi erőforrásokra épülő, helyi szükségletre termelő, nagyobbrészt szolgáltató jellegű állami üzemek. A ~ termelése az elmúlt 8—10 évben meghétszereződött, dolgozóinak száma megközelíti a 100 000 főt. (*Lásd még:* helyiipar.)

Társadalom: az emberi együttélés történelmileg változó viszonyainak összessége. A ~ kialakulását a természet fejlődésének meghatározott fokán a létfenntartás szükséglete hozta létre. A ~-ban különböző kapcsolatok alakulnak ki az emberek között (társadalmi viszonyok) pl. termelési, jogi, politikai, ideológiai, etikai, tudományos stb. kapcsolatok. Ezek közül elsődlegesek a termelési viszonyok, ezek képezik a ~ alapját, amelyre épül a felépítmény. A ~-ban a tudattal szemben elsődleges az anyagi lét. A ~ anyagi létfeltételei közül (földrajzi környezet, népsűrűség, termelési mód) pedig a termelési mód a döntő, a meghatározó a ~ fejlődésében. (*Lásd még:* termelési viszony.)

Társadalmilag szükséges munkaráfordítás: valamely áru előállítására a termelés átlagos társadalmi feltételei közt fordított átlagos munkamennyiség, ami meghatározza az áru értékének nagyságát. Átlagos termelési feltételnek tekinthető az átlagos technikai színvonal, a dolgozók átlagos ügyessége, munkaintenzitása stb. Ha egy vállalatnál emelkedik a munka termelékenysége, akkor jövedelmezőségi foka az átlagos üzemekénél kedvezőbben alakul. A termelékenység társadalmi méretű növekedése csökkentőleg hat a ~-ra.

Társadalmi munka: a társadalom számára végzett munka. Magántulajdonon alapuló árutermelés viszonyai között a termelő mun-

kája csak közvetve, a piacon keresztül válik ~-vá — ilyen viszonyok között a ~ fogalma azt tükrözi, hogy az árutermelők közösen elégítik ki a társadalom szükségleteit, de munkájuk közvetlenül nem társadalmi. Szocialista árutermelés viszonyai között a munka — a népgazdasági tervben foglalt elosztása és a társadalom szükségleteinek kielégítése érdekében történő tudatos felhasználása alapján — közvetlenül társadalmivá válik. Szocializmusban társadalmilag hasznos munkának nevezzük az emberek termelő és nem termelő tevékenységének összességét, amely a társadalom változatos és sokoldalú szükségleteinek kielégítéséhez szükséges. A köznapi szóhasználatban ~-nak nevezzük az ellenszolgáltatás nélkül végzett társadalmi tevékenységet. (Ez lehet termelő munka vagy a társadalmi, állami szervekben végzett tevékenység).

Társadalmi össztermék: bizonyos időszak (pl. egy év) alatt a társadalomban termelt anyagi javak összessége, tehát egy adott ország meghatározott idő alatti teljes termelése. A ~-et az anyagi termelés területén termelőmunkát végző dolgozók hozzák létre. A ~-et vizsgálhatjuk használati értékben és értékben. Tartalmazza az elhasznált termelési eszközök pótlására szánt értékrészt, valamint az év során előállított új értéket. Természetbeni formában (használati érték szerint), legáltalánosabban termelési eszközökre és fogyasztási cikkekre oszlik. A ~-et a produktív munkát végzők hozzák létre az anyagi javakat termelő népgazdasági ágakban. A ~ arányai a bővített újratermelésben rendkívül fontosak, mert ezek az arányok biztosítják a megtermelt termékek zavartalan realizálását, szocialista gazdaságban a tervszerű fejlődést. (*Lásd még:* első [I.] és [II. osztály]; nemzeti jövedelem; produktív munka.)

Társadalmi termékmérleg: *Lásd* ágazati kapcsolatok mérlege.

Társadalmi tulajdon: *Lásd* tulajdonformák.

Tatarozás: a gyárak, üzemek, a középületek és a lakóházak nagyobb javítása, illetve eredeti műszaki állapotának időközönkénti helyreállítása. Lakóház ~-ánál az egész épület felújítását vagy csak a homlokzat ~-át végzik el, az épület állagától függően, a költségvetés terhére. 1964-ben csupán a lakóházak ~-ára több mint 1,5 milliárd forintot fordított az állam, s ez több mint a hétszerese az állami lakások lakbére címén fizetett összegnek. (*Lásd még:* felújítás, lakbér.)

Tarifa: díjszabás. A különféle szolgáltatásokért fizetendő díjak összegét és a számla kiegyenlítési módját szabja meg. Fő fajtái: közlekedési- és fuvartarifák, postai, vám-, adó- és illetéktarifák. (*Lásd még:* bértarifa.)

Tartalék: közgazdasági értelemben: meglevő, de még fel nem használt készlet. Állami tartalék: tervszerűen képzett ~ a népgazdaság számára, átmeneti akadályok jelentkezése stb. esetére. A ~ képzése a tervszerű gazdálkodás fontos része. Az iparági és a vállalati ~ a termelés biztonságát, folyamatosságát szolgálja. A ~-ot reálisan kell meghatározni, a túlzott mértékű ~-képzés a vállalatnak anyagilag hátrányos, mert a norma feletti készletek hitel igénybevételére késztetik. A termelés szervezettségének javulásával, a szállítások jobb megszervezésével és lebonyolításával a ~ csökken. Ki nem használt tartalékok: a termelés különböző területein ki nem használt kapacitások, amelyek feltárása és felhasználása a népgazdaságnak fontos érdeke. (*Lásd még:* munkaerő-tartalék.)

Tartalékalap: az állam, az iparágak és a vállalatok kezében felhalmozódott, sok irányban és célirányosan felhasználható áru-, pénz-, anyag- és devizaeszközöknek az a része, amelyet a termelés és a gazdálkodás zavartalanságának biztosítása érdekében képeznek és használnak fel. Az állami

~ nagyságát a népgazdasági terv tartalmazza.

Távlati terv: a népgazdaság hosszabb időszakra — 15—20 évre — szóló terve. A jövőben nagyobb szerepük lesz a középtávú (ötéves) és a távlati (15, 20 éves) terveknek. Az éves tervek csupán a középtávú népgazdasági terv végrehajtási programjának szerepét töltik be. (*Lásd még:* népgazdasági terv.)

Technológia: a termelés módszerei, eljárásai. Csoportosítása: 1. mechanikai ~ (az anyag alakját megváltoztató eljárás); 2. kémiai ~ (az anyag vegyi összetételét megváltoztató eljárás); 3. hő ~ (az anyag melegítéssel, öntéssel, kovácsolással stb. történő megváltoztatása). A ~ a technika tökéletesítésével párhuzamosan fejleszthető. (*Lásd még:* gyártásfejlesztés.)

Telephely: többnyire ipari, mezőgazdasági, közlekedési stb. üzem, illetve vállalat működési helye. Újabban telephelynek nevezik a vállalatoktól állandó vagy meghatározott időre kihelyezett részlegek működési helyét, illetve a nagyvállalatokhoz csatolt — régebben önálló — üzemeket.

Telepítéspolitika: a termelési és fogyasztási szükségletek, természeti és földrajzi tényezők, nyersanyag- és energiabázis, úthálózat, vízellátás, fogyasztópiacok közelsége, munkaerő stb. tanulmányozása alapján kialakított ipartelepítési elv és ezek gyakorlati megoldásának kidolgozása. Hazánk ~-jában központi helyet foglal el a vidék iparosítása, az ipar egy részének Budapestről történő kitelepítése, illetve új telepítések vidéken történő kialakítása révén. Ezt az elvet szolgálják azok a határozatok és gazdasági intézkedések, melyek kimondják: Budapesten nem engedélyezhető olyan beruházás, amely az ország más részéből új munkaerőt von el. Rendelet írja elő azt is, hogy az olyan beruházásokat, amelyek közös területen létesülnek, koncentrálni kell annak érdekében, hogy valamennyit kö-

zös üzemi és szociális járulékos beruházásokkal láthassák el. (*Lásd még:* ipartelepítés.)

Teljesítménybér: olyan munkabér-forma, amelynél a dolgozó munkabérének nagyságát a termeléstől függően állapítják meg. A ~ érdekeltté teszi a dolgozót munkája eredményében, a gépek, berendezések, nyersanyagok, a munkaidő észszerű kihasználására és a jobb munka- és üzemszervezésre ösztönöz. A ~ a munka termelékenységének növelésére vezet és segíti a munkaverseny kibontakozását. Legáltalánosabban alkalmazott formája: a darabbér, amely lehet egyenes darabbér (minden elkészített darab után azonos bért fizetnek), és progresszív, illetve degresszív darabbér (bizonyos darabszám után a bér emelkedik, illetőleg csökken), ~ a prémiumos időbér is. A prémium összegét, mértékét a teljesítményhez, a takarékossághoz, a kiemelkedő minőséghez stb. kötik. A bér prémiummal történő kiegészítését darabbérezéssel is szokás alkalmazni. (*Lásd még:* bér; munkabér.)

Teljes termelés: a vállalatnál vagy üzemben bizonyos tervidőszak alatt (hónap, negyedév) termelt termékek (gyártmányok, munkák) pénzben kifejezett volumene. A ~-hez tartozik: az egész árutermelés; a befejezetlen termelés állománykülönbözete (nyitó és záró készlet különbözete), az üzemi felhasználásra szánt, de még felhasználatlan saját gyártmányú félkész termék, a vállalaton belüli felhasználásra készített szerszámok, készülékek, tartalékalkatrészek állománykülönbözete.

Termék: emberi munka segítségével létrehozott tárgy, gép stb., amely a társadalom meghatározott szükségletei kielégítését szolgálja. Átvitt értelemben szellemi termékről is beszélünk (terv, művészi munka eredménye stb.).

Termelékenység, munkatermelékenység: a társadalmi munka hatékonysága, amely a dolgozó által a

munkaidő egysége alatt termelt termék mennyiségében (darab száma), vagy az egy termékre fordított munkamennyiségben fejeződik ki. A ~ növekedése eleven- és holtmunka-megtakarítást jelent. A ~-et általában az egy termékegységre fordított eleven munkával (munkaidővel), vagy a munkás által egy időegység alatt előállított termékek mennyiségével mérik. E mérés nem szűri ki a munka intenzitásának változását, holott közgazdaságilag a ~ az áru értékét csökkenti, mivel a dolgozó a technika fejlődése révén, nem pedig több munkakifejtés eredményeként állított elő több terméket. Üzemi, vállalati és ágazati szinten a ~ mutatójaként az egy munkásra, illetve egy munkás és alkalmazottra jutó teljes termelés mutatója használatos. A ~ szakadatlan növekedése a társadalmi fejlődés objektív gazdasági törvénye, a termelőerők fejlődésének egyik oldala. A ~ növekedése a termelőerők fejlettségi színvonalától és a termelési viszonyoktól függ. Az a magasabb rendű társadalom, amely az előzővel szemben, a ~ magasabb fokát teremti meg. A ~ növelésének főbb tényezői: a termelés technikai színvonalának emelése (gépesítés, automatizálás, kemizálás stb.); a dolgozók szakképzettségének, tudásának, kulturáltságának emelése. Magyarország iparában 1949-hez képest 1964-ben 233%-ra emelkedett a ~ (az egy foglalkoztatottra jutó vállalati teljes termelés alapján számított index). (*Lásd még:* intenzitás.)

Termelés: folyamat, amelyben a meghatározott termelési viszonyokban élő emberek a létfenntartáshoz szükséges anyagi javakat előállítják termelési eszközök és fogyasztási cikkek formájában. A ~ a gazdasági élet egyik alapvető mozzanata az elosztás, a csere és a fogyasztás mellett. A szükségletek szüntelen növekedése a ~ növekedésének fő hajtóereje. A ~ jellege határozza meg a társadalom fejlődését, a tár-

sadalmi rendet, az ideológiai nézeteket, a politikai intézményeket. A szocialista ~ alapja a társadalmi tulajdon és a kizsákmányolástól mentes munka, célja pedig: az egész társadalom szükségleteinek a lehető legjobb kielégítése. A ~ állandóan változik, tökéletesedik.

Termelési eszköz: a termelési folyamat tárgyi tényezője, a termelőerő része. A munkaeszközök és a muntárgyak összessége. A ~-ök a szocializmusban társadalmi tulajdonban vannak. A ~-ön belül a munkaeszközök fejlődése határozza meg alapvetően egy adott társadalom fejlődési ütemét. (*Lásd még:* termelőerő, munkaeszköz.)

Termelési érték: az üzem vagy vállalat adott időszakában elvégzett termelésének értékben történő kifejezése. Felosztjuk: 1. befejezett termelési értékre és 2. félkész állományra (befejezetlen termelés). A ~ részenkénti vizsgálata a tervek teljesítési fokát, a munka tervszerűségét is megmutatja. (*Lásd még:* teljes termelés.)

Termelési kapacitás: *Lásd* kapacitás.

Termelési készlet: készletnorma alapján beszerzett alap- és segédanyag, egyéb eszközök, amelyek a termelés zavartalan folytatásához nélkülözhetetlenek és a vállalatok raktárában tárolják. A ~ a termelés terjedelméhez igazodik. Megkülönböztetünk: minimális készletet (a legalacsonyabb készletállomány, amely csak rendkívüli esetben csökkenthető), folyó készletet (két szállítmány szokásos beérkezése közötti idő felhasználási szükséglete) és maximális készletet (a minimális és folyó készlet legmagasabb állományának együttes mennyisége). A minimális készletet teljes egészében, a folyó készletnek pedig csak a felét finanszírozza a bank forgóalappal. (*Lásd még:* tartalék.)

Termelési költség: a vállalat számára egyenlő az önköltséggel. A szocialista társadalom számára viszont a ~ egyenlő az áru értékével,

mert ez már az összes munkát tartalmazza, amit egy-egy termék előállítására a társadalom ráfordított. A ~ csökkentése az áru önköltségének és értékének csökkentését feltételezi. (*Lásd még:* önköltség)

Termelési mód: az anyagi javak — termelési eszközök és létfenntartási cikkek — megszerzésének módja. Két oldala van a termelőerők és a termelési viszonyok. A termelőerők a termelés technikai, a termelési viszonyok a termelés társadalmi oldalát alkotják. A termelőerők a termelés legmozgékonyabb elemei, de csak addig fejlődhetnek akadálytalanul, míg a termelési viszonyok összhangban vannak a termelőerők fejlődésével. A ~ fejlődése a termelőerők, s ezen belül a munkaeszközök fejlődésével kezdődik. A termelőerők szakadatlanul, a termelési viszonyok ugrásszerűen fejlődnek. Ha a ~-on belül megbomlik az összhang a termelőerők és a termelési viszonyok között, kiéleződik az ellentmondás, szükségessé válik az új termelési viszonyok forradalmi úton való érvényesülése, s így új ~ születik. A ~ megváltozása maga után vonja az egész társadalom (pl. a felépítmény) megváltozását is. Az emberiség történetében öt ~-ot ismerünk: ősközösség, rabszolgaság, feudalizmus, kapitalizmus, szocializmus. Korunkban megvalósul az a történelmi folyamat, amikor a szocialista ~ felváltja a kapitalista ~-ot. (*Lásd még:* termelőerők; termelési eszköz; termelési viszony.)

Termelési periódus: egyenlő a termelési idővel, amely a termelési ciklusból (a termék elkészítésére fordított idő: a munkaperiódus és az egyes munkafolyamatok közötti megszakítások időösszege) és abból az időből áll, amely alatt a vállalat nyersanyagai, tüzelő- és segédanyagai termelési készletként szerepeltek, tehát amíg azokat a raktárban tárolták. A ~ minden időeleme csökkenthető, ha fejlesztik a technikát, ha növelik a termelékenységet, ha jobban szervezik meg a

munkát és kevesebb az egyes munkafolyamatok közötti kieső idő, ha több műszakban dolgoznak és ha nem tartanak sok anyagot hosszú ideig raktáron, ha tervszerűbben rendelik meg a termelés anyagszükségletét.

Termelési tanácskozás: a szocialista vállalatok, üzemek dolgozói termelésirányításban való közvetlen részvételének szocialista formája, az üzemi demokrácia legfőbb fóruma. Műhelyenként havonta, üzemenként negyedévenként ~-okon vitatják meg a tervet, beszélik meg a termelőmunka legfontosabb tapasztalatait, tanulságait, a munka- és termelési fegyelem kérdéseit. A ~ dönt a kiváló dolgozó oklevél és jelvény odaítéléséről és jóváhagyja a szocialista brigád cím megítélését. A ~-okat a szakszervezet szervezi és ezek megtartásáért a gazdasági vezetővel egyetemlegesen felelős. A vezetők kötelessége tájékoztatni a ~ részvevőit az üzemi tennivalókról, válaszolni a dolgozók kérdéseire és javaslataira.

Termelési terv: a népgazdaság és a szocialista vállalat természetben és pénzben megszabott állami feladatai, megfelelő választékú és meghatározott mennyiségű termékek termelésére, illetve termelésének ütemezésére. A ~ a népgazdasági terv és a vállalati műszaki-termelési pénzügyi terv legfontosabb alkotórésze. A ~ helyes meghatározása rendkívül lényeges valamennyi népgazdasági ág és vállalat fejlesztési arányainak megállapítása szempontjából. A ~ a szükségletekre, az adott kapacitásokra, az anyagellátásra és a munkaerő-ellátottságra figyelemmel tartalmazza a feladatokat, naturális mutatókban és értékben. A termelés országos távlati feladatait az Országos Tervhivatal előterjesztése alapján az Országgyűlés, az éves terveket pedig a Minisztertanács határozza meg. Az új gazdaságirányítási rendszerben a vállalatokra történő tervlebontás megszűnik, a vállalatok

maguk készítik el termelési terveiket.

Termelési viszony: az embereknek az anyagi javak termelése folyamán kialakuló kölcsönös kapcsolata, amely meghatározza egyéb társadalmi kapcsolataikat is. A ~ a termelési mód egyik oldala. A ~ fogalmába tartozik a tulajdonviszony, amely meghatározza az emberek között a ~ egyéb kapcsolatait, így tevékenységük kölcsönös cseréjét (osztályviszonyok), az elosztás formáit (elosztási viszonyok), a gazdasági egységek és ágazatok egymás közötti viszonyait. A ~-t meg kell különböztetnünk a társadalom jogi viszonyaitól, amelyek erősítik a ~-t. A ~-ok a termelőerőkkel szoros kapcsolatban fejlődnek. A ~ más összefüggésben a társadalom alapja, amelyre épül a felépítmény (a társadalom politikai, jogi, művészi, vallási, erkölcsi, filozófiai nézeteinek és az ezeknek megfelelő intézményeknek az összessége). Az alap, a ~ megváltozásával megváltozik a felépítmény is. Ellentmondásos alapnak ellentmondásos felépítmény felel meg. (*Lásd még:* termelési mód.)

Termelés programozása: *Lásd* programozás.

Termelőerők: a termelési eszközök és az ember a maga szakképzettségével, tudásával, termelési tapasztalataival. A termelési mód egyik oldala, az ember és a természet viszonyát tükrözi. A ~ fejlődését a munkaeszközök fejlődése határozza meg, amely kölcsönhatásban van az ember fejlődésével. A ~ fejlődése szakadatlan folyamat, hatására fejlődnek a termelési viszonyok, s ennek hatására az egész társadalom gazdasági és politikai rendje. (*Lásd még:* termelési eszköz; termelési mód.)

Termelőerők területi elhelyezése: az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés és a munkaerő földrajzi elosztása az ország területén és gazdasági körzeteiben, figyelemmel a természeti viszonyokra és a népsűrűségre. A ~-nek alapelvei: a termelőerők tervszerű és

ésszerű elhelyezése az ország területén úgy, hogy növekedjék a társadalmi munka termelékenysége; az ipar közelítsen a nyersanyag- és energiaforrásokhoz; csökkenjen, illetve szűnjön meg a keresztező szállítás; a kialakítandó gazdasági körzetek specializálódjanak és komplex módon fejleszthetők legyenek. Szocialista társadalomban a ∼-nél is alapvető cél, hogy növekedjék a dolgozók jóléte, életszínvonala. (*Lásd még:* ipartelepítés; telepítéspolitika.)

Termelőfogyasztás: a termelési eszközök elhasználódása a termelés folyamatában. A tágabb értelemben vett fogyasztás része. Magában foglalja a gépek, berendezések, felszerelések kopását és a nyersanyagok, segédanyagok, fűtőanyagok egy termelési periódusban történő elhasználódását. (*Lásd még:* fogyasztás.)

Termelői ár: egy-egy termékfajta átlagos (vagy vállalati) önköltsége pótlékolva az eszközigényességének megfelelő tiszta jövedelemmel. Az állami vállalat szoros értelemben vett önköltségén kívül (anyagköltség, munkabér, SZTK-járulék) még a következő ártényezők szerepelnek: illetményadó; egyéb költségek; felújítási hányad; beruházási hányad; garanciális alap; műszaki fejlesztési alap; betervezett nyereség. Ezen ártényezők figyelembevétele mellett alakul ki az áru nettó ∼-a. A nettó ∼ és a forgalmi adó együttes összege a bruttó ∼.

Termelőszövetkezet: *Lásd* mezőgazdaság szocialista átszervezése, szövetkezet.

Termelőszövetkezetek állami irányítása: a termelőszövetkezetek termelésének tervszerű, gazdaságpolitikai eszközökkel történő befolyásolása, magában foglalja a hatósági ellenőrzést, az állami felügyeletet, a szaktanácsadást és a jogvédelmet. A termelés és a gazdálkodás tervszerű befolyásolása csak akkor hatékony, ha ez elsősorban gazdaságpolitikai eszközökkel történik (ár-, hitel- és adópolitika, felvásárlási rendszer, állami támogatás stb.) s tekintettel

van a szövetkezeti tulajdon jellegére, az ebből fakadó sajátosságokra, a szövetkezeti demokráciára. A gazdasági irányítás és szaktanácsadás célja, hogy a közös gazdaságok saját erőforrásaik és az állami támogatás, valamint a hitelek ésszerű felhasználásával mielőbb korszerű, jövedelmezően gazdálkodó, tagjaiknak megfelelő egyéni jövedelmet nyújtó, s a népgazdaság szükségleteit mind magasabb színvonalon kielégítő nagyüzemekké váljanak. Az állami szakigazgatási szervek a termelőszövetkezeteknek — a kenyérgabona vetésterületi arányának meghatározásán kívül — kötelező tervfeladatot nem adhatnak. A tanácsi szervek a mezőgazdasági szakigazgatás területén viszont mint hatóság járnak el. Az általános mezőgazdasági szakigazgatás körébe tartozó növényvédelmi, állategészségügyi, tűzrendészeti, balesetelhárítási, halászati, vadászati ügyekben az állami szervek a rendelkezések betartására kötelezik a termelőszövetkezeteket. A termelőszövetkezeti igazgatás körében (tsz-tagok tagsági viszonyából eredő problémák, alapszabály és állami rendelkezések betartása, közgyűlések döntései stb.) az állami irányítószervek, főleg a segítségnyújtás és javaslattétel eszközeivel dolgoznak, és csak akkor nyúlnak kényszerítő eszközökhöz, ha jogszabályellenes döntések, illetve határozatok születnek. Az állami vállalatok hatósági jogkört nem gyakorolhatnak, tehát utasítást nem adhatnak. A termelőszövetkezetek és az állami vállalatok közötti viszony a termeltetési és értékesítési szerződésekre épül, amelyeket egyenjogú felekként, a kölcsönös érdekek figyelembevételével, önkéntesen kötnek meg. A termelőszövetkezeti tervezés új rendszere és módszere nagymértékben megerősíti a termelőszövetkezet önállóságát, és elősegíti az állami irányítás helyes módszereinek megvalósulását.

Termelőszövetkezetek állami támogatása (vissza nem térítendő): az állam

különböző címeken adott, vissza nem térítendő támogatása a termelőszövetkezeteknek, a termelési színvonal emelése érdekében. Az állami támogatás rendszerét, mértékét, módját, kiterjedését az évenként megjelenő 3004-es kormányhatározatok szabályozzák. A termelőszövetkezetek üzemviteli kedvezményeket, beruházási segítséget, szakembereknek juttatott fizetéskiegészítést stb. kapnak a népgazdaságtól, bizonyos feltételek mellett, hitelelengedések, árengedmények, térítések stb. formájában. A gazdaságilag meg nem erősödött termelőszövetkezetek megkülönböztetett állami támogatást kapnak. Az állami támogatás konkrét formáinak és összegének megállapítása és engedélyezése a termelőszövetkezet éves termelési és pénzügyi tervének járási megerősítésekor történik. Az állami támogatások kialakult rendszere egyrészt ellensúlyozása volt annak a jövedelemelvonásnak, amely eddig a termelőszövetkezetektől az alacsony felvásárlási árak következtében megtörtént. Ennek ellenére a termelőszövetkezeti mozgalom eddigi fejlődése, a nagyüzemi gazdálkodás kialakulása és megszilárdulása elképzelhetetlen lenne az állam sokoldalú támogatása nélkül. A felvásárlási árak emelése, a termelőszövetkezetekben realizált tiszta jövedelem növekedése megváltoztatja a vissza nem térítendő állami támogatások eddigi rendszerének funkcióját s új irányt szab a jövőbeni állami támogatások (ösztönző) szerepének.

Termelőszövetkezetek közötti vállalkozás: termelőszövetkezetek együttműködése, a termelés ésszerű nagyüzemi méreteinek megvalósítására, a kedvező adottságok kihasználásának elősegítésére. Közös vállalkozási forma pl. az, hogy: a részvevők együttműködése azonos tevékenységi körre terjed ki; vagy a részvevő közös gazdaságok a végtermék előállításának egyes — a munkamegosztás szerint különböző — szakaszait vég-

zik. A kooperációnak ez utóbbi formája a termelés és feldolgozás egyesítése útján jön létre. A közös vállalkozásokban esetenként földművesszövetkezetek, állami gazdaságok is részt vesznek. A jövőben ipari üzemek és mezőgazdasági termelőszövetkezetek között is célszerű lehet közös vállalkozást létrehozni. Jelenleg főleg szőlő, gyümölcsös telepítésére, szarvasmarhatenyésztésre, baromfitenyésztésre, sertéshizlalásra, talajjavításra, vízrendezésre, melléküzemi tevékenységre, legtöbb helyen építőipari munkára jöttek létre közös termelőszövetkezeti vállalkozások. A ∼-ok jövedelmezősége lehetőséget nyújt a felhalmozás növelésére, a vállalkozásban résztvevők termelési alapjainak bővítésére, a szocialista tulajdon erősítésére. A ∼ kedvezően hat a benne társult termelőszövetkezetek közötti gazdasági kiegyenlítődésre, segíti a tsz-tagság egymáshoz való közeledését, együttműködését, a szövetkezeti parasztság egységének kialakulását. Jelenleg 75 ∼ van hazánkban.

Termelőszövetkezeti demokrácia: a termelőszövetkezeti élet, vezetés és irányítás alapelve, a szocialista demokrácia része. Alapja a szövetkezeti csoporttulajdon. Meghatározza a tsz-tagok viszonyát egymáshoz és az általuk választott szövetkezeti vezető szervekhez; érvényesíti a tsz-tagság jogait és kötelességeit a szövetkezeti életben, a gazdálkodásban, a munkában; szabályozza a termelőszövetkezet kapcsolatait a külső szervekkel. A ∼ belső oldala a tsz-tagságnak azt a jogát jelenti, hogy minden fontos — a közös gazdaság működését, gazdálkodását és szervezeti életét érintő — kérdésben határoz; megválasztja a vezetés és ellenőrzés szerveit, amelyeknek tagjai beszámolási kötelezettséggel és anyagi felelősséggel tartoznak, s bármikor visszahívhatók. A ∼ külső oldala a közös gazdaság és az állam viszonyát, az állami irányítás és a termelőszövetkezeti gazdálkodás össze-

hangolását fejezi ki. A termelőszövetkezet legfőbb irányítási szerve a közgyűlés. (*Lásd még:* közgyűlés; küldöttgyűlés; termelőszövetkezetek állami irányítása.)

Termelőszövetkezeti tag: akit belépési nyilatkozat alapján, a termelőszövetkezeti közgyűlés a tagok sorába felvesz. ~ lehet elvileg minden nagykorú magyar, vagy az ország területén lakó külföldi állampolgár, aki élethivatásszerűen földműveléssel foglalkozik, vagy pedig olyan szakképzettséggel rendelkezik, amelyet a közös gazdaságban hasznosíthat (mezőgazdász, állatorvos, állattenyésztő, gépészmérnök, építészmérnök, jogász, közgazdász, technikus, könyvelő, gépszerelő, ács, asztalos, kovács stb.). A termelőszövetkezetben minden tag egyenlő jogokat élvez. Jogosult a közös munkában részt venni, a közgyűlésen tanácskozni és szavazni, a tisztségviselők választásában részt venni, élvezni a különféle társadalombiztosítási szolgáltatásokat, a szociális, kulturális és egyéb kedvezményeket, munkájával arányos módon részesülni a kioszthatő közös jövedelemből, s bevitt földje után a földjáradékból, továbbá háztáji gazdasággal rendelkezhet. Kötelessége az alapszabályban előírt módon földjét és egyéb termelési eszközeit a közös gazdaságnak átadni, az alapszabályban előírt mértékben a közös munkában részt venni, a közgyűlés határozatait, a vezetőknek, a közgyűlés határozatainak, a tervfeladatoknak és a termelési technológiának megfelelő utasításokat végrehajtani. Kötelessége jogait gyakorolni, részt venni a közös gazdaság életében, gazdálkodásában, irányításában. A kisipari és a háziipari szövetkezetek tagjainak jogi helyzete is az előbbiekkel azonos.

Termeltetési szerződés: a felvásárlási szerződések egyik típusa. Általában olyan termények és termékek termelésére és értékesítésére kötik, amelyeknek előállítása a termeltető vállalat szakmai segítségnyújtását és ellenőrzését igényli.

A ~ értelmében a termeltető vállalat ellátja a termelőt vetőmaggal, illetve szaporító anyaggal, esetleg speciális géppel is. ~-t különféle vetőmagvakra, kerti magvakra, vetőburgonyára, zöldségfélékre, fűszerpaprikára, ipari növényekre, rizsre, gyógynövényekre, mákra stb. kötnek. A ~-hez hasonló a tenyészállat-nevelési szerződés is.

Tervdokumentáció: a megvalósítandó beruházás vagy beruházások tervrajzainak és terviratainak összessége. A műszaki tervekben a műszaki leírást, a költségvetésben a költségek várható alakulását, az organizációs tervekben pedig a beruházó tevékenységek összehangolását dolgozzák ki. A ~-hoz csatolni kell a megvalósítás egyéb adatait és a hatóságok engedélyeit. A ~-t a beruházó hagyja jóvá.

Tervező (beruházások tervezője): megbízás alapján megtervezi, kidolgozza az adott beruházási feladatot. A ~ lehet: intézet, iroda, csoport vagy önálló személy. ~-i megbízást csak olyan magánszemélynek lehet adni, aki a hatóság ~-i névjegyzékben szerepel. A ~ munkája alapján történik a kivitelezés. A tervezésből eredő hibákért a ~ felelős.

Tervhivatal (Országos): a **népgazdaság** központi tervező szerve. Kidolgozza a távlati és operatív népgazdasági tervjavaslatokat, a népgazdasági terv fő arányait, irányelveit, számításokat végez, felülvizsgálja a többi tervező hatóság (minisztériumok, országos hatáskörű szervek, fővárosi, megyei, megyei jogú városi tanácsok) tervjavaslatait, majd a közös munka alapján egységes programot terjeszt az Országgyűlés, illetve a kormány elé. Kidolgozza a nemzetközi együttműködés gazdasági szempontjait és irányelveit s ezeket a tervkészítésnél figyelembe veszi. A legfontosabb anyagokkal, termékekkel központilag gazdálkodik (központi gazdálkodás alá vont termékek). Ellenőrzi és elemzi a népgazdasági terv teljesítését, jelentéseket és

javaslatokat tesz az Országgyűlésnek, a kormánynak, összehangolja a tervező hatóságok munkáját. A ~ elnöke a kormány tagja. A központi tervezésnek a jövőben behatóbban kell foglalkozni a nemzetközi munkamegosztásban jelentkező tendenciákkal, figyelemmel a megoldandó fő közgazdasági problémákra, a műszaki, pénzügyi és árkérdésekre, a gazdasági növekedés összefüggéseire és kölcsönhatására, a gazdaságirányítás közgazdasági eszközeinek tökéletesítésére és felhasználására.

Tervkészítés a termelőszövetkezetben: az elnök irányításával, a tsz-vezetőség tagjai, a szövetkezet szakemberei, valamint a tsz-tagok (tervkészítő bizottságok) közreműködésével történik. A termelőszövetkezet éves terve tartalmazza a gazdasági-termelési, termelésfejlesztési és pénzügyi intézkedéseket. Három fő része: az általános rész, a termelési rész, és a bevétel-kiadási költségvetés. Az általános rész legfontosabb adatai (családok, tsz-tagok száma, területi adatok, gépek száma stb.) alapján dolgozzák ki az éves termelési tervet. A termelési részben szerepel az egyes termelési ágak terve, a beruházási és anyagterv, a munkaerő és munkaegység terv, valamint a termékfelhasználási terv. A bevétel-kiadási költségvetés a termelőszövetkezet pénz- és hitelgazdálkodási előirányzatait tartalmazza, benne a jövedelemelosztás és a tagok részesedésének tervét. A termelőszövetkezet tervét a járási tanács mezőgazdasági osztálya erősíti meg és a közgyűlés hagyja jóvá. A földművelésügyi miniszter évről évre részletes tervezési utasításban határozza meg a tervkészítés idejét, módszereit, a felülvizsgálat és megerősítés irányelveit. (*Lásd még:* bevétel-kiadási költségvetés.)

Tervlebontás: a tervfeladatok végrehajtó egységenkénti és időrendi részletezése. Az új gazdaságirányítási rendszerben a minisztériumok tervlebontási jogát fokozatosan szűkítik, majd

megszüntetik. (*Lásd még:* tervezés; termelési terv.)

Tervmutatószám: ***Lásd*** mutatószám.

Tervszerű befolyásolás: a kötelező érvényű utasításokat kiegészítő, azok maradéktalan végrehajtását elősegítő, a kezdeményezéseknek teret adó ösztönző tényezők tervszerű alkalmazása. Az egyes kiemelkedően fontos feladatok végrehajtására az árakkal, bérkedvezményes juttatásokkal teszik érdekeltté a vállalatokat, gazdaságokat, a termelésben tevékenykedő embereket. A ~-nak nagy a szerepe a szövetkezetek állami irányításában és a szabad piacon is. Az új gazdasági irányítási rendszerben a tervszerű befolyásolás szerepe és hatóköre megnő. (*Lásd még:* anyagi ösztönzés; gazdasági emelők; nyereségrészesedés; prémium.)

Tervszerű megelőző karbantartás (TMK): a termelési eszközök, berendezések megóvását, zavartalan üzemeltetését és javítását előre megtervezett vizsgálatokkal és intézkedésekkel biztosító karbantartási rendszer. A ~-i munka révén csökkenthető a termelésből kieső idő, az üzemzavar, javul az üzembiztonság és nő a berendezések élettartama. Az időben elvégzett karbantartási munkával csökkenthető a közepes javítások és felújítások gyakorisága. Megkülönböztetünk: központi, önálló és vándor ~-t, (karbantartó részleget). A központi ~ egy nagyvállalat összes üzemei vagy több önálló üzem karbantartási munkáit, az önálló ~ csak egy termelő egység gépei javítását végzi el. A vándor ~ főként az építőiparban, a szolgáltató iparágakban ismeretes, ahol telephelyről telephelyre járva végzik a gépek javítását.

Tervszerűség: objektív közgazdasági kategória, amely a szocializmusban szükségszerűen érvényesül, s csak a szocialista gazdaságra jellemző. Az arányosság állandó, folyamatos, tudatos fenntartását, s a fejlődés ezt figyelembe vevő programozását jelenti. A ~-nek, s tényezőinek: az ará-

nyosságnak és a szocialista tudatosságnak biztosítéka a termelési eszközök szocialista tulajdona, a gazdasági fejlődés törvényeinek felismerése és tudatos felhasználása. Ezek alapján előre meghatározhatók a távolabbi célok, sokoldalú tervek készíthetők a szükségletek távlati kielégítésére, a népgazdaság fejlesztésére.

Tervteljesítés: a népgazdasági, ágazati, vállalati és üzemi tervek megvalósítása. Mérése a tervben előírt mutatószámok és a tényszámok egybevetésével, összehasonlításával történik. A ~-re vonatkozó adatokat a mérlegben, a ~ körülményeit és tanulságait pedig a mérlegbeszámolóban rögzítik. Ezeket a dokumentumokat az irányító szervek értékelik és jóváhagyják. A ~-sel kapcsolatos tapasztalatokat a dolgozókkal termelési értekezleten megbeszélik.

Tiszta vagyon: a termelőszövetkezet beruházott és forgóvagyonának (álló- és forgóeszközei értékének) tehermentes része. Magában foglalja az összes alapok és tartalékok: a fel nem osztható szövetkezeti alap, a termelési alap, a szociális-kulturális alap, a biztonsági alap és az egyéb pénzbeli tartalékok saját forrását.

Többcsatornás rendszer: a jövedelemelvonásra és az árképzésre vonatkozó közgazdasági kategória. Többcsatornás jövedelemelvonási rendszert valósít meg egy ország, ha a termelőegységekben megtermelt tiszta jövedelmet több formában gyűjti össze. A hazánkban alkalmazott legfontosabb jövedelemelvonási csatornák: a béradó (a vállalatok által fizetett, jelenleg 15%-os illetményadó); az eszközadó (eszközlekötési járulék néven ismert elvonási módszer); a termelési adók (céladók, pl. olajtermékek adója); a fogyasztási cikkek forgalmi adója (jelenleg az ipar fizeti, vita folyik arról, hogy az új gazdaságirányítási rendszeren belül esetleg a kereskedelem fizesse); a földadó (a föld használója fizeti); a jövedelemadó (a vállalatok és szövetkezetek nyereségük után, az egyé-

nek pedig béren felüli személyi jövedelmeik után fizetik). ~-ben az árkalkulációkba építik be az elvonásra kerülő tételeket. A kereskedelem az általa befizetett jövedelemrészt az árrésbe építi be. Így alakulnak ki az úgynevezett többcsatornás árak. A fogyasztóknál az ilyen — a több jövedelemelvonási csatorna figyelembevételével kialakított — árak érvényesülnek. Az új gazdaságirányítási rendszerben ezt a módszert is egyszerűsíteni kell.

Tömeggyártás: egyfajta gyártmány nagyobb mennyiségben (sorozatban), hosszabb időn át történő előállítása. A ~ az átlagosnál nagyobb lehetőséget teremt a termelés műszaki és szervezési feltételeinek biztosítására. A gépeket nem kell sűrűn átállítani, célgépek és szerszámok sokasága alkalmazható, magas fokú munkamegosztás valósítható meg, a dolgozók nagy begyakorlottságra tehetnek szert, s mindezek következtében nő a termelékenység, csökken az önköltség. A ~ eredménye a tömegcikk. (*Lásd még:* sorozatgyártás.)

Törzsbér: *Lásd* alapbér.

Tröszt: szocialista gazdaságban az önállóságukat bizonyos fokig megtartó rokon, vagy egymást kiegészítő vállalatok irányítását összefogó, vállalati jelleggel, önálló elszámolással működő középfokú irányító szerv. Hazánkban 1950 óta alakultak ~ök az addig minisztériumi és tanácsi irányítás alatt álló vállalatok igazgatására. A ~ tervezési-pénzügyi egység.

Tulajdonforma: az anyagi javak elsajátításának történelmileg kialakult és meghatározott viszonya. A tulajdon úgy tűnik, mint emberek és dolgok kapcsolata, holott emberek közötti kapcsolatokat tükröz. A ~ két nagy csoportja: I. a termelési eszközök ~-i; II. a fogyasztási javak ~-i. I. A termelési eszközök ~-i a legfontosabbak, ezek határozzák meg minden történelmileg adott társadalom termelési viszonyait, s ezen belül a fogyasztási javak ~-it is. A termelési eszkö-

zök ~-i lehetnek: 1. magán ~ (a termelési eszközök magánszemélyek tulajdonában vannak, s a társadalom egyes tagjai, csoportjai, osztályai ki vannak rekesztve e ~-ból). A magántulajdon monopoljellegű. Fő formái: rabszolgatartó, feudális, tőkés magántulajdon. A kapitalizmusban egyre inkább előtérbe kerül a fejlődés folyamán a „kollektív" tőkés magántulajdon (részvénytársaság, monopólium, állammonopolista tulajdon). 2. társadalmi ~ (a termelési eszkozök köztulajdona). Ilyen volt az őskózösségben, s ezt teremti meg a szocialista forradalom — természetesen a termelőerők összehasonlíthatatlanul magasabb színvonalán — a tőkés magántulajdon és a kisárutermelés felszámolásával. Szocializmusban két fő formája létezik:

a) állami vagy össznépi tulajdon, amely a társadalmi tulajdon alapvető, vezető formája, azt jelenti, hogy a döntő termelési eszközök az egész nép, illetve képviselője, a szocialista állam tulajdonába kerülnek. E csoportba tartoznak a bányák, gyárak, vasutak, vízi-, légi-közlekedési eszközök, bankok, hírközlés, állami gazdaságok, kereskedelmi vállalatok, közművek stb. E tulajdon gazdálkodása tervszerű keretek között valósul meg.

b) szövetkezeti vagy csoporttulajdon: a társadalmi tulajdon egyik formája, ahol a termelési eszközök egy szűkebb csoport (pl. szövetkezet) tulajdonát képezik. Kialakulását a parasztok, kisiparosok saját munkán alapuló kis magántulajdona teszi szükségessé (ezeket nem lehet úgy kisajátítani mint a nagytőkéseket). Ide tartoznak: a szövetkezeti gazdaságok gépei, gazdasági épületei, közös igás és haszonállatai, villanytelepe, szociális és kulturális épületei stb. Jellegét tekintve azonos az állami tulajdonnal, de a társadalmi tulajdon alacsonyabb formáját képviseli.

A fogyasztási cikkek ~-ját, a személyi tulajdont a termelési viszonyok, s ezen

belül a termelési eszközök ~-i határozzák meg. A személyi tulajdon (egyéni tulajdon) nem teszi lehetővé és nem feltételezi mások kizsákmányolását, mint a magántulajdon, szocialista gazdaságban forrása a munka. Ide tartoznak a lakosság tulajdonában levő tartós fogyasztási cikkek is (pl. családi ház, személygépkocsi stb.). A kommunizmusban már csak egységes össznépi és személyi tulajdon létezik.

Tulajdonviszonyok: a termelési viszonyok egyik oldala, eleme, magában foglalja a tulajdonformákat. (*Lásd még:* tulajdonforma.)

Túlóra: a rendes munkaidőn túl teljesített munkaidő. A vállalat igazgatója rendeletére, vagy feljogosításával a szakszervezettel egyetértésben rendelhető el. A túlóráért a kiszabott ~-pótlék jár. A Munka Törvénykönyve előírja, hogy egy dolgozó havonta 8 ~-t teljesíthet, ettől azonban a Minisztertanács, illetve az illetékes miniszter engedélyével el lehet térni. 16 éven aluliak, ipari tanulók, terhes anyák a 4. hónaptól, szoptatós anyák a 6. hónap végéig nem túlóráztathatók. Rendkívüli esetekben (baleseteltárítás vagy megelőzés, elemi csapások stb.) rendkívüli túlóráztatást rendelhetnek el. A különleges szakmákban (pl. mentők, gépkocsivezetők, a mezőgazdaságban az idénymunkások) szintén elrendelhetnek rendkívüli túlórázást, ha erre szükség van.

U

Újítás: az adott vállalatnál új, műszaki, szervezési vagy ügyviteli eljárás kidolgozása és bevezetése, amelynek vállalati, népgazdasági szinten gazdasági vagy egyéb hasznos eredménye jelentkezik. ~-ként nem vehető figyelembe olyan termelési műszaki vagy ügyviteli eljárás bevezetésére irányuló javaslat, amely a vállalatnál, intézménynél már ismert, alkalmazott módszer, vagy amelynek megvalósítása műszaki fejlesztési vagy intézkedési

tervében már e javaslat benyújtása előtt szerepelt. Az ~-i javaslatban a módszer leírása mellett a megvalósítás eszközeit is meg kell jelölni. Az ~ csak ott biztosít elsőbbséget, ahol benyújtották. Az ~-i javaslatot okmányszerűen naplózni kell. A bevezetett ~-ért díjazás jár. Ennek mértéke a megvalósítás nyomán elért népgazdasági eredménytől függ, s a jelenleg érvényben levő újítási rendelet szerint a megtakarítás 2—10%-a lehet. Amennyiben a népgazdasági eredmény nem kalkulálható, úgy eszmei díj állapítható meg. Az ~-ok felett társadalmi ellenőrzést a szakszervezet gyakorol. Az újítói tevékenység állami irányítását az Országos Találmányi Hivatal végzi. Újítóink 1949 és 1964 között összesen 4 164 800 újítási javaslatot nyújtottak be, ezek közül 1 973 700-at fogadtak el és 1 689 300-at valósítottak meg. Az utókalkulált összesített népgazdasági eredmény 18,4 milliárd forint. Ebből az újítók több mint 1,2 milliárd forintot kaptak újítási díj címén. (*Lásd még:* találmány.)

Újratermelés: a társadalmi termelési folyamat rendszeres megismétlődése. Magában foglalja az anyagi javak, a munkaerő és a termelési viszonyok újratermelését. Két fő formája: az egyszerű és a bővített ~. Egyszerű ~: az anyagi javak termelése változatlan termelési szinten ismétlődik meg. Bővített ~: a termelés mind nagyobb méretekben történő megújítása. Az ~ magában foglalja a termelés, elosztás, forgalom, fogyasztás mozzanatait is. Az ~-i folyamat jellegzetességét, törvényszerűségeit az objektív gazdasági törvények határozzák meg. Mind a kapitalista, mind a szocialista gazdaságra a bővített ~ a jellemző. A szocialista bővített ~ tervszerű, s a fejlődés gyors üteme jellemzi.

Ü

Ütemes (egyenletes) termelés: az egész vállalat és minden termelőegység mun-

kájának olyan szervezése, hogy minden időszakban (naponta, dekádonként, havonta stb.) egyenletesen teljesítse gyártmánykibocsátási ütemtervét. Ennek előfeltétele a gyártási tervek pontos és határidőre történő kidolgozása és kiadása, a termelés zavartalanságának (pl. folyamatos anyag- és szerszámellátás, jól karbantartott gépek) biztosítása. A termelés ütemessége kedvezően befolyásolja a vállalat gazdaságos működését, a termelési kapacitás teljesebb kihasználását, a termelékenységet. Az új gazdaságirányítási rendszer a szállítási szerződések új rendszere e téren is jobb lehetőségeket teremt és a hatékonyabb anyagi ösztönzéssel is segíti a termelés egyenletesebbé tételét.

Üzemág: a mezőgazdasági termelés szervezésében egy vagy több azonos jellegű termék előállításának szervezési egysége. Az üzemág ismérveibe beletartozik, hogy az azonos vagy hasonló jellegű termékeket azonos jellegű termelési eszközökkel, technológiával, szervezéssel, szakismerettel állítják elő. Önálló ~-ak lehetnek: gabonatermelés, cukorrépatermelés, szarvasmarha-tenyésztés — ezen belül a tejtermelés, borjúnevelés, növendéknevelés, marhahizlalás stb. —, a baromfitenyésztés stb. Az egyes ~-akat ~-csoportokba foglalhatjuk össze. Ilyenek: szántóföldi növénytermesztés, állattenyésztés, öntözéses gazdálkodás stb. Az ~-ak egymással szoros kapcsolatban vannak (biológiai, üzemi, közgazdasági), egymásra vannak utalva, ezért fejlesztésükben érvényesíteni kell a helyileg szükséges arányosságot és az észszerű méretek kialakításának követelményeit. (*Lásd még:* főüzemág, kiegészítő üzemág, melléküzemág, társüzemág.)

Üzemegység: a mezőgazdasági nagyüzemekben területileg meghatározott termelési, üzemszervezési egység, amely a nagyüzem keretében bizonyos fokú önállósággal rendelkezik, a termeléshez szükséges összes

feltételekkel (gépek, anyagok, takarmány, műhelyek stb.) önállóan gazdálkodik.

Üzemi demokrácia: a dolgozók kollektív részvétele a szocialista vállalat vezetésében a szakszervezetek útján. Kifejeződik abban, hogy a szakszervezet a vállalat különböző ügyeiben véleményezési, ellenőrzési és döntési jogot gyakorol. Az ~ nem csorbíthatja az igazgató egyszemélyi felelős vezetői jogát. Az új gazdaságirányítási rendszerben az ~-t mindinkább meg kell osztani a helyileg legalkalmasabb módon a szakszervezeti bizottság (üzemi tanácsok), a termelési tanácskozások és a bizalmiak, valamint a bizalmi testületek között. Az ~ érvényesítése a gazdasági vezetők, a párt- és a szakszervezetek, a KISZ és a nőbizottságok feladata.

Üzemszervezés: az egész termelési és gazdasági folyamat rendszerének korszerű megszervezése azért, hogy a termelés adott tényezői — munkaerő-állomány, tárgyi tényezők — mellett maximális termelékenységet, optimális gazdasági eredményt érhessünk el. Az ~ kiterjed a gyártási folyamat, a munkafolyamat és az igazgatásszervezés tökéletesítésére. Sok vállalatnál már önálló ~-i osztály, illetve csoport végzi ezt a munkát. Feltárja és elemzi a termelési eszközök és a munkaerő kapcsolatát az üzemben, hogy a munka magasabb színvonalú megszervezésével biztosítsa a társadalom szükségleteinek lehető legjobb kielégítését. Mind az iparban, mind a mezőgazdaságban nő az ~ jelentősége. Az ~ feladata, hogy a termelőerőket az adott területen mind eredményesebben állítsa a gazdasági feladatok megvalósításának szolgálatába.

V

Valuta: nemzetközi forgalomban részt vevő külföldi pénz elnevezése, valamely ország törvényes fizetési eszköze (pl. forint, rubel, dollár stb.), vagy a pénz-

rendszer alapjául szolgáló fém (pl. arany, ezüst stb.). A nemzetközi fizetéseknél a ~-k között különbségeket is tesznek. Vannak konvertábilis ~-k, amelyekkel minden országba lehet átutalást, fizetést teljesíteni, ezeket bármely ország beválthatja hazai ~-ra, vagy átcserélheti más devizára. Az ilyen ~-t „kemény ~-nak" is nevezik. A transzferálható ~-t megszabott feltételek között lehet átutalni, de bármely más ~-ra szabadon nem váltható át.

Valutagazdálkodás: az összes valutaműveletek lebonyolítása. Az export- és importtevékenység pénzügyeinek intézését az arany, az ezüst és más nemesfémek vásárlását, külföldi valuták, étrékpapírok adásvételét stb. bonyolító tevékenység. A szocialista országok ~-ának összehangolása nagymértékben szolgálja a kölcsönös gazdasági kapcsolatok és az együttműködés tervszerű megszervezését, megszilárdítását, további kiszélesítését. Hazánkban a ~ központi szervei: a Magyar Nemzeti Bank és a Magyar Külkereskedelmi Bank.

Vállalat: jogi személy, operatív gazdasági önállósággal rendelkező közvetlen gazdasági tevékenységet folytató (ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi, szövetkezeti stb.) gazdálkodó szerv, amely termelő, illetve szolgáltató tevékenységet végez. Az állami vállalatok államigazgatási szervek irányítása alatt állnak (minisztériumi, illetve tanácsi vállalatok), a szövetkezetek irányító szerve a SZÖVOSZ és az OKISZ. A ~ a gazdálkodás alapvető szervezeti egysége. A szocialista ~ alapja a társadalmi tulajdon. A ~ a neki átadott termelő- és pénzeszközökkel önállóan rendelkezik, gazdasági kapcsolatot létesít más ~-okkal, megszervezi termelési, beszerzési, értékesítési tevékenységét, a dolgozók kollektív és egyéni munkáját. A ~ élén kinevezett igazgató áll, aki a ~ egyszemélyi felelős vezetője, tevékenységéért anyagilag, erkölcsileg, fegyelmileg fele-

lős. A ~-ot az állami költségvetéssel szemben befizetési kötelezettség (nyereség, adó stb.) terheli. Az új gazdaságirányítási rendszerben az irányító szerv beavatkozása a ~ önállóságába tovább szűkül.

Vállalatfejlesztési alap: a vállalati feladatok teljesítését előmozdító terven felüli intézkedések pénzügyi fedezete. Forrása: a vállalat éves többleteredményének meghatározott hányada, továbbá olyan egyéb összegek, amelyek jogszabályok alapján meghatározott feladatok teljesítése (túlteljesítése) esetén a ~ javára elszámolhatók. A ~ felhasználható: terven kívüli beruházásokra, tervezett beruházások fedezetének kiegészítésére, átszervezési, profilírozási költségek fedezésére, társadalmi tanulmányi ösztöndíj folyósítására stb. A ~ fel nem használt része a következő évre átvihető, felhasználásáig forgóeszközök fedezetéül szolgál. (*Lásd még:* beruházási alap.)

Vállalati jövedelem: a vállalat által gyártott és értékesített termékekért kapott érték és a vállalat által végzett szolgáltatások ellenértéke, a vállalati önköltség levonása után. Ez a vállalat bruttó jövedelme. Ha mindebből még levonjuk a forgalmi adó és egyéb befizetések összegét, a vállalat nettó jövedelmét kapjuk meg. (*Lásd még:* bruttó jövedelem, nettó jövedelem.)

Vállalati önállóság: a vállalat mint jogilag önálló gazdasági egység a rendelkezésére bocsátott anyagi eszközökkel (termelési eszközökkel, pénzeszközökkel) a terv keretei között önállóan gazdálkodik, szervezi a beszerzést, a termelést, az értékesítést, a kooperációt. Vitás ügyeiben mint önálló jogi személy jár el. Az új gazdaságirányítási rendszer jelentősen fokozni kívánja a ~-ot. (*Lásd még:* önálló elszámolás.)

Vállalati terv: olyan okmány, amely a népgazdasági tervvel összhangban a vállalati tevékenység minden ágára meghatározza az adott tervidőszakban elvégzendő összes feladatokat. A

vállalati terv a gazdasági vezetés nélkülözhetetlen eszköze. A vállalati terv főbb fajtái: a perspektivikus; az éves és az operatív terv. Az éves ~ fejezetei termelési (kereskedelmi vállalatoknál áruforgalmi), műszaki fejlesztési; anyagellátási; munkaügyi; önköltségi; beruházási; felújítási és a pénzügyi terv. Ágazati sajátosságokat figyelembe véve ezektől eltérő kidolgozás is lehetséges. A termelési terv meghatározott mennyiségű, minőségű és pénzértékben is kifejezett termék gyártását írja elő. A műszaki fejlesztési tervben a műszaki eszközök fejlesztésével és a szervezés továbbfejlesztésével kapcsolatos feladatokat rögzítik. Az anyagterv az anyagszükségletet, a munkaügyi terv a munkaerőszükségletet, a bérszükségletet és a termelékenység tervezett színvonalát tartalmazza. Az önköltségi tervben azt dolgozzák ki, hogy az előírt termelési feladatokat mekkora költségráfordítással tudják végrehajtani. Ehhez szorosan kapcsolódnak a műszaki fejlesztési és üzemszervezési feladatok. A beruházási és a felújítási terv azt részletezi, hogyan használják fel a vállalat rendelkezésére bocsátott fejlesztési alapokat, kereteket. A pénzügyi terv a bevételeket és kiadásokat foglalja össze, a vállalati tervben szereplő többi feladatokra, számokra építve. A ~-ek eddig az iparági tervek lebontása alapján készültek. Az új gazdasági irányítási rendszerben a tervlebontás megszüntetését tervezik.

Változatlan ár: statisztikai számítási ár. A termelői árakat a fejlődés követelményeinek megfelelően időről időre megváltoztatják. Ha azonban a statisztika a hosszabb időszak alatt bekövetkezett, valóságos eredménynövekedést akarja megmutatni, nem az időközben alkalmazott új árakkal, hanem a korábban érvényben levőkkel, úgynevezett ~-akkal számol.

Vásárlóerő, vásárlási alap: adott időpontban a lakosság pénzbevételeinek vásárlásra fordítható része. Szoros

kapcsolatban van a fizetőképes kereslettel, de kevesebb, mivel a ~ nem tartalmazza a szolgáltatásokra, megtakarításokra szolgáló jövedelemrészt. Egyikben sem szerepelnek a lakosság adófizetésre, tagdíjra fordított pénzeszközei. Szocialista gazdaságban az árualap és a ~ egyensúlyát tervszerűen biztosítják. (*Lásd még:* árualap, fizetőképes kereslet.)

Végtermék: vállalati értelemben az utolsó termelési fázisból kikerülő, felhasználásra alkalmas gyártmány. Minden termelőegységnek van ~-e, annak is, amely nem kész gyártmányokat, hanem alapanyagokat állít elő. Ilyen esetben ami az egyik gyárban ~ (pl. a vaslemez), az a másik gyárban alapanyagul szolgál. A ~ népgazdasági értelemben a társadalmi terméknél kisebb, a nemzeti jövedelemnél nagyobb: érték szerint a nemzeti jövedelem és az állótőkék elhasználódásának értékösszegével egyenlő, termékformáját tekintve egyenlő a nemzeti jövedelmet alkotó termékhalmazzal és az egy év alatt elhasznált állótőkék pótlására szolgáló termelési eszközökkel. A ~ nem tartalmaz halmozódást, amennyiben értéke nem tartalmazza külön a ~-et alkotó fogyasztási cikkek és termelési eszközök előállításánál felhasznált nyersanyagok értékét.

Verseny: *Lásd* konkurrencia.

Világpiac: az országok nemzeti piacát magában foglaló nemzetközi piac. A kapitalizmus kialakulásával jött létre. A nemzetközi munkamegosztás, a külkereskedelem következtében a nemzeti piacok szoros kapcsolata alakult ki, ennek következtében a helyettesíthető tömegáruk (kávé, gyapot, gabona stb.) áralakulása a ~-on többé-kevésbé egységessé vált. Az egységes kapitalista ~ a második világháború után a szocialista rendszer kialakulásával felbomlott, létrejött a szocialista ~, amely az egyenjogú és szuverén szocialista országok baráti együttműködésére épül. A

két ~ közötti gazdasági kapcsolatok erősítése a két rendszer egymás mellett élésének fontos feltétele.

Világpiaci ár: a nemzetközi kereskedelemben alkalmazott, a világpiacon kialakult ár. Elsősorban azoknál az áruknál alakul ki, amelyeket nagy tömegben, meghatározott szabvány szerint állítanak elő, illetve adnak el. A kapitalista ~ megközelítőleg az áru nemzetközi értékét tükrözi, bár az árváltozásokat a monopóliumok tevékenysége, a függőségi viszonyok, az állami protekcionizmus, a spekuláció stb. befolyásolja. A szocialista világpiacon az áruk még nem jelennek meg önálló szocialista ~-on. Jelenleg még az árrendszer a tőkés ~-arányokra épül, csak bizonyos korrekciót hajtanak végre. Ez azt jelenti, hogy az évközi ingadozások kiküszöbölése céljából a ~-akat legalább egy évig szilárdan tartják. Szükséges, és fokozatosan el is kell érni, hogy a szocialista országok saját ~-bázist alakítsanak ki a szocialista világpiacon, olyant, amely megfelelően tükrözi a szocialista világgazdaságban kialakult árarányokat.

Világszínvonal: a világ élvonalában levőknek tekinthető termékek műszaki, gazdaságossági és esztétikai színvonala. Általában ehhez a termékhez mérik a többi gyártmány színvonalát. A ~ az adott gyártmánycsoporton, gyártmányfajtán belül nem az egyetlen termék legjobb színvonalát, hanem a sok jó termék átlagos színvonalát fejezi ki. Mérőszámai: átlagos méretek, átlagos súly, fajlagos anyagfelhasználás, űrtartalom, teljesítőképesség, megbízhatóság, átlagos élettartam, a gyártás gazdaságossága, külső forma, esztétikai színvonal stb. A külkereskedelmi forgalom tárgyát képező termékeknél tehát csak a korszerű — jó átlagos — kategóriák felelhetnek meg a ~-nak. A műszaki fejlesztés ~-át pedig pl. azok a termékek képviselik, amelyek a világpiacon forgalomban még nincsenek, de a kiállításokon,

az árubemutatókon már szerepelnek, és azok a műszaki-tudományos kutatás ~-át képviselő eljárások, amelyek a kutatóintézetekben kísérleti, vagy többé-kevésbé kidolgozott stádiumban vannak. A ~ természetesen nem állandó, hanem változó szint.

Vízgazdálkodás: az alkotmány értelmében a vizek állami tulajdonban vannak. A vizek jelentősége igen sokoldalú. Fő felhasználói: a mezőgazdaság (öntözés céljára); az energiatermelés (erőművek); a lakosság (ivóvízellátás, fürdés); a közlekedés (folyami hajózás). A vizekkel kapcsolatosan olyan gazdasági tevékenységet is kell folytatni, amelynek inkább csak közege — és nem tárgya — a víz. Ilyen pl. a halászat, a nádkitermelés, a vadászat vízimadarakra stb. Mindezeknél figyelemmel kell lenni a vízszabályozásra, az árvízvédelem, a hajózás érdekeire. A feladat megoldását az Országos Vízügyi Főigazgatóság irányítja és szervezi a Minisztertanács felügyelete alatt. Feltárja és elosztja az ország vízkészletét, irányítja és ellenőrzi a ~-sal kapcsolatos legfőbb tervezési és építési munkálatokat, gondoskodik az öntözőcsatornarendszerek fejlesztési terveinek elkészítéséről, megépítéséről, ellátja az ivóvízellátási és csatornázási, valamint a helyi vízkárelhárítás főhatósági jogkörbe tartozó feladatait. Vízügyi feladatokat ellátnak a minisztériumok is (pl. iparvállalatok vízszükséglete, szennyvíz-kibocsátás és tisztítás stb.).

Z

Zárszámadás: a közös gazdaság eszközeit, forrásait, vagyoni helyzetét, tiszta vagyonát és jövedelmének (bruttó) felosztását foglalja össze egy adott időpontra vonatkozóan. A ~ előkészítése és a zárszámadási munkák irányítása a vezetőség, illetve az elnök feladata. A ~ összeállítására a Földművelésügyi Minisztérium

minden évben tájékoztatót ad ki. Ebben meghatározza a leltárfelvétel irányelveit, a vagyontárgyak értékelésének szabályait, a mérleg összeállítására vonatkozó utasításokat, a különböző számviteli munkák elvégzésének módját. A ~-t a termelőszövetkezet közgyűlése hagyja jóvá, a közgyűlés dönt arról, hogy a közös gazdaság jövedelmében mennyit fordítanak a termelés bővítésére, s menynyit osztanak ki a tsz-tagok között. A ~ jóváhagyásához szükséges az ellenőrző bizottság jelentése is. A ~-i közgyűlés előtt a ~-i mérleget a járási tanács mezőgazdasági osztálya által létrehozott bizottság felülvizsgálja és megerősíti. Enélkül a ~-t nem lehet a közgyűlés elé terjeszteni.

FELELŐS KIADÓ A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA. SZERKESZTETTE: KOVÁCS DÓRA. A BORÍTÓ ERDÉLYI JÁNOS MUNKÁJA. MŰSZAKI SZERKESZTŐ: GYENES L. GYÖRGY. A SZEDÉST 1966. II. 22-ÉN KEZDTÉK MEG. MEGJELENT 1966. IV. 26-ÁN, 20 000 PÉLDÁNYBAN. TERJEDELME 9,1 (A/5) ÍV.
PL — 88 — K — 6668
66.00759/1 — ZRÍNYI NYOMDA, BUDAPEST. F. V.: BOLGÁR I.

10,– Ft